

DEBRECENI EGYETEM
ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR
JOGTÖRTÉNETI TANSZÉK

BALOGH JUDIT – MEGYERI-PÁLFFI ZOLTÁN – PAPP LÁSZLÓ – P. SZABÓ BÉLA –
SZÜCS LÁSZLÓNÉ SISKA KATALIN

ELŐADÁSOK

A MAGYAR ALKOTMÁNYTÖRTÉNET KÖRÉBŐL

Tansegédlet a joghallgatók számára

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press
2010

Szerzők:

BALOGH JUDIT
MEGYERI-PÁLFFI ZOLTÁN
PAPP LÁSZLÓ
P. SZABÓ BÉLA
SZŰCS LÁSZLÓNÉ SISKA KATALIN

I., III., VIII. Előadás
II., VII., XII. Előadás
IV., VI., X., XI. Előadás
III. Előadás
I., V., IX. Előadás

Szerkesztette:

MEGYERI-PÁLFFI ZOLTÁN

Lektor:

STIPTA ISTVÁN
egyetemi tanár, ME ÁJK

ISBN 978 963 318 084 6

© Debreceni Egyetemi Kiadó Debrecen University Press,
beleértve az egyetemi hálózaton belüli elektronikus terjesztés jogát is

Kiadta a Debreceni Egyetemi Kiadó Debrecen University Press
Felelős kiadó: Dr. Virágos Márta
Készült a DE sokszorosítóüzemében, 2010-ben
10-614

TARTALOMJEGYZÉK

TARTALOMJEGYZÉK	3
ELŐSZÓ	4
I. Előadás - A MAGYAR ÁLLAM KIALAKULÁSA, KÖZPONTI IGAZGATÁS A PATRIMONIÁLIS MONARCHIA KORÁBAN	6
I.1. A MAGYAR ALKOTMÁNYTÖRTÉNETI KORSZAKOK ÁTTEKINTÉSE (<i>Balogh Judit</i>).....	6
I.2. KÖZPONTI IGAZGATÁS A PATRIMONIÁLIS MONARCHIA KORÁBAN (<i>Szűcs Lászlóné Siska Katalin</i>)....	9
II. Előadás - A RENDI MONARCHIA KORÁNAK TÁRSADALOMSZERKEZETE, A KÖZPONTI SZERVEK (Megyeri-Pálffi Zoltán)	14
III. Előadás - A KIRÁLYI ÉS A NEMESI VÁRMEGYE, A VÁROSI FEJLŐDÉS, ERDÉLY IGAZGATÁSA 1848-IG	31
III.1. A HELYI IGAZGATÁS A PATRIMONIÁLIS MONARCHIA KORÁBAN – A VÁRMEGYERENDSZER KEZDETEI (<i>P. Szabó Béla</i>).....	31
III.2. A NEMESI VÁRMEGYE (<i>Balogh Judit</i>).....	32
III.3. A VÁROSI FEJLŐDÉS (<i>P. Szabó Béla</i>).....	41
III.4. ERDÉLY IGAZGATÁSA 1848-IG (<i>P. Szabó Béla</i>).....	43
IV. Előadás - AZ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS SZERVEZETRENDSZERE ÉS VÁLTOZÁSAI A RENDI MAGYARORSZÁGON (Papp László)	50
V. Előadás - A POLGÁRI ÁTALAKULÁS ELŐKÉSZÍTÉSE ÉS A REFORMKOR ALKOTMÁNYOS VÁLTOZÁSAI (Szűcs Lászlóné Siska Katalin)	57
VI. Előadás - A POLGÁRI ÁTALAKULÁS MAGYARORSZÁGON 1848/49-BEN. A NEOABSZOLUTIZMUS ALKOTMÁNYTÖRTÉNETI SAJÁTOSSÁGAI (Papp László)	61
VII. Előadás - A KÖZPONTI SZERVEK A DUALIZMUS IDŐSZAKÁBAN (Megyeri-Pálffi Zoltán)	66
VIII. Előadás - HELYI IGAZGATÁS A DUALIZMUS IDŐSZAKÁBAN ((Balogh Judit))	70
IX. Előadás - A FORRADALMI IDŐSZAKOK ÁLLAMBERENDEZKEDÉSE (Szűcs Lászlóné Siska Katalin)	75
X. Előadás - A HORTHY-KORSZAK ALKOTMÁNYFEJLŐDÉSE (Papp László)	82
XI. Előadás - AZ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS SZERVEZETRENDSZERE ÉS MÓDOSULÁSAI 1848-TÓL (Papp László)	86
XII. Előadás - ÁLLAM ÉS ALKOTMÁNYFEJLŐDÉS 1944 UTÁN (Megyeri-Pálffi Zoltán)	94
IRODALOMJEGYZÉK	104

ELŐSZÓ

Kedves Hallgatók!

A Magyar alkotmány- és jogtörténet az a jogtudományi szaktantárgy, amellyel az egyetemi szintű jogászképzésben – a római jog és az egyetemes jogtörténet mellett – már az első szemesztertől kezdve megismerkednek. A tantárgy – meggyőződésünk szerint – előkészítője további jogi tanulmányaiknak, ugyanakkor némi összekötő szerepe is van a középiskolai történelem tananyag és az egyetemi stúdium tárgyai között. Ezt a kettős funkciót azonban csak Önökkel együtt tudja betölteni. Szükséges, hogy felelevenítsék az érettségire tanultakat, hogy kellő alappal rendelkezzenek a továbblépéshez, az ismeretanyag feldolgozáshoz. Fontos az is, hogy kellő energiát fordítva az újfajta feladatra (összehasonlíthatatlanul nagyobb terjedelmű tananyagot kell sokkal rövidebb idő alatt megérteniük és megtanulniuk), sok önálló munkával megfelelő jártasságot szerezzenek a tananyag elsajátításához szükséges új technikákban.

A magyar alkotmánytörténeti ismeretek megszerzéséhez jelenleg országosan használt, egységes tankönyv áll rendelkezésre, amelyet immár több mint tíz éve használunk a jogászképzésben. Erre a tankönyvre épül a most kézben tartott segédanyag is. Arra azonban a hosszú évek tapasztalatai alapján rá kellett jönnünk, hogy a tankönyvben foglalt tudásanyag nem könnyen „válík vérré” a hallgatókban: sokan nem tudják kezelni annak szerkezetét, mivel még hiányoznak az ehhez szükséges jogintézményi ismeretek. Azt tapasztaltuk, megkönnyíti az anyag feldolgozását, ha nem azonnal a tankönyv által használt intézményenkénti tárgyalást, hanem inkább – az Önök történelmi ismereteire jobban építő – kronologikus sorrendben történő megismerést tesszük a középpontba. Teljes szakmai meggyőződéssel valljuk, hogy ha hozzásegítjük Önöket ahhoz, hogy a magyar államtörténet meghatározó korszakaiban bekövetkező változásokat áttekintve ismerjék meg az intézményi struktúra változásait, könnyebben tudják majd befogadni a tankönyvben szereplő ismeretanyagot is. Tévedés ne essék: az itt következő jegyzet nem váltja, nem is válthatja ki a tankönyvet! Nem jelenti azt, hogy az itt szereplő ismeretek elégségesek, és abból a vizsgához szükséges tudás önmagában megszerezhető. Azt tanácsoljuk, hogy a jegyzetet a tankönyvvel együtt használják, ez segít a tankönyv törzsanyagának időrendi rendszerbe foglalásához.

A Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszékének oktatói hosszú évek alatt formálták azt a tananyagot, mindennapos oktatási gyakorlatot, amely a fenti megfontolások szerint legjobban segítheti az Önök felkészülését. Ebben a munkában a jelen tansegédlet szerzői nem voltak egyedül. A legnagyobb segítséget a szinte mindannyiunk iskolájának, „anyaműhelyének” számító miskolci Jogtörténeti Tanszékről hoztuk magunkkal. Az alapos és figyelmes, precíz fogalmakkal operáló előadási gyakorlatot, a súlypontokat mindannyian Stipta István professzor úrtól kaptuk, ez az oka annak, hogy az e tansegédletben megjelenő előadásvázlatok olyan sokban egyeznek az ő szakmai meggyőződésével, oktatási gyakorlatával. Reméljük, sikerült az eltelt bő évtized alatt úgy továbbformálni ezeket az ismereteket, hogy azok e mai formájukban is megtartják azt a szakmai igényességet, amelyet tőle kaptunk. Hiszen tény, hogy mindannyian az ő „köpönyegéből bújtunk ki.” Nagyon köszönjük.

Ugyanakkor nagyon fontos az is, hogy a tananyag alakításában tanszékünk korábbi oktatói és doktoranduszai is részt vettek. A tanszéket alapító Ruszoly József professzor úr hagyományai mindenképp ide sorolhatók. De feltétlenül jobbá tették e tansegédlet anyagát azok a szakmai beszélgetések is, amelyek kapcsán Somogyiné Kecskés Katalin kolléganőnk dualizmus-kori közigazgatást elemző szaktörténeti ismeretei vagy Varga Norbert kollégánk (azóta a Szegedi Tudományegyetem Magyar Jogtörténeti Tanszékének adjunktusa) rendi állam- és ítélkezéstörténetet érintő megjegyzései beépülhettek gyakorlatunkba, ezáltal a szövegbe is. Örülünk, ha saját gondolataikat szervesülve látják viszont az itt következő oldalakon. Mondhatjuk, hogy az e jegyzetben megjelenő oktatási anyagot Megyeri-Pálffy Zoltán és Papp László még egyetemistaként „tesztelte”. A tansegédlet összeállítása során vált világossá számunkra az ő munkájuk értéke: úgy dolgozták át, fejlesztették tovább az alapváltozatot, hogy abból valóban eltűnhessenek a félreérthető, homályos, vagy netán pontatlan megfogalmazások. Mindannyiunknak köszönet érte.

Azonban nem csupán e tansegédlet gazdagodott Somogyiné Kecskés Katalin, Varga Norbert, Szabó Szilárd és Babják Ildikó magyar alkotmánytörténetet tárgyaló oktatási módszerei és anyagai révén. Ugyanígy vonatkozik ez a Tanszékünk által nemrégiben megjelentetett munkafüzetre is, amelynek előképe

a Szabó Szilárd és Varga Norbert által összeszerkesztett jogtörténeti forrásgyűjtemény volt, gyakorlati foglalkozásaink hajdani alapja.

A múltba vetett pillantások után azonban szóljunk a jelenről is. Előadásaink tananyaggá formálásához, ezáltal e tansegédlet – és az ezt kísérő munkafüzet – megjelentetéséhez végül Szücs Lászlóné Siska Katalin módszertani tapasztalatai vezettek, aki leginkább szorgalmazta azt, hogy az oktatásban a hallgatók kezébe adható, az elsajátítandó minimumot egyértelműen tartalmazó kiadvány készüljön. Köszönet illeti a Tanszék vezetőjét, Szabó Bélát, valamint a kar dékánját, Szabadjalvi Józsefet is, akik szakmai és pénzügyi segítséget nyújtottak az ötlet megvalósításához.

A jelen tehát azokról szól, akik – mint a tanszék jelenlegi oktatói – a mindennapi gyakorlatban használják előadásaikhoz ezt a tananyagot. Azért készítettük el, hogy előadásaink érthetőbbek, követhetőbbek, ugyanakkor (egy írott alap biztonságos hátterét élvezve) talán színesebbek, illusztrálhatóbbak legyenek. Mindezt annak érdekében, hogy Önök a magyar alkotmánytörténet anyagát mind jobban elsajátíthassák.

Reményeink szerint a tansegédlet segítségével sikeresen fel tudnak majd készülni a zárthelyi dolgozatra és a vizsgákra. A fejezetekben a tananyag releváns elemeit összefoglalva találják meg, a tényanyag után pedig ellenőrző kérdések találhatók, amelyek lehetőséget adnak arra, hogy elmélyítsék megszerzett ismereteiket. Mivel e segédanyag csak kiegészítője a tankönyvben szereplő tananyagoknak, felhívjuk a figyelmet: előfordulhat, hogy bizonyos kérdésekre csak a tankönyv átolvasása után tudnak majd választ adni. A tansegédlet csak akkor vezethet valóban sikeres vizsgákhoz, ha az előadásokon elhangzott ismereteket, a tansegédlet anyagát és a tankönyv megjelölt fejezeteit is elsajátítják.

A felkészüléshez a következő tankönyv használata szükséges:

MEZEY Barna (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*, Budapest, Osiris Kiadó, 2003 vagy későbbi kiadás (továbbiakban **Tk.**)

Jó felkészülést kívánunk!

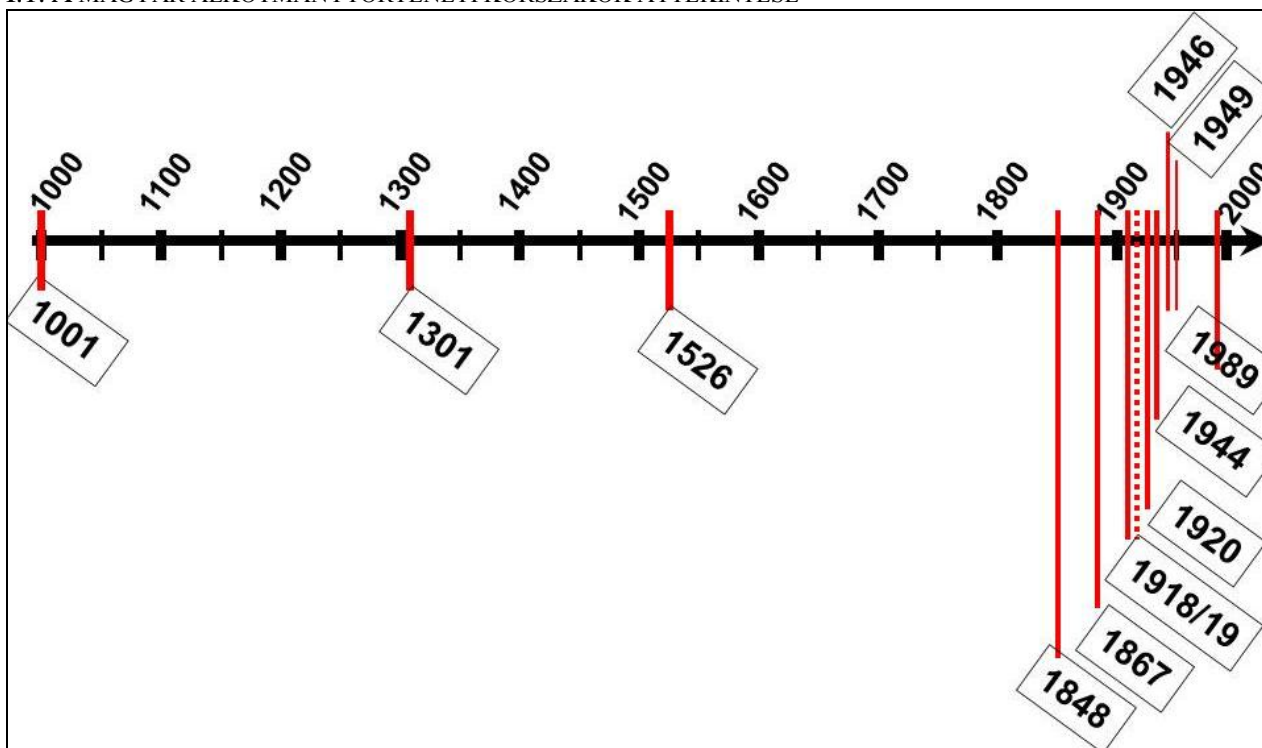
Debrecen, 2010. október 20.

*A szerkesztő és a szerzők nevében:
Balogh Judit*

I. Előadás

A MAGYAR ÁLLAM KIALAKULÁSA, KÖZPONTI IGAZGATÁS A PATRIMONIÁLIS MONARCHIA KORÁBAN

I.1. A MAGYAR ALKOTMÁNYTÖRTÉNETI KORSZAKOK ÁTTEKINTÉSE

A magyar alkotmánytörténeti korszakok részletes ismertetése:

1. 1000-1301 [Tk. 48-55.o.]

- Árpád-házi uralkodók
- Patrimoniális monarchia kora – kb. a 13. század első harmadáig

Szent István király hatalmának anyagi alapját a királyi birtokok alkották. A fejedelmi törzs vagyonán kívül a lázadó vezérek birtokaira és a gazdátlan területekre is kiterjesztette hatalmát, sőt a nemzetségek birtokait is megnyirbálta. A lázadó vezérek legyőzése után a törzsi különállás végleg megszűnt, és a vérségi egységek helyett István területi alapon szervezte meg az államot, s ennek érdekében létrehozta a királyi vármegyéket.

A patrimoniális államban a királyi **hatalom alapja** a király által birtokolt magángazdaság és **földbirtokmennyiség**: az uralkodó ezáltal rendelkezik elegendő, mások fölött hatalmat biztosító fegyveres kézzel és gazdasági erővel.

2. 1301-1526 [Tk. 55-65.o.]

- Vegyesházi uralkodók
- Korai rendiség – kb. a 13. század első harmadától

Az államhatalom alapját képező **királyi birtokszervezet felbomlása** a patrimoniális monarchia végnapjait jelentette. A király egyre több kompromisszumra kényszerült. Az első világi Aranybulla (1222) már egy új köznemesi rend létrejöttét érzékeltette, és a királyi vármegyék eladományozása pedig egy új helyi szervezet kialakítását feltételezte.

A **rend** a társadalom lényeges vonásokban azonos jogállású, örökletesen kiváltságolt elemeit tömöríti, melyek érdekeiknek politikai síkon is hangot adnak. A rendek politikai hatalmukat sajátos rendi intézményeiken keresztül érvényesítik.

A **rendiség** a feudális társadalom azon állapota, amikor a társadalom felső csoportjai rendekbe szerveződnek és a rendek egymás és a királyi hatalom ellen megpróbálják érvényesíteni közös érdekeiket.

3. 1526-1848 [Tk. 65-72.o.]

- Habsburg időszak, Habsburg uralkodók
- Érett rendiség
 - Felvilágosult abszolutizmus (1760-1790)
 - 1790/91 (1825/27)-től reformkor

Ebben az időszakban Magyarország állam- és kormányformája mindvégig rendi-képviselési monarchia maradt, amely azonban tartalmi oldalon bizonyos fokú sérelmet szenvedett a Habsburgok abszolutisztikus kísérleteinek eredményeképpen.

Az abszolút monarchiák legfontosabb előzményei az európai válságok voltak, amelyek kezelését a hagyományos rendi erőkkal nem lehetett megoldani, szükség volt egy újra megerősödő központi királyi hatalomra és a hadseregépítés gyökeres átalakítására.

Az abszolút monarchia a centralizáció újabb lépcsője, mely a rendi központosításra épül.

A felvilágosult abszolutizmus – mely elsősorban II. József uralkodásához köthető – több fontos intézkedést hozott a kor számára (pl.: urbárium, jobbágyrendeletek, türelmi rendelet).

A reformkort azért az 1790. évi országgyűléstől eredeztetjük, mert amellett, hogy kilenc rendszeres bizottságot küldött ki a reformok kidolgozására, az 1790/91. törvénycikkek közül néhány a reformkor egészét meghatározó alkotmányos rendet fektetett le.

4. 1848/49 [Tk. 244-252. o.]

- Forradalom és szabadságharc
- Trónfosztás (de a köztársaság kikiáltása nélkül)

Az alkotmánytörténeti periódusok között az 1848-as áprilisi törvényekkel kezdődő rövid periódust önálló egységként kell kezelnünk, hiszen ekkor született meg a polgári állam. Sajátossága, hogy a reformkorban megindult szabadelvű gondolkodás eredményeként a márciusban elfogadott, április 11-én uralkodói szentesítést nyert 31 törvénycikk a közjogi berendezkedést a parlamentáris monarchia felé mozdította el, megteremtve a népképviselést, a képviselési szervnek felelős (kollektív) kormány és a magyar államtörténetben először deklarált és garantált alapvető szabadságjogokat. Az kétségtelen, hogy a köztörténeti események miatt a törvényekbe foglalt alkotmányos átalakulás sem a közjog, sem a magánjog területén nem valósult meg, a törvényhozás eredményeinek (ezen belül az áprilisi törvényeken kívül az 1849-ben született törvényeknek és a függetlenségi nyilatkozatnak) a megismerése a következő korszakok jogalkotásának értékelése, a fejlődés irányainak hű vázolója – megítélésünk szerint – különös jelentőséggel bír.

5. 1849-1867 [Tk. 235-260.o.]

- Neoabszolutizmus időszaka
- 1861 – magánjogi kiegyezés (OBÉ, ITSZ)

A magyar függetlenségi harc kudarcát követő majd két évtizedes uralom a neoabszolutizmus korszaka (a világozi fegyverletételtől a kiegyezésig tartó időszak). Az a periódus, amelyben a Habsburgok megpróbálták az abszolutizmus eszközeivel uralkodni. Az 1849. március 4-én császári pátenssel kihirdetett olmtüzi alkotmány egy egységállam ideáját kívánta megvalósítani: nem ismerte el a korábbi magyar központi és helyi szerveket, az országot pedig öt területi egységre osztotta és azokat az összbirodalom egy-egy tartományaként kezelte.

OBÉ: Országbírói Értekezlet 1861. január 23-tól március 4-ig 18 ülésben tanácskozott. Eredménye: ITSZ (Ideiglenes Törvénykezési Szabályok).

6. 1867-1918 [Tk. 260-296.o.]

- 1867 – kiegyezés
- Osztrák-Magyar Monarchia – dualizmus

1867 tavaszán, nyarán jött létre a kiegyezés, amely a Habsburg Birodalmat dualisztikus alapon szervezte újjá. A két államot a közös uralkodó személyén kívül az ún. közös ügyek: külügy, hadügy és (az ezekkel kapcsolatos) pénzügy kapcsolta össze. 1918-ban az I. világháborúban elszenvedett vereség és a forradalmi változások következtében az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlott, és helyén új államok jöttek létre.

7. 1918/19

- I. Népköztársaság: 1918. november 16. – 1919. március 21. [Tk. 296-300.o.]
- Tanácsköztársaság: 1919. március 21. – 1919. augusztus 1. [Tk. 447-457.o.]

IV Károly 1918. november 13-i nyilatkozatát követően, november 16-án kikiáltották a Magyar Népköztársaságot. Ezt az időszakot az alkotmánytörténet – annak ellenére, hogy formálisan a *nép* köztársaságát kiáltották ki – Magyarország első köztársaságaként tartja számon. A volt Magyar Királyság területét a köztársasági kormánynak nem sikerült egyben tartania, a mind súlyosabbá váló gazdasági és politikai válság március közepe táján teljes összeomlással fenyegetett. Egyre szaporodtak a tömegmozgalmak (végső stádium: 1919. március 20.: Vyx-jegyzék). A „Mindenkire!” c. kiáltvánnyal bejelentették, hogy létrejött a magyarországi Tanácsköztársaság (1919. március 21.), s ezzel egy sajátos átmeneti államforma jelent meg Magyarországon. Rövid, 133 napos fennállása alatt kartális alkotmányt fogadott el a törvényhozó hatalom, és megteremtette a munkás-, paraszt- és katonatanácsok – szovjet mintára felépülő – államát.

8. 1920-1944

- Horthy-korszak

Az I. világháborút követő forradalmi időszakok után konszolidálódott a helyzet Magyarországon, s a következő év elejére sikerült újraértelmezni a közjogi viszonyokat: Magyarország államformája királyság, de a királyi trón betöltetlen. A politikai elit nem akart alkotmányozni, az államfői pozíciót pedig ebben a „közjogi provizóriumnak” tekintett, átmeneti jellegű időszakban az 1920. március 1-jén a Nemzetgyűlés által Magyarország kormányzójává választott Horthy Miklós töltötte be. Az állami élet alapja a jogfolytonosság elve volt, amely egy, a dualizmus-kori berendezkedéshez nagyon hasonló állami struktúrát, korlátozott választójogot és parlamentarizmust eredményezett.

9. 1944. október-december

- Szálasi-diktatúra

Szálasi Ferenc az I. világháborút követően alakította ki hungarista ideológiáját, majd 1935-ben megalakította a Nemzeti Akarat Pártját, illetve 1939-ben a Nyilaskeresztes Pártot.

Horthy a sikertelen kiugrási kísérlet (1944. október 15.) után német őrízet alá került s így 1944. október 16-án Szálasi Ferencet nevezte ki kormányfővé. A Szálasi-féle állam magán hordozta a szélsőjobboldali diktatúrák valamennyi jellemvonását.

10. 1944-1949

- Koalíciós időszak
- 1946. február 1. – II. Köztársaság

A szovjet csapatok átvonulását követően éledezni kezdett a magyar állami élet, 1944. december 21-én Debrecenben összeült az Ideiglenes Nemzetgyűlés. Az általa alkotott választójogi rendelkezések alapján, az 1945. novemberi választásokat követően a Nemzetgyűlés rendezte Magyarország államformáját: 1946. február 1-jén kikiáltották a köztársaságot. Az erről szóló 1946. évi I. törvény,¹ amelyet (lengyel mintára) „kis alkotmánynak” is szoktak nevezni, volt az első olyan jelentős közjogi törvényünk, amely szakított a jogfolytonossághoz és a Szent Korona-tanhoz való addigi ragaszkodással, hiszen az állami főhatalmat kizárólag a nép szuverenitásából eredeztette.

11. 1949-1989

- II. Népköztársaság
- 1949. évi XX. törvény – a „sztálini” alkotmány

1949 alkotmánytörténeti fordulópont is: a történeti alkotmány eszméjét félredobták, s a helyére egy szovjet mintát követő, a magyar hagyományoktól teljesen eltérő új, kartális alkotmány került (1949. évi XX. tv.). Az alkotmány lényegében a szovjet 1936-os alaptörvény fordítása volt, ezért nevezzük sztálini

¹ A magyar törvények megjelölésénél a szakirodalom több változatot használ. A római és az arab számmal történő megjelölés tartalmi különbségre nem utal, tulajdonképpen megszokás vagy ízlés dolga. A jelen jegyzetben a továbbiakban a törvények *római számmal* történő megjelölését fogjuk használni, tekintettel arra, hogy régebbi jogszabályainkat elsősorban a Magyar Törvénytár (Corpus Iuris Hungarici) millenniumi kiadásából idézzük, illetve olyan megjelölést használunk, amelyet (1848 óta) a mindenkor hivatalt lapban a törvények jelölésére azok kihirdetésekor alkalmaztak.

alkotmánynak is. Az alkotmány az államformát „népköztársaság” formájában határozta meg, amely az 1918-ban kikiáltott népköztársasággal szemben nem köztársasági, hanem diktatórikus, totalitárius jellegű államforma volt. Ezért kikiáltását a II. Magyar Köztársaság (1946-1949) végének tekintjük.

12. 1989/90

- Rendszervált(oz-tat)ás
- 1989. október 23. – III. Köztársaság

A Nemzeti Kerekasztal tárgyalásai során megszülettek a szövegtervezetei azoknak a reformtörvényeknek (köztük a legjelentősebb az alkotmánymódosító 1989:XXXI. tv. volt), amelyekkel a szocialista típusú népköztársaság demokratikus, többpártrendszeren alapuló köztársasággá vált. 1989. október 23-án Szűrös Mátyás, az Országgyűlés elnöke, mint „ideiglenes köztársasági elnök” Budapesten kikiáltotta a köztársaságot. A magyar történelem folyamán ekkor harmadik alkalommal változott köztársasági jellegűvé az államforma, amely ezúttal – a két megelőző korszakkal szemben – valóban tartós államberendezkedéssé tudott válni. A rendszerváltás alkotmányos formában, a szocialista alkotmány és a jogalkotási törvény szabályainak megtartásával, legitim módon ment végbe. Az 1989:XXXI. törvénnyel azonban (ha azt nem formai, hanem tartalmi szempontból vizsgáljuk meg) nem egyszerű alkotmánymódosítás történt, hanem érdemben új alkotmány született. Mégis, figyelemmel az eltelt időszak számos alkotmánymódosítására, azt mondhatjuk, hogy a rendszerváltoztatás azóta sem fejeződött be: a köztársaság alaptörvénye és államberendezkedése folyamatos alkotmányozással máig változik.

I.2. KÖZPONTI IGAZGATÁS A PATRIMONIÁLIS MONARCHIA KORÁBAN [Tk. 48-54.o.]

A PATRIMONIÁLIS MONARCHIA ÁLLAMA:

Lényege: a fejedelmi (uralkodói) hatalom magánjogi természetű, az állam földje felett való tulajdonon alapszik.

Jellemzője: a király patrimoniumára (öröklődő apai vagyon, birtok) hivatkozva az egyedüli törvényhozó, a legfőbb bíró és kormányzó. Az ország közigazgatási beosztása is igazodott a király magángazdaságának kiterjedtségéhez. A közfeladatokat – magánbirtokára támaszkodva – magánjogi eszközökkel, magángazdasága jövedelméből, hozzá magánjogi kapcsolatokkal kötődő személyek segítségével megoldani.

Az állam élén a király állt, aki a hatalom teljességével rendelkezett. A király monarchikus hatalomgyakorlásának, uralmának teljességét felségjogaival jellemezhetjük [Tk. 93.o.]:

- a) Hadügyi felségjog
- b) Bírói felségjog
- c) Hivatali felségjog
- d) Törvényhozás
- e) Pénzügyi felségjog
- f) Adományozási jog
- g) Egyházkormányzati jogok

a) *Hadügyi felségjog:*

A király joga volt az, hogy rendelkezzen a háborúindítás, illetve a békekötés kérdéséről, valamint ő rendelkezett a haderővel is (az 1222-es Aranybulla annyiban korlátozta ezt a jogot, hogy az országhatáron kívül csak akkor gyakorolhatta a király, ha a résztvevőknek megfizeti a hadbavonulás költségeit). Kizárólagos volt a király várépítési joga is a 13. század végéig, akkortól viszont ez a jog megoszlott a király és a várral rendelkező főurak között.

b) *Bírói felségjog:*

A király az egyetlen bíró (bírói feladatait viszont eseti, majd állandó megbízással fokozatosan leadja: nádor, udvarbíró/országbíró). Bíraskodni csak a király jogán, csak az ő felhatalmazása alapján és nevében lehet!

c) *Hivatali felségjog:*

A király a hivatalsservezést frank és bajor mintára oldotta meg, familiárisok megbízásával. Kizárólag a király döntésén múlott, hogy milyen tisztségek jöttek létre, és azokat ki töltötte be.

d) *Törvényhozás:*

Kizárólagos királyi jog volt a törvényhozás 1298-ig (királyi rendelet = decretum), utána a királyi tanács meghallgatásával, majd később beleszólásával döntött. A patrimoniális időszakban ugyanakkor nem mondhatjuk, hogy intézményessé vált volna a királyi akarat befolyásolásának, korlátozásának lehetősége.

Az Árpád-házi időszakban a király joga volt a privilégium (kiváltság) adományozása is, amely annyiban tartozik a törvényhozói felségjog körébe, amennyiben a privilégiumlevéllel a király az általános törvények hatálya alól vett ki személyeket vagy közösségeket.

Az a-d pontokban ismertetett felségjogok tradicionálisan magyar felségjogok, a továbbiak (e,f,g pontok) nyugati mintára kerültek be a felségjogok közé.

e) *Pénzügyi felségjog:*

A királyt megilleti a pénzverés, az adóztatás és a vámszedés joga, valamint a vásártartási jog adományozása. Regáléjogok (államkincstárt illető, királyi jogon szedett jövedelmek) voltak a sókereskedelemből és a bányászatból származó bevételek.

f) *Adományozási jog:*

Magánjogi jellegű, mert a király és az ország vagyona nincs szétválasztva. Csak a szent koronával megkoronázott királyt illeti meg. Első formája az, amely haszonélvezetet enged egy tisztség (honor) ellátásáért, amíg a királynak tetszik (durante beneplacito). Később örökölhetővé válik (adománybirtok).

g) *Egyházkormányzati felségjog (iura circa sacra):*

Nyugati mintára egyik fontos jog az *egyházsservezés*, az egyház hierarchikus felépítésének létrehozása. Kezdetben az apostolok egyházalapításai (apostoli királyság: Szent István), később egyházmegyék, kerületek, püspökségek kialakításáról beszélünk. Az *egyház anyagi alapjainak megteremtése* két részből állt: a tizedből és az adományokból (ingatlanok, pénz + manus mortua). A *javadalombetöltési jogon* belül a király nevezte ki az egyházi méltóságokat és átadta a birtok feletti rendelkezési jogot is. Később a kinevezésekhez pápai hozzájárulásra is szükség volt. A *kegyúri jog* (ius patronatus) pedig a király földesúri jogait jelentette az egyház fölött. Az *egyházi törvényhozásban való királyi részvétel* tartalma a következő volt: partikuláris zsinatok összehívása, elnöklés vagy részvétel – egyházi reformok (egyházi törvények) elfogadása, egyházi törvénykezés (bíráskodás).

TRÓNBTÖLTÉSI MÓDOK [Tk. 98.o.]

A királyi trón megszerzéséhez – a koronázás szertartásán túl – szükséges volt még más jogcím is az uralkodáshoz. Az Árpádok korában ennek egyértelmű szabálya a **vérségi elv**, melyen belül nem egyértelműek a kiválasztás előírásai. Az ősi magyar utódlási rendből öröklött gyakorlat volt a **senioratus**, vagyis az uralkodó nemzetség legidősebb – uralkodásra alkalmas – tagjának elsősege a fiatalabbakkal szemben.

Az Árpád-ház magvaszakadtával előtérbe került a **választás elve**, a bárók és főpapok és az országgyűlés uralkodó-választásának joga (Timon Ákos: örökléssel korlátozott választás).

A királyválasztásnak két fontos alapelve volt: a vérség és az alkalmasság (idoneitás). A középkorban az idoneitás szűkebb értelemben az uralkodásra való (fizikai, testi és szellemi) alkalmasságot jelentette. A keresztény egyház ebben a szóban foglalta össze a keresztény uralkodó legfontosabbnak vélt erényeit is: a jámborságot (pietas) és az igazságosságot (iustitia).

Vérségi elv

A **leviratus** a patriarchális társadalmak olyan kötelező vagy javasolt szokása, amely szerint az özvegyasszony az elhunyt férj fivéréhez, vagy közeli rokonához ment férjhez (latin levir szó: „sógor”). Alapja az a felfogás, hogy az asszony – akit bizonyos értelemben vagyontárgynak tekintettek – férje halála után annak hagyatékához tartozott, így a családi vagyonszösség egyben maradt és a gyermekek helyben

maradása is biztosított volt. Ebben az esetben az a családtag lett az új király, aki az özvegy királynét feleségül vette.

A **senioratus** szerint a patriarchális nagycsaládban a legidősebb vezetésre alkalmas férfi örökölte a hatalmat: rendszerint a báty, öcs vagy unokaöcs.

A **primogenitura** (latin eredetű szó: elsőszülöttség) azt jelenti, hogy a család vagyonát, jogait és a trónt az apa halála után az elsőszülött fiú örökölte. A primogenitura biztosította a birtok osztatlan öröklését, a trónöröklésnél pedig a hatalom legitimitását (Magyarországon igen lassan vált elsőszámú szabállyá: csak Kálmán király uralkodásától számít vezérlő elvnek).

A fiúk öröklését megerősítő intézmények voltak: a ducatus és az ifjabb királyság. A herceg (dux) vagy az ifjabb király (rex iunior) saját területén királyi jogokat gyakorolt, az utóbbi – mint apja életében megkoronázott király – saját, az apjához hasonló udvart is szervezett, ítélkezett, birtokot adományozott, stb., sőt, perben, de akár hadban is állt a királlyal. [vö.: Tk. 100-103.o.!]

A koronázás [Tk. 99.o]

A koronázással jutott hozzá az uralkodó a legtöbb hatalmi jogosítványhoz, s az egyház feletti kinevezési és rendelkezési jogához. A **koronázás** a királlyá avatásnak az egyházi és közjogi jellegű szertartása. A koronázási szertartásnak írásba foglalt előírásai, szabályai voltak a koronázási **ordók**.

A koronázás folyamata (amely világi és egyházi részekből áll):

A világi rész:

1. a világi támogatottság publikálása: az ország nagyurai, főpapok,
2. a nép formális megkérdezése („akarjátok-e királyotokul?”),
3. világi eskü: az új uralkodó hitet tesz az ország jogai, törvényei, ezek megtartása és megtartatása mellett.

Az egyházi rész:

1. a püspökszentelés mintájára celebrált egyházi szertartás során jutott az új király az isteni kegyelem birtokába,
2. a hatalmi jelvények átadása,
3. az egyházi intelem: felhívták a jövőbeli uralkodó figyelmét a keresztény monarchia kötelességeire,
4. az egyházi eskü: az új király esküdött az igazságosságra, a béke megtartására, a gonoszság elleni harcra, a gyengék védelmezésére,
5. a fölkenés (az egyházi szertartásnak megfelelően jobb karján és hátán),
6. a hatalmi jelvények (palást, kard, jogar, országalma) átadása,
7. a koronának a király fejére helyezése,
8. ünnepélyes Te Deum (hálaadó ének) és
9. a koronázási mise.

A PATRIMONIÁLIS ÁLLAM MŰKÖDÉSE [Tk. 51-54.o.]

A patrimonialis monarchia **központi szerveit** két csoportra osztjuk: testületi és egyedi szervekre. A **testületi szervek**: királyi tanácsból, királyi kápolnából és királyi kancelláriából állnak. Az **egyedi szervek** két csoportját a következők alkotják: **országos méltóságok** (király, nádor, udvar(ország)bíró, tárnokmester), és **udvari méltóságok** (kamarás/főajtónálló mester, főpohárnok mester, étkező mester, főlovászmester és hírnökök ispánja).

TESTÜLETI SZERVEK

Királyi tanács [Tk. 121-123.o.]

Első királyaink mellett fontos tanácsadó testület volt a királyi tanács. A királyi tanácsban tartott tanácskozások a királyt nem kötelezték semmire. 1298-ig nincs a királyi tanácsra vonatkozó szabályozás. Összetétele: a király környezete (a királyi család tagjai, udvari méltóságok, egyházi személyek), akiket a király személyesen választ. A királyi tanács működése nem rendszeres és nem kötelezi a királyt.

A királyi tanács hatásköre az **Intelmek** alapján:

- királyok állítása,
- országos kérdésekben döntés,
- az ország védelme,
- a csaták lecsendesítése,
- a támadó hadak elűzése,
- barátok behívása,
- városok alapítása,
- ellenséges várak lerombolása.

1298-ban III. András törvényben rögzíti, hogy a király három havonta vegyen maga mellé 2-2 főurat és papot és semmilyen adományozásban és fontos kérdésben nélkülük ne döntsön.

Királyi kápolna [Tk. 133.o.]

II. Béla hozta létre. Papjai az átlagosnál műveltebbek voltak. A 12. században a kápolnaispán őrizte a király pecsétjét és a kápolna tagjai írták, illetve fogalmazták az uralkodó pecsétjével ellátott okleveleket. A királyi kápolna ispánja volt a király gyóntatópapja (fehérvári prépost) és a király bizalmasa. Rövidéletű szerv, helyét a királyi kancellária veszi át.

Királyi kancellária [Tk. 132-133.o.]

III. Béla idején a kápolnából vált ki a királyi kancellária, mint a középkori magyar központi kormányzat oklevélkiadó hivatala. Hatáskörébe tartoztak az írásbeliséget igénylő közigazgatási, adományozási, bíraskodási és diplomáciai ügyek (hiteles helyi funkció is!). A királyi kancellária élén a kancellár (egyben főpap) állt, aki többnyire a székhelyén tartózkodott. Így ténylegesen az alkancellár felügyelte a jegyzők (notarius) és az írnokok (scriptor) munkáját.

EGYEDI SZERVEK

Országos méltóságok [Tk. 129-133.o.]

Nádor [Tk. 129-130.o.]

Elnevezése a nyelvtudomány álláspontja szerint a szláv „na dvor župan” (udvarnál lévő ispán) kifejezésből ered. Az első név szerint ismert nádor Aba Sámuel, későbbi magyar király volt.

Feladata a király mindenkorai rendelkezése szerint változó volt. Ide tartozhattak a következők:

- gondoskodott a királyi udvar ellátásáról,
- összegyűjtötte és kezelte a királyi jövedelmeket,
- felügyelte a királyi birtokokat,
- a milesek (katonáskodó elemek) parancsnoka,
- a király helyettese volt, annak távollétében,
- *bíraskodott* a király helyett az udvarban, bírói működése az udvari hivatalt lassan országos hatáskörűvé alakította (Aranybulla 8. ck.). A nádor ellátási funkcióinak megsokasodása miatt tehermentesítették az udvarispán vagy udvarbíró tisztség létrehozásával, amelyből utóbb az országbíró tisztség nőtt ki.

A nádori funkció betöltése a patrimonális időszakban kizárólag a király kinevezése alapján történt.

Országbíró (iudex curiae) [Tk. 131-132.o.]

A nádor helyettese, az **udvarbíró**, a királyi udvarban bíraskodott az udvari népek felett. A 13. század második felétől a magyar neve **országbíró** lett (akkor is, ha latinul nem változott meg az elnevezése). Az Aranybulla úgy emlékezett meg róla, mint állandóan az udvarhoz kötött bíróról: „*A mi udvarbíránk, amíg az udvarban tartózkodik, mindenki fölött bíraskodhatik és az udvarban megkezdett pert bárhol befejezheti,*

de ha birtokán tartózkodik, nem küldhet ki poroszlót és nem idézhet meg feleket.” (9. ck.). A királyi jelenlét bíróságán ítélkezett.

Tárnokmester [Tk. 132.o.]

A tárnokmester volt az „Árpád-ház pénzügyminisztere”. Feladatai közé tartozott a tárnokok (gazdasági ágazatok) igazgatása, ő volt a révészek, vámosok, sószállítók előljárója, a királyi kincstár őrzője, kezelője, valamint (a későbbiekben, fokozatosan) a szabad királyi városok főhatósága (bíráskodás). A 13. század végén a pénzügyi feladatait a **főkincstartó** vette át.

Udvari méltóságok [Tk. 133-134.o.]

Az udvari méltóságok ellátó-szolgáltató jellegű feladatokat láttak el, kinevezésük kizárólagosan királyi jog volt:

- **kamarás/főajtónálló mester/udvarmester** – „rendezvényszervező”,
- **főpohárnok mester (főbocsár)** – szőlősök, bortárolók igazgatója,
- **étekgó mester (asztalnokmester)** – élelmszolgáltatók előljárója,
- **főlovászmester** – lovászok, ménesek előljárója, „utazásszervező”,
- **hírnökök ispánja** – fullajtárszolgálat működtetése, „biztonsági szolgálat”.

KÉRDÉSEK ÉS FELADATOK AZ I. ELŐADÁS ANYAGÁHOZ

1. Sorolja fel és röviden jellemezze a magyar alkotmánytörténeti korszakokat!
2. Mit kell tudni a patrimoniális monarchia államáról?
3. Sorolja fel a királyi felségjogokat!
4. Ismertesse a lényegét a tradicionálisan magyar felségjogoknak!
5. Melyek azok a felségjogok, amelyek nyugati mintára kerültek be a felségjogok közé?
6. Milyen regálé jogokat ismer?
7. Milyen fogalmat takar a *durante beneplacito*?
8. Mit kell tudni a *iura circa sacra*-ról?
9. Milyen trónbetöltési módot ismer az Árpádok korából?
10. Mit jelent a választás elve?
11. Mi a különbség a *leviratus* és a *senioratus* intézménye között?
12. Mit jelent a *primogenitura*?
13. Melyek voltak a fiúk öröklését megerősítő intézmények?
14. Milyen királyt helyettesítő intézményeket ismer?
15. Mit kell tudni a koronázásról és mik az ordók?
16. Ismertesse a koronázási folyamat világi részét!
17. Ismertesse a koronázási folyamat egyházi részét!
18. Hogyan csoportosítjuk a patrimoniális monarchia központi szerveit?
19. Sorolja fel a testületi szerveket!
20. Mi a királyi tanács hatásköre?
21. Milyen fordulatot hoz a királyi tanáccsal kapcsolatban 1298-ban III. András törvénye?
22. Milyen összefüggés van a királyi kápolna és a királyi kancellária között?
23. Sorolja fel az országos méltóságokat!
24. Melyek voltak a nádor feladatai?
25. Mit kell tudni a *iudex curiae*-ről?
26. Ki volt az „Árpád-ház pénzügyminisztere”? Mik voltak a feladatai?
27. Sorolja fel az udvari méltóságokat és feladataikat!

II. Előadás

A RENDI MONARCHIA KORÁNAK TÁRSADALOMSZERKEZETE, A KÖZPONTI SZERVEK

Magyarországon a rendi monarchia hosszú folyamat következményeként kialakult állammodell, amely a patrimonialis monarchiát váltotta, annak maradványain épült fel. Ez a hosszú folyamat több évszázados társadalmi, politikai, gazdasági változásokat jelent, amelyek a 13. századtól kezdtek megjelenni, s a 15. századra már megszilárdult intézményeket eredményezett.

A PATRIMONIALIS MONARCHIA FELBOMLÁSA [Tk. 55-57.o.]

A patrimonialis monarchia felbomlása annak lényegének (a hatalom alapja a földterület) eltűnésében keresendő. Az uralkodó család (Árpád-ház) kezéből fokozatosan mások kezébe kerültek a földbirtokok, amelynek következménye az államhatalom gyakorlásában érezhető hangsúlyváltozásokban jelent meg. Ennek a folyamatnak több összetevője volt:

- trónharcok (tisztázatlan öröklési viszonyok az Árpád-ház kihalása utáni időszakban),
- honvédelmi megfontolások (katonai szolgálatok fokozott uralkodói igénybevétele),
- a királyi birtokszervezet felbomlása (az adományozások következtében csökkenő királyi magánbirtokok működésképtelensége),
- királyi vármegyék eladományozása,
- a királyi tekintély romlása,
- tartományúri hatalom (a főurak hatalmának növekedése, nagybirtokos bárók beleszólása a politikába, l. később a királyi tanácsnál),
- a rendi adományrendszer kialakulása,
- új pénzügyi politika (eladományozott birtokok – szűkülő bevételek – alternatív források: pénzrontás, rendkívüli adók, regáléjövendelmek bérbeadása stb.),
- gregoriánus állameszme (az uralkodói hatalom szekularizációja – választó királyság megjelenése).

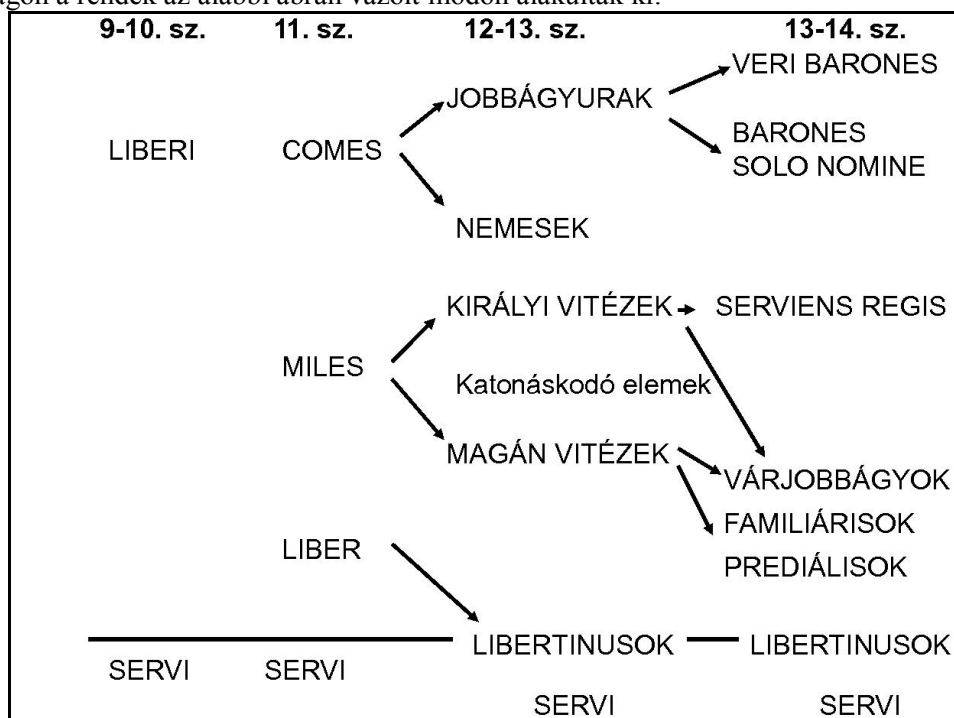
A RENDEK ÉS A RENDISÉG

A fent vázolt folyamat részét képezi a társadalom összetételének megváltozása is, amely ebben az időszakban a *rendek* megjelenésében érhető tetten.

A rend fogalma [Tk. 57.o.]:

- A társadalom azonos jogállású örökletesen kiváltságolt tagjainak csoportja,
- Tagjai érdekeiket politikai síkon (rendi intézmények) is védelmezik.

Magyarországon a rendek az alábbi ábrán vázolt módon alakultak ki:

Eckhart Ferenc munkája nyomán a korai magyar társadalmi fejlődésről az alábbiakat állapíthatjuk meg.²

A letelepedés időszakában (9-10. század) a magyar társadalom *szabadokra* (liberi) és *szolgákra* (servi) oszlott. A szabadok döntő többségben voltak, akik közt már ekkor nagy vagyoni különbségek voltak. Szent István idejében (11. század) a szabadok rétege differenciálódott, így három csoport különböztethetünk meg:

- *comes* – a comesek/ispánok a leggazdagabb szabadok, előkelők, akik nagy földbirtokkal rendelkeznek, a király környezetéhez tartoznak, hivatalt viselhettek, lehetnek egyháziak s világiak egyaránt;
- *miles* (míles) – „vitézek”, azaz katonai szolgálatot teljesítő szabadok, állhattak mind a király, mind az előkelők szolgálatában;
- *liber* (liberi) – „közszabadok”, szabad földművelők, azok, akik nem harcoltak, így hamar lesüllyedtek, már adóznak.

A kiváltságai révén egyre erősebb *egyháziak* mellett a 12-13. században a szabadok rétege véglegesen felbomlik különböző jogállású népelemekre. A 13. század közepére a comesek egy része tovább emelkedik, ők az ún. *jobbágyurak*, akiket később báróknak neveznek. Ők a király közvetlen közelében vannak, nagy földbirtokkal és befolyással bírnak, akár a királyi tanácsban is részt vesznek. Ugyancsak az előkelő réteg részét képeztek a nemesek, akiket nagy vagyonuk és ennek révén hadi szolgálatuk emel ki a többiek közül, s valamely ősről nevezik magukat (de genere), akitől, akinek *nemétől* származnak, s ezért *nemesek*. Közöttük egyaránt találunk idegen és magyar eredetűeket is.

A vitézi, katonáskodó réteg is tovább differenciálódik. Akik a király hadseregében szolgálnak, a *király szolgái* (serviens regis) lesznek. Mások magánhadseregekben, bandériumokban szolgálnak, ők a *magánvitézek*.

Új rétegeként jelennek meg a *libertinusok*, azaz a felszabadítottak, akik a szabadok és a szolgák közötti köztes jogállással bírnak.

A 13. század második felében újabb változások zajlanak le a magyar társadalomban. A jobbágyurak, bárók körében újabb tagozódás következik be: egyik részük az *igazi bárók* (veri barones), másik részük a *névszerinti bárók* (barones solo nomine). Az igazi bárók azok az óriási vagyonnal, földbirtokkal rendelkező főurak, akik mindemellett valamilyen országos méltóságot, tisztséget is betöltenek. A névszerinti bárók „csak” nagy vagyonnal rendelkeznek, de politikai tisztséget nem vállalnak, vagy ilyet nem kaptak.

A katonáskodó elemek körében is változást tapasztalunk: a serviensek és a királyi várakban szolgáló ún. várjobbágyok rétege összeolvad, s ebből alakul ki a később köznemesi rétegnek nevezett rend.³

A középkori magyar társadalomfejlődés kapcsán beszélhetünk ún. hűbéri elemekről, amelyek hasonlítanak a nyugat-európai feudális viszonyokhoz.

Az egyházi nagybirtokosok esetében beszélhetünk először olyan szabad emberekről, akik az egyházi földesúr részére teljesítenek (hadi) szolgálatot, s ennek fejében földet (predium) kapnak. Őket egyházi nemeseknek vagy másképpen prediálisoknak nevezzük. Földjük – a nemesekéhez hasonlóan – öröklődik, de ők nem a király joghatósága alá tartoznak, így politikai jogokkal nem rendelkeznek.

A másik hűbéri jellegű elem a társadalomban a 13. században megjelenő familiaritás. A familiáris az a kisbirtokos személy, aki szabad ugyan, de a meggyengülő királyi hatalom már nem tud védelmet biztosítani számára az erősödő nagybirtokkal szemben, ezért valamely nagyúr szolgálatába (családjába, familiájába) szegődve keres védelmet. A familiáris és ura közötti viszony hadi vagy más szolgálat (tisztség, hivatal) ellátásán alapszik a védelemért cserében.

Mіндеzen változások következtében a 15. századra kialakulnak, rögzülnek a rendek Magyarországon:

1. papság (praelati),
2. főurak (barones),
3. köznemesek (nobiles),
4. szabad királyi városok rendje (civites).

² vö.: ECKHART FERENC: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*, Budapest, Osiris, 2000, 44-68.

³ Erről a folyamatról bővebben lásd az Aranybulla-mozgalmat a Jogtörténet gyakorlat 1. tárgynál.

Praelati – papság [Tk. 58., 210-228.o.]

Az első olyan társadalmi csoport, amely már a 11. századtól egységesnek mondható. A magyarországi rendiség sajátossága, hogy nem válik külön – rendi jogállását tekintve – a főpapság és az alsópapság, hanem kiváltságaik lényegileg azonosak maradnak.⁴

Kiváltságai:

- immunitás (királyi beavatkozástól mentes birtok, amiből következik a bíraskodás a birtokon élők felett),
- manus mortua („holt kéz” – az egyházi birtok *nem háramlik vissza* a koronára),
- privilégium fori (egyházi személy felett csak egyházi bíróság ítélkezhet, kivéve a birtokpereket),
- adómentesség,
- tized.

Barones – főurak/főnemesség [Tk. 58.o.]

- rendjük a 12-13.században alakul ki, amelynek alapja az öröklődővé váló egyedi kiváltságok,
- banderiális hadsereggel rendelkeztek (zászlósurak),
- immunitás joga,
- nemesi szabadság.

Nobiles – nemesek/köznemesség [Tk. 59.o.]

- 13. század második felétől alakult ki,
- rendi szervezkedésének alapja a nemesi vármegye,
- 1222 – I. Aranybulla – serviensek kiváltságai,
- 1351 – nemesi egyenjogúság (una et eadem libertas), kilenced,
- Werbőczy: Tripartitum I. rész 9. cím (primae nonus) – a négy nemesi szabadság:
 1. személyes szabadság,
 2. király joghatósága alá tartozás,
 3. adómentesség,
 4. ellenállási jog.

Civites – szabad királyi városok [Tk. 59., 161-170. o.]

- 13. századtól jelennek meg a szabad királyi városok,⁵
- Királyi kiváltságlevéllel jön létre (kollektív privilégium, a városnak szól, s nem az egyes polgároknak, ezért a rendet a városok és nem a polgárok képezik).
- Országrendiség (részvétel az Országgyűlésen):
 - Először Zsigmond hívja meg a szabad királyi városok követeit az OGY-re (1405, 1437, 1445). Nálunk tehát nem alakult ki polgári rend, csupán a szabad királyi városok országrendisége.

A RENDI-KÉPVISELETI MONARCHIA SZERVEZETE [Tk. 60-64.o.]

A rendi képviseleti monarchia egyik fontos ismérve, hogy az állam irányításában a király mellett a rendek is részt vesznek, s közöttük egy relatív egyensúly jön létre. A rendek tudomásul veszik a központi hatalom tevékenységét, a király pedig garantálja a rendi intézményeket (rex és regnum). Ez a hatalommegosztás a rendi dualizmus, amelynek fontos jellemzője, hogy míg a király a központi szervek működésében bír jelentős befolyással, addig a rendek a helyi, területi szerveket működtetik (vö. nemesi vármegye, szabad királyi városok), de a törvényhozás kompromisszum alapján a *rendi országgyűlésen* zajlik.

A király és a rendek közötti egyensúly fenntartását különböző garanciális intézmények biztosítják [Tk. 62-64.o.]:

- hitlevél,
- koronázási eskü,
- contractusok (kölcönös megegyezések, szerződések),
- törvények megalkotása közösen az Országgyűlésen,
- öröklési szerződések,
- közös diplomáciai követküldés,
- adómegajánlás,

⁴ Vö.: SZÜCS JENŐ: *Vázlat Európa három történelmi régiójáról*, Budapest, Magvető, 1983

⁵ A szabad királyi városokról bővebben még 'A nemesi vármegye és a városi fejlődés' c. előadásnál

- nádorválasztás,
- koronaörök.

A KIRÁLY A RENDI KORBAN

A rendi időszakban az uralkodói felségjogokat a törvényesen megkoronázott király gyakorolhatta. Törvényesen az a király volt megkoronázva, akit a Szent Koronával az esztergomi érsek koronázott meg Székesfehérvárott (később változik a koronázási helyszín). A koronázásnak és a királyi hatalomnak fontos jelvénye volt a korona mellett a jogar, az országalma, a palást, a kard és a kereszt [Tk. 99-100.o.]. A királyi hatalom alapja és forrása a Szent Korona volt, amely elméletet a Szent Korona-eszme (tan) ír le.[Tk. 95-98.o.] A Szent Korona-tan lényegét tekintve a következők állapíthatók meg:

- A jog és a hatalom forrása a Szent Korona,
- Minden országlakos a Szent Korona hatalma alatt áll,
- Az ország területe a Szent Korona területe:
 - A Szent Korona országai,
 - Elidegeníthetetlen koronajavak,
 - Birtokadomány forrása a Szent Korona.
- A király és a nemesség együttesen a főhatalom birtokosai:
 - A nemzet (rendek) és a király a Szent Korona teste (totum corpus).
- A király nemesít, a nemesség koronáz.

A királyi hatalom megszerzése és legitimációja a trónbetöltési módokkal írhatók le [Tk. 98.o.]:

- vérségi elv,
- választási elv,
- Habsburg-ház örökösödési joga.⁶

Mind a patrimoniális, mind a rendi korszakban fontos kérdést jelentett, hogy egyes esetekben miként helyettesíthető a király. Erre több lehetőség kínálkozott [Tk. 100-103.o.]:

- királyi család tagjai,
- anyakirálynő,
- corregens,
- dux,
- rex junior,
- reginatus,
- megbízottak,
- helytartó, kormányzó,
- nádor.

Az uralkodói hatalom tartalmát az ún. **királyi felségjogok** írják le, amelyek a patrimoniális időszakhoz képest valamelyest *megváltoztak*: már két csoportba sorolhatjuk ezeket, illetve már nem minden korlátozás nélkül illetik meg az uralkodót [Tk. 94-95.o.]:

- Személyes felségjogok:
 - szent,
 - sérthetetlen,
 - felelőtlen,
 - a majestas, és
 - az apostoli jelző illeti meg,
 - címerébe beillesztheti az ország címerét,
 - speciális tisztesség (ünnep) övezi.
- Uralmi felségjogok:
 - **Hadügyi**
 - Megoszlik:
 - Király – várral rendelkező főurak,
 - Király – országgyűlés: háború/béke.

⁶ Vö. az I. Előadásnál leírtakkal!

- **Bíraskodás**
 - Korlátok:
 - Földesúri immunitás,
 - Szabad királyi városok bíraskodása,
 - Vármegyék ítélkező joghatósága.
- **Hivatali**
 - Lényegében változatlan, de a hivatalokhoz kapcsolódó tevékenységek egyre inkább rögzülnek.
 - A hivatalok még mindig területi elven szerveződnek.
- **Törvényhozásbeli:**⁷
 - Közvetlen,
 - Közvetett.
- **Adományozási**
- **Egyház körüli felségjogok (iura circa sacra)**
 - Változik: az Anjou uralkodók alatt megerősödik a pápai befolyás a javadalombetöltésnél, majd:
 - Placetum regium – királyi tetsvényjog [Tk. 218.o.], amelyről
 - 1404-ben Zsigmond rendelkezett:
 - pápai „bullások” magyarországi javadalmat nem tölthetnek be/tarthatnak meg a király engedélye nélkül,
 - királyi engedély nélkül tilos pápai, bíborosi iratokat, ítéleteket, idézéseket elfogadni, kihirdetni, végrehajtani,
 - szankció: fej- és jószágvesztés.
 - Főkegyúri jog [Tk. 219.o.]
 - Javadalmбетöltés+földesúri jogok átadása,
 - Először 1404-ben Zsigmondnál jelenik meg ebben a formában.

A RENDI MONARCHIA KÖZPONTI SZERVEI

Az alábbi összefoglaló ábra a patrimoniális korhoz képest bekövetkezett változásokkal együtt a rendi korszak 1526-ig terjedő időszakában működő központi szerveket mutatja be:

Az alábbiakban vázlatosan a központi szervek legfontosabb jellemzőit mutatjuk be:

⁷ L. később az Országgyűlésnél

Királyi tanács – rendi kor [Tk. 121-126.o.]:

- Károly Róbert idején kormányzati szervvé válik, tagjait a király választja,
- interregnum idején Országtanácsá alakult át,
- 1526 után – Magyar Tanácsként működik tovább (l. dikasztériumok), majd
- 1687-ben a tanács az Országgyűlés felsőtáblájába olvad be.

Kancelláriai reformok [Tk. 132., 138-139.o.]:

- I. Lajos:
 - Bíraskodási funkciót kap → királyi különös jelenlét bírósága, vezetője a kancellár,
 - Nagykancellária létrehozása a főkancellár vezetésével:
 - királyi nagypecsét kezelője,
 - klasszikus írásbeli feladatok ellátása.
 - Titkos kancellária létrehozása a titkos kancellár vezetésével:
 - bizalmas tanácsadás,
 - diplomáciai feladatok ellátása,
 - királyi titkos pecsét kezelése.
- Zsigmond:
 - Kisebb kancellária felállítása:
 - a bíraskodási feladatok írásbeli ügyeinek intézésére.
- Mátyás:
 - A kisebb kancelláriát a **SZEMÉLYNÖK** alá rendeli
 - → királyi személyes jelenlét fóruma – ez az első állandó bírói fórum.
 - Nagykancellária: + feladat: belső államügyek intézése,
 - Titkos kancellária: külügy, diplomácia, bizalmas feladatok,
 - 1464: megszünteti a főkancellár bíróságát (királyi különös jelenlét),
 - egyesíti a főkancellári és titkos kancellári *címet*.

Országgyűlés [Tk. 107-117.o.]:

- Előzmények:
 - Egyházi zsinatok,
 - Székesfehérvári törvénylátó napok,
 - Serviensi gyűlések,
 - Királyi tanácsok,
 - Törvényhozó országos gyűlések.
- Országgyűlés mint rendi gyűlés a 15. században állandósul.

Az országgyűlés szervezete és működése:

- Király hívja össze szóban, majd írásban (litterae regales):
 - Helye (jellemzően Rákos), ideje és tárgya.
- Megjelenés:
 - Tömeges: minden nemes jelen van,
 - Követi: nemesi vármegye és a szabad királyi városok 2-2 követe,
 - Meghívás:
 - praelati, barones – személyes meghívólevél,
 - Nobiles, civites – kollektív meghívólevél.
- Szervezet:
 - Egykamarás,
 - 1526 után már van kétkamarás ülés,
 - 1608. évi koronázás utáni I. tc.: állandósul a két kamara.

Az Országgyűlés hatásköre:

- törvényhozás (a propozíciók alapján),
- adómegszavazás,
- hadüzenet – békekötés,
- királyválasztás,
- nádor és koronaörök választása (rendi biztosíték),
- ritkán bíraskodás (felségsértési, hűtlenségi ügyek).

KIRÁLY TÖRVÉNYHOZÁSBELI JOGAI:

- **Közvetlen/törvényalkotásbeli jogok:**
 - törvénykezdeményezés,
 - szentesítés,
 - kihirdetés.
- **Közvetett/OGY szervezetére vonatkozó jogok:**
 - összehívás,
 - (megnyitás, elnöklés),
 - berekesztés,
 - elnapolás,
 - feloszlítás,
 - szervezeti hatáskör: az alsótábla elnöke a király által megbízott személy (személynök).

Országos méltóságok

Nádor [Tk. 129-130.o.]:

- A rendi korban szilárd, rendi tisztség, hatáskörét 1485-ben Mátyás rendezte a nádori cikkekben:
 - A királyválasztó OGY összehívása, első szavazat leadása.
 - A kiskorú király gyámja, gondnoka.
 - Király nemlétében vagy kiskorúsága idején OGY-t hirdethet.
 - Az ország főkapitánya.
 - Az egyenetlenségek elsimítója.
 - Király és a rendek közötti viszályt kiegyenlíti.
 - Követek fogadása, ha a király nem teheti.
 - Vitatott birtokadományokban dönt, király elé terjeszti.
 - Az ország legfőbb bírója.
 - A király távollétében annak helytartója.
 - A kunok főbírója és örökös ispánja.
 - Dalmácia bírója.
- Rendi érdekek képviselője → országgyűlés választja → garanciális jelleg,
- 1608: az országgyűlés felső táblájának elnöke,
- 1790-től Habsburg főhercegek töltik be,
- 1867-ben megszűnik.

Országbíró [Tk. 131-132.o.]:

- A nádor helyettese → UDVARBÍRÓ
 - A királyi udvarban bíraskodik az udvari népek felett.
- A 13. század második felétől ORSZÁGBÍRÓ:
 - a nádor utáni országos nagybíró,
 - hatásköre kiterjed valamennyi lakosra,
 - az I. Aranybulla 9. cikke szerint joghatósága az udvarhoz kötött, de az itt megkezdett pert bárhol befejezheti,
 - a királyi jelenlét bíróságán ítélezik,
 - elnököl a királyi kúria lovagi becsületbíróságán.

Tárnokmester [Tk. 132.o.]:

- A 13. század végén pénzügyi feladatait a **főkincstartó** veszi át,
- csak a bírói tevékenysége marad meg:
 - Tárnoki szék → szabad királyi városok bírói fóruma.

Kancellár (1. korábban és a kancelláriánál és a kancelláriai reformoknál) [Tk. 132-133.o.]

Személynök [Tk. 134.o.]:

- Mátyás idején létrejövő méltóság → kisebb kancellária → bíraskodás,
- a királyi személyes jelenlét bíróságának vezetője,
- a Királyi Tábla elnöke,

- a személynöki szék vezetője → szabad királyi városi fellebbezési fórum,
- 1608: az országgyűlés alsó táblájának elnöke.

Kincstartó (főkincstartó) [Tk. 132.o.]:

- A tárnokmester gazdasági feladatait veszi át.

Koronaőrök [Tk. 135.o.]:

- 1464-ben Mátyás hozza létre,
- főpapok és főurak, majd csak világi főurak közül kerülnek ki,
- az országgyűlés választja 2-2 protestáns és katolikus főúr közül,
- feladatuk a korona őrzése, országhatáron belül tartása (+ koronaórség 1608-tól),
- rendi biztosíték jellegük van.

Udvari méltóságok [Tk. 133-134.o.]:⁸

- Jellemzők:
 - eleinte valódi feladatok ellátása,
 - majd a rendi korban pusztá címeikké válnak,
 - **1526 után közjogi értelemben megszűnnek.**
 - kinevezésük kizárólagos királyi jog:
- **Kamarás – főajtónálló mester – udvarmester,**
- **Főpohárnok mester (főbocsár),**
- **Étekfogó mester (asztalnokmester),**
- **Főlovászmester,**
- **Hírnökök ispánja.**

A KÖZPONTI SZERVEK 1526 UTÁN [Tk. 135-143.o.]

ÁLTALÁNOS JELLEMZŐK:

A Mohácsot megelőző időszakhoz képest alapvető változások következtek be a központi hatalom, a „kormány” kialakításában:

- a korábbi *rendi dualizmus* helyett lehetővé tették a **fejedelmi önkényuralom**, tehát a rendek közbejötté nélküli, kizárólagos uralkodói végrehajtó hatalom kiépítését,.
- ezért az államigazgatás, illetve annak egyes ágai vezetésére olyan központi kormánysszervek alakultak, amelyek tevékenységüket az **uralkodó megbízásából** végezték, és csak **neki tartoztak felelősséggel**
- e rendszer kifejlődésével az **apparátus önállóan kezdett dolgozni**, kialakult a bürokratikus, tevékenységét hivatásszerűen végző államigazgatás, amely így **függetlenebbé vált az uralkodótól**, elkezdett önállóan ellátni bizonyos ügyeket,
- másrészt hozzájárult ahhoz, hogy az állam igazgatása megszűnjék egy-egy nagyúr vállalkozása lenni. Ehelyett hivatásos, központi irányítású, egységes állami szervvé alakult.

Mindent összegezve létrejöttek a **DIKASZTÉRIUMOK**.

E dikasztériális kormányzás *alapját I. Miksa* császár vetette meg, aki burgundiai mintát alapul véve kezdte kiépíteni saját végrehajtói hatalmát.

A dikasztériumok történetét – éles határvonal meghúzása nélkül – **két szakaszra oszthatjuk:**

- a Habsburg nagyhatalom, birodalom kialakulásáig (17-18. sz. fordulója)
- 18-19. sz., s felvilágosult abszolutizmus időszaka, Mária Terézia, II. József, II. Lipót, uralkodása.

Mindkét periódusban megfigyelhető a dikasztériumok, kormánysszékek kétféle csoportjának működése (egyfajta dualizmus jelenik meg ismét):

- az egész Habsburg birodalom irányítására, a legfőbb kérdések eldöntésére hivatott szervek **Bécsben**, az *udvarban működtek*, az egész birodalomra kiterjedő hatáskörrel
- a csak az egyes területeket, így – Magyarországot tekintve, amely jórészt különbözött, elkülönült az örökös tartományoktól – pl. a Magyarországot érintő ügyekben eljárni hivatott főbb szervek pedig az udvartól elkülönülve, leginkább **Pozsonyban** működtek.

⁸ Vö.: I. Előadásnál leírtakkal!

Ennek kapcsán azonban meg kell jegyezni, hogy a Bécsben székelő, udvari központi kormányzások *túlnyomó befolyást* gyakoroltak minden ügyre, az egyes országok, örökös tartományok kormányzói a bécsi szervek vezetése alatt működtek.

A magyar rendeknek természetesen ez nem tetszett, ezt mindig panaszolták, és kérték, hogy a magyar ügyekben magyar szerveknek legyen joga a királynak javaslatokat tenni.

DE Magyarország a törökdülés idején rászorult az uralkodó többi országának pénzügyi és katonai támogatására, ezért kénytelen volt elismerni, hogy vannak nem tisztán Magyarországot érdeklő, ún. **vegyes ügyek** (negotia mixta), amelyekben idegen hatóságok intézkedhetnek.

1569-ben a magyar rendek törvényben (VIII.tc.) ismerték el a központi udvari szervek hatáskörét pl. *hadi, gazdasági, külügyi* ügyekben. (Csupán annyit kötöttek ki, hogy a királyt mindenkor kísérje 2 magyar tanácsos, de e szabálynak sem lett sok fogantója a későbbiekben.)

Tisztán magyar ügy maradt az igazságszolgáltatás és az ország jogaira és szabadságára vonatkozó ügy, ezt a magyar tanács rendezte a törvény szerint.

A kormányzásokat általánosan jellemzi, hogy:

- egyenrangú tanácsosokból álló **kollégiumok**, melyekben
- főurak és nemesi rendűek mellett polgári egyének, **szakemberek** is érvényesülhetnek,
- őket a **király nevezi ki**, és
- **neki tartoznak felelősséggel**,
- az ügyeket **együttes tanácskozással intézheték** (grémiumok, így egyéni nincs egyéni felelőssége a vezetőjének), melynek
- eredményét a kormányzék vezetője az uralkodó elé terjesztette döntés végett.

BÉCSI KÖZPONTI KORMÁNYZÁSOK

A dikasztériumok első periódusában *négy* fontos központi szervről kell említést tennünk, amelyek meghatározóak voltak a magyar kormányzati szervekre nézve is.

Ezek:

1. udvari (később titkos) tanács – Hof-(Geheim) Rat
2. udvari kancellária – Hofkanzlei
3. udvari kamara – Hofkammer
4. udvari haditanács – Hofkriegsrat

UDVARI TANÁCS

Az udvari tanács a 15. sz.-tól látja el feladatát, a 16. sz. elejétől változik meg a neve titkos tanácsra.

- csaknem két évszázadon keresztül a *Habsburgok kül- és belpolitikájának lelke*
- az uralkodó *legfőbb tanácsadó* testülete, ilyen értelemben az összes központi kormányzék feje, amely nélkül fontosabb ügyekben az uralkodó nem döntött,
- tagjai a császár bizalmasai voltak, számuk változó: a 16. sz.-ban 4-6 tanácsos, a 17. sz.-ban, I. Lipót halálakor 150 fő. (később már nem volt operatív testület, a tanácsosi rang pusztán címmé vált. A testület néhány átalakulás után elvesztette jelentőségét.)
- ülésein a *főudvarmester* elnökölt (ha az uralkodó jelen volt, akkor ő),
- az ülésekre gyakran meghívták a központi hivatalok vezetőit is, tehát azon nem csak titkos tanácsosok vettek részt,
- a 16-17. sz.-ban fontos szerepe volt: a főbb belpolitikai ügyekben (pl. koronázások, országgyűlések összehívása) zajló előkészítő tárgyalások helyszíne volt,
- ezt követően maga a titkos tanács pusztán reprezentatív szerv lett: ünnepélyes alkalmakkor ült össze,
- I. Lipót óta a titkos tanács ülései előtt bizottsági tárgyalásokat, ún. *konferenciákat* tartottak. 1669 óta ilyen bizottság, a Geheime Konferenz vette át a tanács – főleg külügyi – szerepét,
- I. József idején ez is bizottságokra, „deputációkra” oszlott,
- a 18. sz. eleje óta újból állandó konferencia működött, melyet leginkább *miniszteri konferenciának* neveztek.

UDVARI KANCELLÁRIA

Az udvari kancellária eredetileg **az uralkodó központi irodája** volt Bécsben.

- képviselői részt vettek a titkos tanács ülésein, a határozatokat leírták és kiadták,
- amikor a tanács már nem működött operatív szervként, a kancellária vette át az államügyek intézését.
- a Habsburgok nem feltétlenül akartak közös, minden államra kiterjedő kancelláriát felállítani, hisz az egyes államoknak megvolt a sajátjuk, amelyet a rendek nem engedtek megszüntetni, újakat felállítani pedig nem akart. Ezek tehát megmaradtak, a 16. sz.-tól mégis működött egy „központi” is: a *német birodalmi kancellária*, amelyben egy-egy titkár képviselte az egyes országokat, így Magyarországot is.
- a 17. sz. folyamán az egyes országok, tartományok kancelláriái visszaszerezték önállóságukat (cseh, osztrák udvari kancellária alakult külön) és a magyar is egyre növekvő ügykört szerzett.

UDVARI KAMARA

Az udvari kamarát I. Ferdinánd állította fel, mint **a birodalom legfőbb pénzügyi hatóságát**.

- feladata: az uralkodó különböző országokból eredő **jövedelmei felett felügyeletet** gyakorolni, és azokat növelni,
- ennek kapcsán ellenőrizte az országos kamarák ügyvitelét, és a kölcsönök felvételéről is gondoskodott,
- a kamara egyúttal az **uralkodó tanácsadó testülete gazdasági kérdésekben**,
- a 16-17. sz.-ban magyar vonatkozásban a legfontosabb központi kormánysszék volt, mert az uralkodó nemcsak pénzügyekben, hanem gazdasági és politikai kérdésekben is kérte az uralkodó kamarájának a véleményét, még akkor is, ha a döntést más hatóság, pl. a magyar kancellária útján adta.

UDVARI HADITANÁCS

Az udvari haditanácsot I. Ferdinánd állította fel 1556-ban, **a hadi igazgatás össze ágának központi vezetése céljából**.

- eleinte 5, II. Mátyástól kezdve 7 tanácsosa volt a császári hadsereg tábornoki karából, élén az *elnök* általában tapasztalt hadvezér volt,
- feladatai: katonaság verbuválásának, felszerelésének, hadianyag-beszerzésnek, végvárak karbantartásának és ellátásának központi szervezése,
- e kérdések pénzügyi vonatkozásait az udvari kamara kezelte, amelyek egy tanácsosa állandóan részt vett a haditanács ülésein,
- *kiküldött biztosok* útján látta el a feladatait, akiket *utasításokkal* látott el,
- *diplomáciai funkciója* is volt: tárgyalta a török portával fegyverszünetről, békéről.

A FELVILÁGOSULT ABSZOLUTIZMUS IDŐSZAKA

A birodalom fejlődésének második periódusában, a **felvilágosult abszolutizmus időszakában**, az uralkodók az akkorra javarészt működésképtelenné vált központi kormánysszékeket átszervezték.

E szakaszban 7 fontosabb bécsi kormánysszék sorolhatunk fel:

1. 1742-től a külügyeket az **udvari és államkancellária** végezte,
2. az állam pénzügyeinek ellenőrzése az **udvari számvevőszék** feladata lett,
3. a gazdasági ügyek (Szilézia elvesztése miatt a gazdasági veszteség helyrehozása) intézésére 1746-tól működött a **gazdasági igazgatóság**, melynek feladta a monarchia ipari, kereskedelmi és vámpolitikai ügyeinek intézése, egységes gazdaságpolitika kialakítása.
4. az egységes monarchia gondolatának a jegyében *Mária Terézia* létrehozta az **államtanácsot**, amelynek Kaunitz államkancellár volt a leghíresebb vezetője. Ennek célja a monarchia nagyhatalmi állásának biztosítása volt. Még korábban a birodalom gazdasági alapját, hatalmi súlyának bázisát az örökös tartományok jelentették, Mária Terézia korára Magyarország is hangsúlyt kapott, fontos kérdés lett a „magyar kérdés” rendezése, ugyanis szükség volt Magyarországot erejére, mely nélkül összeroppanna a birodalom a porosz és török kettős nyomás alatt.

Ez a „magyar kérdés” még mindig az „együtt vagy külön”, az „azonosan vagy eltérően” kérdése volt, azaz hogy hogyan lehet, miként kell Magyarországot irányítani, igazgatni ahhoz, hogy gazdasági kincsei a monarchia számára kiaknázható forrást jelentsenek.

Az államtanács álláspontja: Magyarországot is át kell alakítani az örökös tartományok mintájára.

A magyar rendek e törekvést nem fogadták el: Magyarország nem olyan része a birodalomnak, mint az örökös tartományok, ezért nem is lehet úgy kezelni, nem szabad engedni, hogy Bécs beolvassza az egységes monarchiába.

A tanácsot az a szemlélet vezeti, hogy Magyarországot kizárólag mint a monarchia részét kell tekinteni, és sohasem önmagában. Ezért az államtanácsban az érdekek harca indult meg. Magyarország a rendiséget jelentette, bár az örökös tartományokban a rendek ideje már lejárt. A rendek léte ellenkezett az abszolút uralkodói hatalommal, így a korábbi uralkodó és rendek ellentétpárból uralkodói hatalom és Magyarország, valamint örökös tartományok és Magyarország ellentétpár lett.

Az államtanács minden eszközt megragadott, hogy Magyarország különleges helyzetének alapjait megingassa:

- lakosság elnémetesítése (telepítések, vallás-, nevelésügy),
- magyar hatóságok szervezetének átalakítása, uniformizálása,
- hivatalokban németeket alkalmazott a közigazgatás ellátására, vagy megbízható magyarokat,
- a királyi rendeletek az örökös tartományokban tett intézkedések mintájára készültek,
- a magyar különállás szimbólumát jelentő nemesi testőrséget is meg akarta szüntetni, ezt azonban nem tehetvén, a haditanács alá rendelte,
- központi hivatalok hatáskörét mértéktelenül kiterjesztette (a magyar törvények tilalma ellenére is). Az udvari kamara, a haditanács, a kereskedelmi tanács továbbra is állandóan előterjesztette véleményét magyar kérdésekben is, az államtanács megkövetelte, hogy javaslatukat minden esetben figyelembe vegyék.

A bécsi udvar hivatalaiba megbízható magyarokat kerestek, de az ilyen eléggé fehér holló volt. A dologban az volt az ellentmondás, hogy az udvar nem alkalmaz magyarokat, mert terveivel nem értenek egyet, a magyarok ellenzik terveit, mert idegenekre támaszkodott. Az államtanács nem bízott a magyarokban, Kaunitz még Mária Terézia rokonszenvét is ferde szemmel nézte.

Hasonló circulus vitiosus mutat a két fél törekvése is:

- a magyar rendek, Magyarország ne részesüljön rosszabb elbánásban, mint az örökös tartományok lakossága, *de* (antagonizmus) alaptételük, hogy Magyarországot nem lehet örökös tartományok mintájára kormányozni.
- az uralkodó és az államtanács a monarchia egységét vallotta alapelveként, *de* (antagonizmus) Magyarországgal szemben más mértékkel mért, mint az örökös tartományokkal szemben.

Végső alapelv az érdekek harcában: az államtanács kimondja, hogy a német tartományok minden tekintetben megkülönböztető bánásmódot érdemelnek. Magyarország érdekében csak olyan lépést tehetnek, amely a német tartományoknak nem árt.

Ennek jelentése két oldalról közelíthető:

- negatív értelemben: semmi olyat nem szabad tenni, ami az örökös tartományokat sérti;
- pozitív értelemben: olyan intézkedéseket kell tenni, amelyek Magyarországnak és az örökös tartományoknak egyaránt a hasznára vannak. Ennek előnye: az államtanács minden olyan intézkedést, gondolatot felkarolt melyből úgy látszott, a birodalom is (és Magyarország is) hasznot húzhat. Hátránya: a Magyarország szempontjából fontos, de az örökös tartományokból közömbös dolgok figyelmen kívül maradtak.

Ez leginkább gazdasági téren érvényesült: Magyarország bázis, felvevő piac szerepet kapott, valamint nyersanyagellátó volt. Az egyik tanácsos az örökös tartományok és Magyarország viszonyát szabályszerűen mint anyaország-gyarmat viszonyt látta. (Borié)

5. A **konferenciatanács** úgy jött létre, hogy I Ferenc az államtanácsot elbürokratizálta, 4 külön ügykörrel bíró osztályra bontotta és fölé szervezte a Konferenzzatot, amelynek feladata a legfőbb ügyek (államtanács utáni) megtárgyalása volt.

6. Létezett a **titkos kabinet**, az uralkodó *legbizalmasabb* embereinek nagyon szűk körű gyűlése. A legfőbb kérdésekről az uralkodó indokolás nélkül a kabineti leirattal döntött, melyet a kormányzások csak végrehajthattak, tovább nem forszírozhatták okait. (~kamarilla)

II. Lipót létrehozta, I. Ferenc kiépítette a **rendőr-minisztériumot** is, melynek feladata a politikai élet teljes körű ellenőrzése volt.

MAGYAR KORMÁNYSZÉKEK

A magyar kormányzások létrejötte kapcsán két általános elvvel kell megismerkednünk:

1. **milyen alapon** hozták létre a kormányzásokat. Ez alapján két típust különböztethetünk meg:
 - a. egyik csoportjuk **funkcionálisan**, feladatorientáltan alakult ki, függetlenül a működési területtől, mert az egész országra kiterjedt (pl. magyar kancellária, Helytartótanács)
 - b. másik csoportjuk **területi alapon** szerveződött: pl. Magyar Kamara egész Magyarországra, de amikor látszott, hogy a törökdúlás miatt ez nem képes mindenütt helytállni, akkor megalakították a Szepesi Kamarát Kassán.
2. **milyen mintára** keletkeztek az új kormányzások. Eszerint is két típus létezik:
 - a. **régebbi**, *Mohács előtti központi hivatalok átszervezéséből* keletkezett pl. magyar tanács lett a korábbi királyi tanácsból.
 - b. a Habsburg birodalom más államainak vagy tartományainak központi szerveihez hasonlóan, **újjonnan** jött létre.

A magyarországi székhelyű kormányzások közül a következő öt a legfontosabb:

1. magyar tanács,
2. helytartó és tanácsa=helytartóság,
3. magyar kancellária (később magyar udvari kancellária),
4. magyar kamara (l. bővebben: következő előadás),
5. Helytartótanács (l. bővebben: következő előadás).

MAGYAR TANÁCS

A korábbi, Mohács előtti királyi tanácsból kifejlődött szerv, ám korántsem régi rangjával, befolyásával.

- Ferdinánd alakítja át, ilyen új formájúra azáltal, hogy *tagjainak rendszeres fizetést ad*.
- 13 főpap és 38 báró tette le a tanácsosi esküt, ők kaptak fizetést, de a tanácsban részt vettek olyanok is, akik nem részesültek fizetésben.
- *nem jelentett állandó hivatalt*. mert tagjainak más feladatai is voltak: főleg hadvezetés és igazságszolgáltatási feladatok.
- Ferdinánd még gyakran hívatta össze a tanácsot, főleg országgyűlések idején, mert el akarta érni, hogy a magyar tanács közbejöttével az adómegszavazást az országgyűlés mellőzésével is megkaphassa (l. török elleni harcok). A magyar főurak azonban elzárkóztak a császár e kívánságának teljesítésétől mondván, hogy ők csak mint magánemberek vannak az uralkodó mellett, az adómegszavazás pedig kizárólagos országgyűlési tárgy. Egyébként sem voltak hajlandóak Bécsben tartózkodni.
- e magatartásukkal lehetetlenné tették, hogy a tanács közjogi jelleget nyerjen, és az uralkodó valamint az országgyűlés között közvetítő lehessen.
- **feladatai** egy ideig mégis bővültek: *országgyűlés összehívása, béketárgyalások, királyi előterjesztések, végvárak gondozása, sérelmek, királyi városi cím adományozása tárgyában állásfoglalás*.
- Miksa uralkodása alatt egyre inkább háttérbe szorul a magyar tanács.
- tagjait a király nevezte ki – továbbra is.
- a 17. sz. folyamán egyre többen kapnak tanácsosi címet. Ez addig is sok volt már, minden főpap és az ország bárói, most még rajtuk kívül mások is. Ezzel pedig *felsőtáblai tagság* járt az 1687:10. tc. 6.§-a szerint.
- **ezzel megtörtént a tanácsnak a felsőtáblába való beolvadása**.
- a 17. sz. 2. felében már csak ünnepélyes alkalmakkor szerepelt a magyar tanács, de a miniszteri konferencián tárgyalandó ügyeket ekkor már nem ez a szerv, hanem a kancellária készítette elő.

HELYTARTÓ ÉS TANÁCSA – HELYTARTÓSÁG (LOCUMTENENTIA)

A magyar tanács – rendi jellege miatt, a benne résztvevő méltóságok miatt – a Habsburg uralkodó számára nem volt alkalmas szerv a szakszerű belügyi igazgatásra, ezt pótolni akarta I. Ferdinánd egy szakhivatallal, s ezért a nádor és helytartó mellé egy tanácsot rendelt.

- a királyt képviselő helytartó többnyire főpap, ha a nádori szék be volt töltve, akkor a nádor. Mellette szervezett tanács 1542-től működött.
- székhelye Pozsony,
- a tanácsosokat az uralkodó nevezte ki,
- a tanácsosok az uralkodótól fizetést kaptak,
- hatásköre:
 - adóbehajtás
 - eleinte még a kamarával is rendelkezett, de a magyar kamara felállításával pénzügyi befolyása lassan elsorvadt.
 - javaslatokat tett hivatalok betöltésére, az egyházi javakra vonatkozóan,
 - tárgyalt a török hatóságokkal,
 - felügyelt a törvények végrehajtására,
 - legfőbb teendője a *bírászkodás* volt: legfőbb fellebbviteli fórum minden ügyben,
 - 32 telekig a helytartó az adományozás jogát is gyakorolhatta.
- megszűnése a 17. sz.-tól kezdve, mivel állandóan választottak nádort, a helytartóra és tanácsára többé nem volt szükség.

MAGYAR KANCELLÁRIA

A korábbi, Mohács előtt létezett királyi kancellária feloszlott. A Habsburg uralkodónak nem volt szüksége magyar kancelláriára, hisz volt neki kancellárja és alkancellárja Bécsben.

- a rendek állandó nyomással is csak a 17. sz. legelejére tudták kiharcolni a magyar kancellária felállítását és azt, hogy magyar ügyekben ennek legyen hatásköre.
- ekkor hatásköre a *tisztán magyar ügyekre, azaz az igazságszolgáltatásra és a rendi alkotmányra terjedt ki*, ezen túl:
 - kegyelmi ügyek,
 - diplomáciai tárgyalások (Erdély, Lengyelország, Törökország),
 - magyar tanács felterjesztésének írásba foglalása,
 - egyházi és világi javadalmak, címek adományozása.
- 1690: I. Lipót megreformálja a kancelláriát, hogy valóban királyi hatóság, tényleges bürokratikus hivatal váljék belőle.
- új elnevezése: **magyar udvari kancellária**,
- állandóan Bécsben, a király mellett működik,
- a kancellár és a 4 később 12 tanácsos elé kerül minden megyei, városi, helytartótanácsi ügy véleményezése végett.
- köteles az uralkodó érdekeit előtérbe helyezni,
- feladata minden királyi jog, privilégium fenntartása az uralkodói parancsok végrehajtása,
- hivatali ügkörei:
 - képviselte Magyarországot az örökös tartományokban
 - kegyelmi ügyekben, egyházi, világi javak, méltóságok adományozásában, nemesítési, fiúsítási, örökbefogadási stb. ügyekben a király felségjogából kifolyólag intézkedett,
 - politikai, pénzügyi és hadügyi ügyekben eljárta, a Helytartótanács felterjesztéseire reagált,
 - **hiteles helyként** is működött (szerződések, végrendeletek, meghatalmazások kiállításai, stb.),
 - vezeti a királyi könyveket (pl. a kegyelmezésekről),
 - tanulmányi ügyek, a tudomány szervezeti kérdései központi szinten.

MAGYAR KAMARA

A magyar kamarát I. Ferdinánd állította fel Magyarországon 1528-ban.

- állandóan és ténylegesen működő legfontosabb közigazgatási hivatal a 16-17. században,
- **Budán** alapítják, majd a török előrenyomulása miatt hamarosan **Pozsonyba** került a székhelye.
- hatásköre: általában azon királyi jövedelmek kezelése, amelyekre a rendeknek befolyásuk nem volt:
 - regálék (bánya-, só-, pénzverési és vámbevételek),
 - királyi uradalmak kezelése,
 - 16. sz.: az országgyűlés által megszavazott adók.
- feladata:
 - az ezekből származó jövedelmek növelése,
 - hitelek felvétele,
 - régebbi adósságok kiegyenlítése,
 - elzalogosított jószágok és jövedelmek visszaszerzése, stb.
- alárendelve voltak a só- és vámhivatalok, bányai igazgatóságok, birtokkezelőségek, ezeket felügyelte, ellenőrizte, felettük a központi irányítást gyakorolta, jövedelmeiket pénztárilag kezelte.
- szervezete:
 - élén *elnök* állt
 - 16-17. sz. 3-5, 18. sz.: 10-14 *tanácsos*, akiket a király nevezett ki és fizetett, valamint ellenőrzött legfőbb fokon.
 - *titkár*, aki az irodát vezeti, ami a határozatokat írásba foglalja, stb.
 - kebelén belül két hivatal működött:
 - *pénztári hivatal*
 - *számvevőség*
- utasításait a királytól kapja,
- Ferdinánd megcsonkítja a hatáskörét, néhány jövedelmet kivont.
- jogilag nincs a bécsi udvari kamara alá rendelve, ténylegesen azonban – mivel minden királyi leiratot a bécsi kamara fogalmaz – nyilvánvaló annak jelentős, irányító befolyása.
- a magyar kamara nem élvezett nagy népszerűséget a rendek körében, ugyanis innen indultak ki a hűtlenségi perek, melyeket a 16. sz. végén főleg protestáns birtokosok ellen vezettek – a királyi jövedelmek gyarapítása céljából (fej- és jószágvesztés volt a büntetése). Ilyen perekben a király érdekeit a *kincstári jogügyi igazgató* képviselte, azaz érvényesítette a „*ius regiumot*”, a királyi örökösödési jogot.
- 1748: a magyar kamara nevét **magyar udvari kamarára** változtatják, de ez tényleges tevékenységén nem sokat változtat.
- 1784: II. József összevonja a Helytartótanáccsal, és székhelyét az ország természetes központjába, Budára teszi át, de halála után a két kormányzék ismét különválnak.
- működése 1848-ig tartott, amikor is jogköreit a pénzügyminisztérium vette át.
- a fennálló közlekedési viszonyok és az állandó harcok miatt (török, erdélyi fejedelem) az ország keleti részeit nem tudták Pozsonyból pénzügyileg megbízhatóan irányítani, ezért került sor 1567-ben a **SZEPESI KAMARA** felállítására, aminek előzménye az eperjesi majd kassai székhelyű kincstári jogügyi igazgatóság volt.
- szervezete mint a pozsonyié
- hatásköre:
 - a Liptótól keletre fekvő Tiszán inneni és túli megyékben a bányaművelés jövedelmének emelése,
 - a hadügyi igazgatás pénzügyi teendőinek ellátása a kassai főkapitánnyal együtt (pl. várak építése, karbantartása)

HELYTARTÓTANÁCS

1723-ban III. Károly állította fel.

- tisztán királyi hatóság
- a 18-19. században az *államigazgatás legfőbb szervé*, mintegy kormányá nőtte ki magát. (a végrehajtás legfőbb szerve),
- székhelye eredetileg Pozsony, II. József Budára helyeztette 1785-ben.
- élén a **nádor** (ha nem volt betöltve, akkor a helytartó, ha ő sem volt, akkor országbíró vagy a tárnokmester),
- eleinte 22 **tanácsos** működött, akiket a király nevezett ki: 4 főpap, 10 főnemes, 8 köznemes + hivatal,
- a tanácsosokat az ország különböző részeiből nevezték ki, hogy legyen helyi ismeretük, 1779-től egy mindig horvát volt, képviselő céljából.
- ismeretes volt a bizottsági előkészítés: 3-4 tagú bizottságok.
- ebből fejlődött ki, hogy a Helytartótanács állandó bizottságokban működött később, mégpedig 10 bizottság volt ügykörök szerint a 18. sz. közepére. (pl. vallásügyi, egészségügyi, gazdasági, vámügyi),
- II. József idején a bizottságok helyén **ügyosztályok**at szerveztek, ez a rendszer egészen 1848-ig megmaradt.
- megállapítható, hogy a Helytartótanács a pénzügyek és az igazságügy kivételével az egész belső igazgatás és kormányzás hatáskörét egyesítette. Ez egy „előkormány” volt, mégpedig a *királynak felelős* kormány (ellentétben a majdani 48-as kormánnyal).
- a Helytartótanács fontos feladata volt az önkormányzatokkal való kapcsolattartás. Ez a *belügyi igazgatás témakörébe* tartozik, mely kapcsán néha a magyar rendi érdekek ellen is fel kellett lépnie.
- két eszköz volt a kezében a belügy szervezésére, azaz ezen a téren kétfajta jogforrást adott ki:
 - normálé:
 - azaz irányítási leiratot, valamely igazgatási szervnek,
 - egyetért azzal, hogy ennek tartalmát minél szélesebb körben ismerjék meg (pl. ha a kormány bármely faluban beindít egy vízimalmot, ha ehhez a földesúr hozzájárul).
 - intimátum:
 - azaz bizalmas leiratot, melyről a címzett titoktartását várja, azaz, hogy ne szűrődjön ki a tartalma illetve indoka (pl. hogy a főszolgabíró csak 6 botütést mérhet ki maximum, hogy az országgyűlés által megszavazott katonaaállításból hány főt kell a megyének biztosítani stb.)
- e szervezet mintájára jött létre 1848-ban az immár az országgyűlésnek felelős, de a bécsi központi szervektől független magyar kormány.

KÉRDÉSEK ÉS FELADATOK A II. ELŐADÁS ANYAGÁHOZ

1. Milyen tényezők vezettek a patrimonialis monarchia felbomlásához?
2. Mi a rend fogalma?
3. Milyen társadalmi változások következtek be a 9-10- században?
4. Hogyan rétegződött a szabadok csoportja a 11. századi magyar társadalomban?
5. Kik a libertinusok?
6. Kiket nevezünk veri baronesnek?
7. Kiket nevezünk barones solo nominenek?
8. Kik voltak a király szolgálói?
9. Kik voltak a várjobbágyok?
10. Mi a familiaritás?
11. Kik a prediálisok?
12. Magyarországon milyen rendek alakultak ki? Sorolja fel azokat!
13. Milyen kiváltságai voltak a papságnak?
14. Mit jelent az immunitás?
15. Mit jelent a manus mortua?
16. Mi a privilegium fori?

17. Mit tud a főurak rendjéről?
18. Kik voltak a köznemesek?
19. Mit jelent a *prima nonus*?
20. Mit jelent a szabad királyi városok országrendisége?
21. Mit jelent a rendi dualizmus?
22. Milyen garanciái vannak a rendi dualizmusnak?
23. Mi a hitlevél?
24. Mi a koronázási eskü?
25. Mi az adómegajánlás?
26. Mit tud a Szent Korona-tanról?
27. Milyen trónbetöltési módok ismertek a rendi korszakban?
28. Hogyan helyettesíthető a király?
29. Ki a *corregens*?
30. Ki a *dux*?
31. Kit nevezünk *rex juniornak*?
32. Mi a *reginatus*?
33. Ki a helytartó?
34. Ki a kormányzó?
35. Milyen személyes felségjogai voltak a királynak? Mit jelentenek ezek?
36. Sorolja fel az uralmi felségjogokat!
37. Hogyan változtak meg az egyház körüli felségjogok a rendi időszakban?
38. Mi a *placetum regium*?
39. Csoportosítsa a rendi korszak központi szerveit!
40. Hogyan változott a királyi tanács a rendi korszakban?
41. Milyen kancelláriai reformok ismertek a 14-15. sz.-ban?
42. Mi a nagykancellária?
43. Mi a titkos kancellária?
44. Mi a kisebb kancellária?
45. Milyen változtatásokat vezetett be Mátyás a kancelláriában?
46. Ki volt a személynök?
47. Melyek voltak az országgyűlés előzményei?
48. Megjelenés szerint milyen formái voltak az országgyűlésnek?
49. Mi volt az országgyűlés hatásköre?
50. Mutassa be a király törvényhozásbeli felségjogait!
51. Ki a nádor?
52. Hogyan töltik be a nádori tisztséget?
53. Miről rendelkeznek a nádori cikkek?
54. Ki az országbíró?
55. Ki a tárnokmester?
56. Mit tud a személynökről?
57. Ki a kincstartó?
58. Mi jellemzi az udvari méltóságokat?
59. Sorolja fel az udvari méltóságokat és jelölje meg funkciójukat!
60. Milyen változások tapasztalhatóak a központi hatalomgyakorlásban 1526 után?
61. Milyen szakaszokra osztható a központi szervek fejlődése 1526 után?
62. Mit jelent a *negotia mixta* kifejezés?
63. Határozza meg a dikasztérium fogalmát!
64. Sorolja fel a bécsi kormányzókat!
65. Hogyan működött az udvari tanács?
66. Mi volt az udvari kancellária feladata?
67. Mit tud az udvari kamaráról?
68. Mi tartozott az udvari haditanács hatáskörébe?
69. Mi volt az államtanács?
70. Milyen elvek alapján jellemezhető a magyar kormányzókat létrejövetele?
71. Sorolja fel a magyar kormányzókat!

72. Mit tud a magyar tanácsról?
73. Mi volt a helytartóság?
74. Mi volt a magyar kancellária szerepe?
75. Mi volt a feladata a magyar kamarának?
76. Mutassa be a magyar kamara szervezetét!
77. Milyen *nem* pénzügyi feladatai voltak a magyar kamarának?
78. Milyen változások következtek be a kamarai igazgatásban a 18. században?
79. Mi indokolta a szepesi kamara felállítását?
80. Mi volt a szepesi kamara feladata?
81. Jellemezze a Helytartótanácsot! Hogyan fejlődött ez a szerv?
82. Mi a normálé?
83. Mi az intimátum?
84. Minek a mintájául szolgált a Helytartótanács a későbbiekben?

III. Előadás

A KIRÁLYI ÉS A NEMESI VÁRMEGYE, A VÁROSI FEJLŐDÉS, ERDÉLY IGAZGATÁSA 1848-IG

III.1. A HELYI IGAZGATÁS A PATRIMONIÁLIS MONARCHIA KORÁBAN – A VÁRMEGYERENDSZER KEZDETEI [Tk. 54., 144-146.o.]

István (997-1038) apja politikáját folytatva a nyugati kereszténység felvételével, a nyugati államszervezési elvek követésével először saját szállásterülete (az Észak-Dunántúl), majd az egész ország kapcsolatait megerősítette az akkori nyugat-európai kultúrával.

Ennek keretében megszervezte az ország területi igazgatását, rögzítette a letelepült életformához szükséges alapelveket és erős kézzel megkívánta azok követését a Kárpát-medencében élő népektől.

Az államszervezet kiépítésének egyik fontos lépése a vármegyerendszer (*comitatus*) kialakítása volt. Ezek a **királyi vármegyék** biztosították az uralkodó hatalmát, akarátának végrehajtását, s a 13. század közepéig gyakorlatilag változatlan formában álltak fenn.

Valószínűleg német ihletésre, de magyar előzményekre (nemzetségi szállásterületekre) alapozva hozta létre István az államszervezet fontos középszintű egységét, a vármegyét. Konkrét mintát e téren nem láthatott német birodalomban, hiszen az ottani fejlettebb viszonyoknak megfelelő közigazgatási egységek nem bizonyultak változtatás nélkül átültethetőnek a kezdetlegesebb magyarországi viszonyok közé. István az egész, neki engedelmessé tett területen egységes területi elvek szerint szervezett megyét (*comitatus*):

- szakított az ország-felosztás „barbár” gyakorlatával, amikor a fejedelmi család tagjai osztoztak meg a fennhatóságuk alatti területen, s a vérségi-kötélék kötötte össze a lakosságot;
- tekintettel arra, hogy István uralma a dunántúli és nyugat-felvidéki területre terjedt ki, az első vármegyék is itt létesültek.

VÁRMEGYE – VÁRISPÁNSÁG

István vármegyeje – amint neve is mutatja – szorosan kapcsolódott azokhoz a földvárakhoz, amelyek akár őskori erődítések voltak, akár frissen épültek e célra, a megye központjaivá váltak. (A vármegye szó jelentése – szláv eredetű – „vár határa”-ként magyarázható.)

Sajátos szervezeti kettősség jött létre:

- egyrészt minden olyan föld és minden nép beosztást nyert a vármegyébe, amely és aki a vármegye általában pontos határokkal közbezárt területén volt,
- másfelől a király bizonyos népeket személyes szolgálatra rendelt egy-egy várhoz, vagyis a vármegye mellett egy várispánsági rendszer is kiépült.

A vármegyének összefüggő, körülhatárolt területe volt, a várispánságnak nem. A megye közigazgatási egységként a nem királyi területek felett is rendelkezett jogokkal, a várispánság ezzel szemben csak a királyi (vár-) tulajdonban levő ingatlanokat és személyeket fogta át. A várbirtokok szórtan helyezkedtek el, nem feltétlenül alkottak területileg egybefüggő területi egységet.

De a legtöbb esetben fedés, megfelelés figyelhető meg a vármegye és a várispánság között. István tehát sajátos módon ötvözte a közigazgatási szervezetet (a vármegyét) a saját fennhatósága alá közvetlenül rendelt katonai szervezettel, a várispánsággal.

A 11. század folyamán a várispánság és a megye között sok közös vonás volt. A két szervezet hivatali apparátusa is átfedte egymást:

- a várakban szolgáló tisztviselők és katonatisztek (várjobbágyok) mind a megye, mind a várispánság irányítását ellátták,
- a várispánságok elsősorban katonai feladatokat láttak el, a várjobbágyok alá rendelt várnép katonai szolgálattal vagy terményjáradékkal tartozott.

A várispánsági szervezet a tatárjárás idejére elavulttá vált: a földvárak nem voltak képesek ellenállni a támadásnak. A várispánságok jelentéktelenné válásához nagyban hozzájárult, hogy az uralkodók (III. Béla, II. András) hatalmas várbirtokokat adományoztak el.

VÁRMEGYE – EGYHÁZMEGYE

A korai időkben a nyugati országrészben az egyházmegyei határok egyszersmind vármegyei határokként is szerepeltek, de több vármegye képezhetett egy egyházmegyét. Az ország keleti részén – ahol a törzsi szeparatizmus leverését követően (1010 után) István szintén megszüntette a törzsi államokat – kezdetben

egy megyének egy püspökség felelt meg. István összességében mintegy 25-30 vármegyét és 9-10 püspökséget (érsekséget) szervezett.

A 11. század folyamán a vármegyék száma 45-re tehető, számuk a 12-13. században 70 körülire emelkedett. A királyi vármegye tehát pontosan körülhatárolt területű egység volt – joghatósága a nem királyi tulajdonú, de a területén fekvő birtokokra is kiterjedt:

- élén a király által kinevezett *comes* (**ispán**) állt, akinek közigazgatási, igazságszolgáltatási, katonai és adóbeszedési funkciója volt. A királyi akaratot közvetítette a központi igazgatás részeként („a király meghosszabbított keze”). A király a familiárisai közül nevezte ki a királyi vármegye ispánját.
- a vármegyéből származó jövedelmek kétharmada a királyt, egyharmada az ispánt illette – a gazdasági ügyeket a **várnagy** intézte, aki a vár népének vezetője is volt.
- a katonai feladatokat egy **hadnagy** fogta össze, **századosok** és **tizedesek** segítségével.
- külön szervezettel rendelkeztek a vár őrzői (örök), akiknek a vezetője az **örnagy** volt.

A nemesi vármegyék kialakulása a királyi vármegye válságba kerülésének idejére, a 13. századra tehető. A jelentős részben III. Béla és II. András nevéhez kötődő birtokadományozások következtében a királyi hatalom ezen hagyományos területi bázisai válságba kerültek.

III.2. A NEMESI VÁRMEGYE

[Tk. 146-153.o.]

A) A NEMESI VÁRMEGYE A KORAI RENDI IDŐSZAKBAN (1301-1526)

Alapja: a királyi vármegyrendszer, amely a 13. század folyamán már erősen bomladozott:

- „a király pazarlása folytán” új birtokos arisztokrácia alakult ki,
- miközben a megyék birtokai megfogytak, mert a királyi vármegye ispánjainak, a *comes*eknek nem voltak fegyvereseik a védekezésre megyéjük jövedelmeinek megcsappanása miatt (a *comes* maga is az egyszerű vitézek sorába süllyedt),
- emellett a tatárjárás is szerepet játszott a királyi vármegyék megrendülésében: a vármegye már nem tudott védelmet nyújtani a hozzá tartozó népeknek.

Ezzel párhuzamosan:

- megindul a köznemesség és a hozzájuk felemelkedő várjobbágyok szervezkedése a (királyi!) vármegye területén,
- saját ügyekben bíraskodási jogot nyernek (*kehidai oklevél, 1232*: Bertalan veszprémi püspök és Atyusz (Oguz) szlavón bán jogvitája → sorra jelennek meg a nemesi közösség által *választott szolgabírák* (**iudex nobilium = iudlium**),
- mikor az ispán vidéken bíraskodik, a tehetősebb helyi megbecsült, idősebb férfiak (ún. *probi viri*), mint bírótársak működnek mellette, akiknek kiválasztására a lakosság is befolyást szerzett. Ezekből lettek a *szolgabírák*. (Bizonyítékai: 1267-es Aranybulla rendelkezése a fehérvári törvénytörvényokról; 1290:XIV. tc. a szolgabírák hatásköréről; 1298:XXXII. tc. a megyei bírák hatásköréről, stb.),
- az ispán egyes, földrajzilag különálló területek élére maga helyett egyik familiárisát, mint officialist („hivatalnokot”) rendelte ki. Ezekből lettek az *alispánok*.

A **nemesi vármegye kialakulása** azonban az ország különböző területein eltérő ütemben zajlott. Ahol nagyobb számú volt a köznemesség, ott hamarabb, ahol a honfoglaló szabadoktól származó köznemesi elem hiányzott (pl. a gyepüelvén vagy a zólyomi várispánság területén), ott később történt meg. Az átalakulás az ország egész területét tekintve a 13. századtól a 15. század elejéig tartott, ezen idő alatt a kétféle vármegye párhuzamosan volt jelen az ország területén, a nemesi vármegye csak a 15. század elejére váltotta fel teljesen a királyi vármegyét.

Az biztos, hogy az új vármegye első jele a bíraskodás átalakulása volt. Ennek keretében a királyi vármegye ispánja által familiárisának delegált bírói funkciót és a mellette eljáró *probi virit* fokozatosan felváltja az alispán, és mellette a (választott) szolgabírák.

A – most már új típusként létrejövő – nemesi vármegye közönségét (*universitas* vagy *communitas*) a *vármegyei nemesség* alkotta. A királyi vármegyeszervezet felbomlása ugyanis társadalmi változásokkal járt: kialakult a köznemesség, oly módon, hogy a korábbi szerviensréteg kiszolgáltatottabbá vált, lesüllyedt, a várjobbágyok felső rétege pedig felemelkedett → a nemesség fogalma stabilizálódik. (Ez

jelenik meg a III. Aranybullában, 1267-ben, amikor először nevezik a – szerviensekből és várjobbágyokból egységesülő – társadalmi csoportot *nobiles*nek, azaz nemeseknek.) Ezen nemesi közönséghez szóltak a királyi rendeletek.

A megyék földrajzi határai sokáig nem voltak biztosak, egyes falvakat, községeket a király (vagy valamely nagybírája) ide-oda sorolgathatta. A király többször csatolt el községeket birtokosaik kérésére is egyik megyétől a másikhoz.

A megye belső szervezete a 15. századig biztosan nem alakult ki, hanem területileg egységes maradt, még nem oszlott járásokra. Ez csak a 15. században történt meg, amikor a bírói székeket illetve a közigazgatási összeírásokat (ún. *dicalis* összeírásokat) a megyéken belül kisebb területenként tartották, végezték.

A megye – csak lassan, folyamatosan stabilizálódó – székhelye az a hely lett, ahol a megye bíraskodását (törvénykezését) *általában* gyakorolta.

A nemesi vármegye – ellentétben a királyi vármegyével, amely csupán a „király meghosszabbított keze”, lényege az uralkodói birtokok jószágkormányzata – döntő mértékben már más minőségű szerveződés: *önkormányzat*.

Az **önkormányzat** fogalma:

olyan *testület*, amely az állami közigazgatástól független, a benne (ellenérték, fizetés nélkül) tevékenykedő emberek kezdeményezéseit megvalósítva, saját belső ügyeit önállóan intézi. (A kehidai oklevél szerint ilyen önállóan intézhető belső ügy az igazságszolgáltatás.)

A megyei önkormányzat tartalma: **a megyei autonómia körei:**⁹

- *törvényhozásban való részvétel* = részvétel illetve követküldés az országgyűlésekre (attól függ, hogy tömeges vagy követi-e a gyűlés),
- *végrehajtás* = a vármegye a középkori felfogás szerint a törvények végrehajtásának egyedüli alkotmányos szerve,
- *helyi (köz)igazgatás* = adóügyek intézése (adónemek megállapítása, adók kivetése, beszedése),
- *tisztviselő-választás, -elszámoltatás*
- *statútumalkotás* = a vármegye közgyűlése kötelező érvényű helyi normát alkothatott a törvények által nem szabályozott ügyekben. E statútumok, helyi rendeletek (1526 utáni elnevezéssel: szabályrendeletek) királyi jóváhagyás nélkül is kötelező erővel bírtak, de illeszkedniük kellett a jogforrási hierarchiába: nem ütközhetek törvénnyel, országos szokással, királyi rendelettel. Céljuk a helyi viszonyok szabályozása: közrend, közbiztonság alapvető szabályai (tűzvédelem, kijárási tilalom, fegyvertartás, közlekedés, ruharendeletek, stb.),
- *politikai funkció* = országos kérdések napirendre vétele és megtárgyalása; felirati jog a királyhoz, központi kormányzathoz; a vármegyék közötti levelezésének joga ugyanilyen tárgyban; „szövetkezési jog”, azaz a vármegyék politikai fellépéseiket egymással szervezetileg is összehangolhatták. (Ez utóbbi később, főleg a reformkorban lesz jelentős.),
- *hadügyi igazgatás* = helyi katonai ügyek intézése (hadiadó beszedése, újoncozás),
- *közhitelességi funkció* = a vármegyék – különösen bizonyos időszakokban, de elsősorban csak később, a 17. századtól – hiteles helyi funkciót is elláttak,
- *igazságszolgáltatás* (bíráskodás) = a **sedrián** első- és másodfokú ítélkezési jogkör, megyei bírák megválasztása és elbocsátása.

A NEMESI VÁRMEGYE SZERVEZETE MOHÁCS ELŐTT

*Testületi szervek:*¹⁰

Közgyűlés (*generalis congregatio*)

Ez a megyei nemesség közös döntéshozó szerve, ezen gyakorolják – kollektíven – a vármegye hatásköreit. Ez a nyilvánosság fóruma is: birtokadományt, nemesítést, törvényt stb. itt kellett kihirdetni. Minden nemesnek (vagyonára tekintet nélkül) joga (és a 17. századig – bírság terhe mellett – kötelessége is) volt megjelenni rajta, és a döntéshozatalban részt venni. A 15. századig (Zsigmondig biztosan) nem nemesek is látogathatták: városiak, telepések, udvarnokok, nem nemes, de földtulajdonnal bíró földművelők is beleszólhattak a megye ügyeibe.

⁹ Részletesebben vö. az 1526-1848 közötti időszaknál írottakkal is!

¹⁰ Hatáskörüket, működésüket tekintve vö. az 1526-1848 közötti időszaknál írottakkal is!

Bírói székek (*sedes iudiciaria* = *sedria* = vármegyei törvényszékek)

Egyenként kb. 30-40 fős bíróságok. Vannak rendes és rendkívüli *ülnökei* (lásd alább, az egyedi szerveknél, tisztviselőknél!). A rendes ülnökök nemesek, akiket a közgyűlés ennek megválasztott, míg a rendkívüli ülnökök fizetett szakértők. Emellett működik még az *alispáni szék* (a vármegye első tisztviselőjeként az *alispán* – vagy az általa ezzel megbízott személy – a kisebb jelentőségű ügyekben ítélezett), de létezett az alispán helyettesének, a *másodalispánnak* a *bírói széke* is, valamint a *szolgabírói szék*, amelyen a szolgabírák az esküdtekkel többnyire a megyeszékhelyen kívül ítéleztek. A bíróságok büntető és polgári ügyeket egyaránt intéztek, az eljárásrend ugyanis ebben a korszakban még nem vált szét: jellegét tekintve minden ügy büntetőügy volt.

Egyedi szervek, tisztségviselők:

Főispán

A főispán **NEM a vármegye tisztségviselője!** Méltóság, a király személyének képviselője.

A 15. századtól nevezik főispánnak, e méltóságot a király adományozza tetszése szerinti időre – *durante beneplacito* – a kinevezésről a megyét csupán értesíteni kellett. Gyakran valamely országos vagy udvari méltóságot is viselő királyhű személy kapta e kinevezést, egy-egy személy gyakran több vármegyébe is. Ez vezetett a későbbiekben az örökös ill. örökletes főispánságok (és ezzel az adminisztrátori rendszer) kialakulásához.¹¹ A király gyakran cserélte is a főispánokat – hogy híveket szerezzen magának e „zsíros” és tekintélyes méltóságok juttatásával.

A főispán, miután helyettesről gondoskodott, általában nem tartózkodott a megyében, hanem leginkább a királyi udvarban. Előfordult az is, hogy egy megye főispánságát a király több személynek – pl. testvérpárnak – adta, ilyenkor a jövedelmet megosztották, mindegyiknek megvoltak a maga hatáskörei, de a megyei igazgatás nem oszlott meg, mert közös volt az alispánjuk vagy alispánjaik.

A főispán kötelességei:

- a megye közönségének jogait és szabadságait megvédeni,
- a királyi rendeletek végrehajtásáról gondoskodni,
- a megyéből befolyó királyi jövedelmeket „híven” kezelni,
- a só- és pénzkamara tiszteit védelemben részesíteni,
- hadbahívás esetén a megyei nemességet vezetni.

A főispán jövedelmei:

- bírságokból (a megye székén kirótt bírságok 2/3 része őt illette – bár ebből még adott a szolgabírának is egy keveset),
- vámokból (a királyi vám- és révhelyek bevételeinek 1/3-a illette a főispánt),
- saját birtokainak jövedelme – ez nem kötődik a főispáni méltóságához.

A főispán a megye ügyeinek intézésében közvetlenül egyre kevésbé vett részt: míg a 14. században még sokszor személyesen ítélezett a szolgabírákkal, a 15. századtól ezt a feladatot egyre inkább az alispán vette át, akihez a királyi parancsok is szóltak.

E szerepcsökkenés is eredményezte, hogy a királyok egyre inkább átengedték az egyházi személyeknek a székhelyük **örökös főispánságát** (a 15. században a veszprémi, győri, pécsi, nyitrai, váradi, egri püspök és a kalocsai érsek is örökös főispán lett – ezért a megyék kezdték törvényben követelni az örökös főispánságok számának csökkentését. De voltak világi örökös főispánságok is: pl. Pest vármegye örökös főispánja a mindenkori nádor volt.)

Kialakult az **örökletes főispánság** is: a király egyes családoknak osztogatott a családon belül örökíthető főispáni méltóságokat, amelyek vegyesen voltak a *primogenitúra* (az *elsőszülöttség rendje*) szerint öröklődők (Esterházyak vagy Abaúj vármegyében a Perényiek) vagy akként, hogy a király választotta ki minden egyes alkalommal, hogy a családtagok, leszármazók közül ki lesz a főispán.¹²

Alispán

Az alispán ebben a korszakban **a vármegye első számú tisztviselője.**

Kezdetben nem a vármegye választotta, de nem is a király nevezte ki, hanem a főispán tette meg a saját *familiárisai* közül, azok előkelőbb rétegéből. Ez azt jelenti, hogy a főispán és az alispán között kezdetben

¹¹ Lásd az 1526-1848 közötti időszaknál írottakat.

¹² Lásd az 1526-1848 közötti időszaknál írottakat.

magánjogi szerződés állt fenn, amelyen az alispán közjogi működése alapult. (1317: kap 10 márkát beálláskor, 10-et később, köpönyeget és felsőruhát – olyan, mint egy gazdatiszt felfogadási szerződése.) Egyébként az alispán kezdetben a hivatali ideje alatt is intézte a főispán magánügyeit, mint annak gazdatisztje.

A kezdeti helyzetből (amikor a főispán *kijelölte* alispánnak a gazdatisztjét, és erről *értesítette* a vármegyét) *fokozatosan* a megye kezébe ment át az alispáni tiszttel betöltése:

- előbb a főispán a megye jelentősebb családjai közül lett köteles kinevezni az alispánt, akinek a megye előtt esküt kellett tennie (1486),
- majd a főispán jelöltjét meg kellett erősítenie a megye közönségének (1504),
- később a megye jelöltjei közül választotta ki a főispán a majdani alispánt,
- végül (de már csak jóval 1526 után) a megyei nemesek maguk választhatták szabadon alispánjukat.

A megválasztott alispán a tisztsége elfoglalásakor esküt tett a vármegyének.

Minden megyének külön alispánja volt, de a főispán sokszor többet, 2-4-et is alkalmazott úgy, hogy mindegyik a teljes joghatóságot gyakorolta. A 14. század közepétől ő elnököl a megyei törvényszéken, és csak fontosabb ügyekben dönt a főispán, egyre inkább ő vezeti a megye ügyeit, a szolgabírákkal együtt ő állít ki okleveleket, neki is lehettek familiárisai, ezek közül ő választhatta ki helyettesét, a *másodalispánt*, hogy az adókat, bírságokat behajtsa a részére (bár az alispáni tiszttel általában külön – a megyétől származó – fizetés nélküli *nobile officium*).

Szolgabíró (*iudex nobilium = iudicium*)

A szolgabíró kezdetétől fogva a megyei önkormányzat szerve: a megye közgyűlése választotta. A hivatal a 13. század közepén alakulhatott ki, 1526 előtt általában megyénként négyet választottak általában egy évre. Esküt kellett tenniük a megye közönsége előtt. Terhes, ugyanakkor többnyire fizetéssel nem járó, ún. nemesi hivatal (*nobile officium*) volt, ezért vagyonos nemesek nem nagyon vállalták el. Emiatt az uralkodó törvénnyel kötelezte őket – némi kedvezménnyel – a tisztség betöltésére: aki 1 évre elvállalta, utána 5 évre mentesült. De volt olyan is, aki folyamatosan több éven át is ellátta. Nem lehetett a megválasztást visszautasítani, mert azért 25 (a 15. század végén 50) márka bírság járt.

A 15. századtól egyre inkább *alszolgabírákat* (*viceiudicium*) is választottak, mert az ügyvitel megnőtt.

Önálló bírászkodása a szolgabírónak nem volt, a 4 együtt, az alispánnal (csak ritkán – pl. ha az egyik peres fél maga az alispán – nélküle) bírászkodott *testületileg*, a megye székén.

Ugyanakkor bírói eljárásokat (pl. idézést, vizsgálatot), továbbá peren kívüli eljárást (birtokba iktatást, határjárást) 1-1 szolgabíró önállóan is végezhetett. Tartozás kiegyenlítése is történhetett előtte.

Az adóbehajtásnál, tizedszedésnél a rovókat (a tisztességes eljárás garanciájaként) szolgabírák kísérték. Jobbágyügyekben is fontos szerepük volt: az úriszéken 1 vagy 2 szolgabíró is jelen volt. Ők szerezték vissza az engedély nélkül eltávozott jobbágyot, és kényszerítették az új urat a jogtalanul befogadott vagy erőszakkal elvitt jobbágyok visszaadására.

Jövedelmük a bírságokból és az eljárásukért fizetett díjazásokból volt.

Jegyző (*notarius*, megyei írnok)

A jegyző eleinte a főispán vagy az alispán *familiárisa*, később a vármegye *alkalmazottja* volt: hosszabb-rövidebb időre fogadták fel. A 16. században már biztos, hogy vármegyei tisztviselő, mivel az alispán és a szolgabírák általában nem tudtak írni. Jelentős volt a hivatali szerepük, sok múlott becsületességükön – hiszen hamis okleveleket is megpecsételhettek az írástudatlan ispánnal, iudiciummal.

Esküdtek (*jurati assessores = juratores*)

A hivatal úgy jött létre, hogy a szolgabírák nem győzték a megszorított bírósági eljárásokat a megye székén. Könnyítésükre rendelte el egy törvény 1444-ben, hogy minden megyében válasszanak 4-4 derék embert, akik az alispánnal és a szolgabírákkal szolgálnak igazságot

Mátyás 1486-ban 8-12 tehetősebb nemes választásáról rendelkezik, akik a hiteles helyek embereivel együtt szállnak ki, mint *királyi emberek* az eljárások elvégzésére. A megyei sedrián is részt vettek, mint ülnökök.

B) A NEMESI VÁRMEGYE A HABSBERG-MAGYARORSZÁGON ÉS A REFORMKORBAN (1526-1848)

A korai rendi időszakhoz képest a vármegye hatásköre, ezzel együtt a területi önkormányzatiság tartalma kibővült. Az alábbiakban tekintsük át részletesen a megyei önkormányzat tartalmát: **a megyei autonómia köreit.**¹³

TÖRVÉNYALKOTÁSSAL KAPCSOLATOS JOGKÖR

Követküldés a törvényhozásba:

- a nemesi vármegye közgyűlése főispáni kijelölés nélkül *választotta* az alsótáblára küldendő követeit,
- a választáshoz a közgyűlés határozta meg a szükséges feltételeket: pl. az életkor az aktív (szavazati) és a passzív (választhatósági) joghoz,
- a megye közgyűlése maga határozta meg a szavazás módját és eljárási rendjét →

Verifikációs jogkör (= a mandátumok igazolása):

- az országgyűlés szervei 1848 előtt nem vizsgálhatták, hogy a megyék követeiket szabályosan választották-e meg.

Követek utasításának joga:

- az országgyűlési meghívóban szereplő naprendre a közgyűlés kialakította álláspontját, amelyet határozatba foglaltak, és a követ köteles volt az országgyűlésben eszerint szavazni, az *instructiotól* nem térhetett el,
- szükség esetén pótutasítás adásának joga,
- szükség esetén az utasítás szövegének értelmezése is.

Követek visszahívásának joga:

- a követek visszahívását nem kellett indokolni!
- a követeket a megyei közgyűlés bármikor beszámoltathatta.

A szentesített törvények kihirdetése:

- 1848-ig mindvégig a megyék hatásköre volt, a közgyűlésen való felolvasással hirdették ki a törvényeket.

Törvénykezdeményezési jogkör:

- FORMÁLISAN (törvény alapján) 1848 előtt SOHA NEM ILLETTE MEG a megyéket,
- de gyakran elérték, hogy – az országgyűlés megnyitása előtt – javaslatuk, sérelmi felirataik (ún.: *gravamina* vagy *gravamina et postulata*) a törvényhozás elé kerüljenek.

Statútumalkotási jogkör:

- Fogalma a korábbi korszakhoz képest nem változott:
- A vármegye közgyűlése kötelező érvényű helyi normát alkothatott a törvények által nem szabályozott ügyekben, érvényességéhez, kötelező erejéhez nem kellett királyi jóváhagyás, és nem ellenkezhetett magasabb szintű jogforrással.
- A statútumok területi hatálya csak az illető vármegyére terjedt ki.

VÉGREHAJTÓI SZEREPKÖR

A középkori felfogás szerint a **törvények végrehajtásának** egyedüli alkotmányos szervei a vármegyék voltak.

A **királyi rendeletek** és a **kormányzások rendeleteinek** végrehajtása is ide tartozott. Ezzel kapcsolatban alakult ki a **vis inertiae** (1545:33. tc.), amelyet egyébként a megyék eddig is, szokásjogi alapon gyakoroltak. Jelentése: a megyei közgyűlés a – megítélése szerint – *törvénybe* ütköző vagy az *alkotmány szellemével ellentétes* uralkodói vagy dikasztériális (központi kormányzati) normák *végrehajtását megtagadhatta*. (A megyék ezt gyakran saját céljaikra is fordították: a *helyi érdekekkel* össze nem férő központi rendelkezéseket is erre hivatkozva nem hajtották végre.)

Adóügyi jogkör:

- megyei költségek megállapításának joga,
- adónemek megállapítása, meghatározása,
- adók kivetése is a közgyűlés joga és feladata volt.

¹³ Érdemes összehasonlítani az 1526 előtti időszakkal írottakkal!

Tisztviselő-választás joga:

- ide tartozott a tisztviselők fizetésének megállapítása is,
- a megye a tisztviselőit ellenőrizhette, tetszése szerint elbocsáthatta.

Katonai igazgatási funkció:

- hadiadó beszedése,
- újoncozás,
- katonai egységek elszállásolásáról való gondoskodás.

Belső közigazgatási egységek igazgatása:

- a megyén belüli belső egységek *határainak* megállapítása:
 - 15. századtól léteztek a megyéken belül járások,
 - 17. század közepétől a járásokon belül kerületek,
- ezek *székhelyeinek* meghatározása,
- *felügyelet* gyakorlása a *községek* felett,
- a 17. század közepétől: *felügyelet* gyakorlása a *városok* egy része felett.

Rendészeti hatáskör:

- rendvédelem szervezése,
- közegészségügy szervezése,
- út-, tűz- és mezőrendészet,
- főgyámi jogkör ellátása: a megyei nemes árvák és özvegyek személyi és vagyoni ügyeinek kezelése.

Jobbágyigazgatás:

- közreműködik a községi választásokban,
- ellátja az úriszék felügyeletét,
- közreműködik az urbáriumok végrehajtásában.

IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁSI JOGKÖR

- a megyei bírák megválasztása és elbocsátása,
- első- és másodfokú büntető- és magánjogi ítélkezési jogkör,
- 1723-tól: a vérhatalom joga is megilleti a vármegyét: akár *statáriális* bíraskodást is bevezethetett,
- az úriszékek fellebbezési fóruma a vármegyei közgyűlés.
- a 17. századtól a vármegye közhitelességi funkciót is nyer.
- ítélet-végrehajtás: a 18. század végétől saját börtönökben hajtatta végre a megye a saját sedriájának ítéleteit.

POLITIKAI FUNKCIÓ

- (a 18. századtól jellemző)
- országos (sőt: nemzetközi) kérdések közgyűlési napirendre vétele és megtárgyalása,
- *felirati jog* a királyhoz, központi kormányzathoz, országgyűléshez a megye álláspontjáról, tiltakozásáról, kérelméről,
- *levelezési jog* egymással, ugyanilyen tárgyakban
- „szövetkezési jog”:
 - a vármegyék politikai fellépéseiket egymással szervezetileg is összehangolhatták,
 - a reformkorban ezt a célt szolgálták a **kerületi ülések** (vö.: az országgyűlés szervezetéről tanultakkal!),
 - mindezen politikai funkciók célja: az alkotmány, a nemzeti függetlenség, a nemesi politikai szabadságjogok védelme („megyei ellenállás” – először II. József reformjaival, elsősorban a katonai szolgáltatásokkal szemben. E funkciójuk miatt kapták a vármegyék a reformkorban „az alkotmány védbástyái” elnevezést.

Közgyűlés (*generalis congregatio*)

Ez a megyei nemesség közös döntéshozó szerve, itt gyakorolják – kollektíven – a vármegye hatásköreit. Ez a nyilvánosság fóruma is: birtokadományt, nemesítést, stb. itt kellett kihirdetni. Minden, a megyében birtokkal rendelkező nemesnek (vagyonára tekintet nélkül) joga (és a 17. századig – bírság terhe mellett – kötelessége is) volt megjelenni rajta. Ha már elment, végig ott is kellett maradnia, és a döntéshozatalban részt kellett vennie. Ebben a korszakban nem nemesek már biztosan nem látogathatták, tehát nem szólhattak bele a megye ügyeibe.

A közgyűléseket a megye valamely mezővárosában tartották. Ez nem volt olcsó a helyszínt adó város számára, hiszen az ebéden kívül a közgyűlés tartama alatti összes egyéb étkezést az illető mezőváros saját kasszájából fedezte.

Közgyűléseket rendszertelenül, *szükség szerint* tartottak. A főispán vagy az alispán hívta össze és elnökölt rajta. A nemeseknek – szintén bírság terhe mellett – fegyvertelenül kellett megjelenniük.

A 17. század folyamán a szegényebb nemesek (akik számára az útiköltség, a szállás és étkezés költségei, valamint a birtokuktól való távollét túl sok volt), több megyében elérték, hogy a megjelenés a *generalis congregatio* ne legyen kötelező, hanem ha képviselőükről gondoskodnak (pl. tisztartójuk útján), akkor bírságolás nélkül távol maradhatnak. Ilyenkor a megbízottjuk a nemes helyett annak szavazati jogát is gyakorolhatta.

Ezt követően is kötelező volt azonban megjelennie

- annak, akinek az ügyét a közgyűlés tárgyalta (pl. új nemes a vármegyében),
- a vármegye tisztviselőinek (ez alól kivétel volt a főispán, hiszen ő a korszakban végig küldhetett maga helyett helyettest – erről később még lesz szó.)

1691-től a közgyűlés szervezete (tekintélyelvű ülésrendje) is rögzült:

- 1: főispán, alispán, főszolgabíró, szolgabírák asztala;
- 2: nagybirtokosok asztala;
- 3: követi asztal (a távollevők helyetteseinek).

A közgyűlés tanácskozásai nyilvánosak voltak, de a jelenlevők kötelesek voltak a tárgyalás rendjét megtartani: kiabálásért, káromkodásért rendbírság várt rájuk.

A közgyűlés – ha szavazásra került sor – határozatait nem szám, hanem *többség szerint* hozta, a szavazatokat ugyanis nem számlálták, hanem mérlegelték. (Csak a 19. században, 1819-ben született meg egy kancelláriai leirat, amely utasította a megyéket, hogy a szavazatokat meg kell számlálni.)

A határozatokat jegyzőkönyvekben rögzítették, és a megyei levéltárban őrizték. A határozatok, a meghozott statútumok a távollevőkre nézve is kötelező erejűek voltak, tehát arról nincs szó, hogy a nemesek a távolmaradással mentesülhettek volna bizonyos kötelezettségeik alól.

Ha a vármegye hatásköreit részletesen fel akarjuk sorolni, meg kell ismételnünk a vármegyei autonómia köreit, hiszen a megye önkormányzata alatt tulajdonképpen a közgyűlés értendő. Ettől most eltekintve csak néhány lényeges elemet emelünk ki:

A közgyűlésen választották a megye tisztviselői karát. (Értelemszerűen nem vonatkozott ez a főispánra, hiszen ő nem választott, hanem a király által posztjára helyezett személy, méltóság volt.) A **tisztújító közgyűléseket** törvény szerint háromévenként kellett tartani, de a legtöbb megyében minden évben volt ilyen ünnepélyes „tisztépítő szék”: *sedes restauratoria* vagy *sedes electoria*. A választás rendszerint közfelkiáltással zajlott, amelynek eredményeként rendszerint az első helyen szereplő jelölt nyert, aki általában az eddigi tisztviselő volt (tehát maradt). Többnyire csak akkor került új személy hivatalba, ha a régi kiöregedett, meghalt, megbetegedett vagy önszántából kérte a jelölésből való mellőzését. A megválasztást bírság terhe mellett mindenkinek el kellett fogadnia. A megválasztottak a választás után a közgyűlés előtt esküt tettek.

A vármegyék a tisztújítás körében is egyre inkább teret nyertek. A közgyűlés ebben a korszakban egyre inkább beleszólást kívánt abba a kérdésbe is, hogy kit nevezzen ki az uralkodó a megye főispáni székébe. Hamarosan ugyanis a közgyűlés a királyi kinevezés érvényességét közgyűlési (vármegyei) beiktatáshoz kötötte (a közgyűlésen elvileg bárki tiltakozhatott a főispán személye ellen), továbbá a főispánnak a vármegye közgyűlése előtti s le kellett tennie hivatali esküjét.

¹⁴ Hatáskörüket, működésüket tekintve vö. az 1526 előtti időszaknál írottakkal!

Rész- (vagy kis-)gyűlés (*particularis congregatio*)

Ez a testület (vármegyei hatáskörökkel) a törökdúlás idején alakult ki, azonban a török kivonulása után megmaradt mint a *megyei tisztségviselők értekezlete*, amelyen lehetőség volt szakmai, közigazgatási kérdések megtárgyalására. Összehívására általában *havonként* került sor.

Hozhatott *határozatokat* – kivéve adó- és követválasztási ügyekben – de azokat a *következő generális congregatio*nak mindig jóvá kellett hagynia.

Megyei bizottságok

Egyes, közgyűlési hatáskörbe tartozó *igazgatási feladatok előkészítését* végezték, az adott rendelkezést *végrehajtották*, vagy a végrehajtást *ellenőrizték*. Működésük a 18. században vált általánossá.

Bírói székek (*sedes iudiciaria* = *sedria* = vármegyei törvényszékek)

Továbbra is érvényes alapelv, hogy az igazságszolgáltatás és a közigazgatás egymástól nem válik el, a *sedria* a vármegye szerve! Általában azok a szervek, amelyek közigazgatási tevékenységet látnak el, a rendi korszakban bírói joghatósággal is fel vannak ruházva, és fordítva (pl.: helytartó, helytartóság).

A *sedria* működése során a büntető és polgári ügyeket egyaránt intézte, de az eljárásrend ebben a korszakban már szétvált: 1613-tól külön ismerünk büntető *sedriákat*, valamint polgári *sedriákat*. Általában a polgárin az alispán, a büntetőn pedig a másodalispán elnökölt.¹⁵

Egyedi szervek, tisztségviselők

Főispán

A főispán **TOVÁBBRA SEM a vármegye tisztségviselője!** Méltóság (*honor*), a király személyének képviselője.

E méltóságot továbbra is a király adományozza tetszése szerinti időre – *durante beneplacito*, de a közgyűlés igyekezett némi befolyást érvényesíteni a királyi kijelölésre. Gyakran fordult elő, hogy a kinevezett királyhű nagybirtokos személy nem is lakott az adott vármegyében. A királyt és annak érdekeit képviselte az önkormányzati vármegyében.

A főispán hatáskörei:

- tisztségviselő-kinevezés – azon állásokra, amelyet nem a közgyűlés tölt be választás útján (pl.: jegyzők, aljegyzők); illetve az ideiglenes jellegű kinevezések (üresedés esetén a tisztújító közgyűlésig),
- elnöklés a testületi szervekben, bizottságokban,
- a megyei közigazgatás munkájának általános ellenőrzése.

A 17. századtól kezdve – annak ellenére, hogy ezt a fennálló magyar törvények tiltották – terjedt az örökös főispánság. De az örökös főispánoknak is *kellott királyi kinevezés!* Eckhart Ferenc szerint az örökös főispánságok két csoportját különböztethetjük meg:

- örökös főispánság: egy vármegye főispáni tiszte valamely méltósághoz kötődve, vagy valamely családban öröklődik, egyházi vagy világi *méltósággal* száll át a főispánság. A 18. században 9 egyházi és 14 világi örökös főispán működik.
- örökletes főispánság: *családon belül* marad a főispáni cím. A király egyes családoknak osztogatott a családon belül örökíthető főispáni méltóságokat, amelyek vegyesen voltak a *primogenitúra* szerint öröklődők (Sopronban az Esterházyak vagy Abaúj vármegyében a Perényiek) vagy akként, hogy a király választotta ki minden egyes alkalommal, hogy a családtagok, leszármazók közül ki lesz a főispán. Az viszont mindig érvényesült, hogy a főispánságot a jogosított családok leszármazói *kizárólag fiágon* örökölhették, leány nem tölthette be ezt a méltóságot. Ha az öröklés folytán a főispán még kiskorú személy lett, helyette *gyám* járt el.

A főispán helyettesítése:

Az örökös főispán intézményéhez kapcsolódik az **ADMINISZTRÁTORI rendszer** kiépülése a Habsburg-Magyarországon:

- ha a főispán kiskorú volt,
- vagy más okból alkalmatlan a tisztség betöltésére,
- vagy időközben vált alkalmatlanná,

¹⁵ A *sedria*ról (és a megye igazságszolgáltatási tevékenységéről) itt bővebben nem, hanem külön előadásban, az igazságszolgáltatási szervezet tárgyalásakor lesz szó.

- vagy egyéb teendői miatt nem tudott a főispánságával foglalkozni (pl. mert más megyében is főispán volt),
- a *király* – gyakran a főispán ajánlására – *főispáni helytartót*, akkori nevén *helynököt (adminisztrátort)* nevezett ki mellé. Ez nem volt közkedvelt rendszer, mert az adminisztrátorok – helyi kötődés hiányában – általában könnyen kaphatók voltak mindenféle törvénytelen ségre.

Alispán

Az alispán *a vármegye első számú tisztviselője*. A vármegyei közgyűlés választotta a korábban említettek szerint. A megválasztott alispán a tisztsége elfoglalásakor esküt tett a vármegyének.

A 17. században sok megyének két alispánja volt, de 1729-től törvény szabályozza, hogy minden megyének csak egy alispánja legyen (1729:XV. tc.).

Helyettesét, a *másodalispánt*, immár szintén a megyei közgyűlés választotta meg (tehát már nem familiárisát hozza, a másodalispán már nem az alispán alárendeltje), és a közgyűlés határozta meg a másodalispán hatáskörét is:

- az alispán elnököl a megyei törvényszéken, elfoglaltsága esetén a másodalispán helyettesíti,
- az alispán vezeti a megye ügyeit,
- a szolgabírákkal együtt ő állít ki okleveleket,
- a másodalispánnal rendszerint még a tisztújító széken megállapodtak a hatáskörök megosztásában, tehát abban, hogy mely ügyeket intézze az alispán, és melyek tartozzanak a másodalispánhoz (pl. polgári sedrián elnöklés az alispán, büntetőn a másodalispán feladata).

Szolgabíró (judlium)

Kezdetől fogva a megyei önkormányzat szerve: a megye közgyűlése választotta. Míg 1526 előtt általában megyénként négyet választottak, addig később a nagyobb megyékben többet, akár 8-10-et is, de a 19. században pl. Pest megyében 17 (!) szolgabíró volt. Számuk általában a megyében levő járások, illetve az ezeket tovább tagoló kerületek számától függött. A 18-19. században minden kerületnek megvolt a maga szolgabírója, és ezek közül a *rangidős* lett a *főszolgabíró*, aki az egész járás fölött állott. Általában egy évre választották őket, esküt kellett tenniük a megye közönsége előtt.

Feladatuk:

- közlik a községekkel a Helytartótanács és a megye rendeleteit,
- gondoskodnak ezek végrehajtásáról (katona-kiállítás, lakosság összeírása, nemesség összeírása, helységek kötelezettség-teljesítésének ellenőrzése, forspont-fogatokról való gondoskodás, stb.),
- a közrend fenntartásáról gondoskodnak,
- törvény megsabta esetekben bíraskodtak is 1-1 esküdttel.

A 17. századtól általános igény, hogy a sedrián mind a 4 szolgabíró legyen jelen. Az 1613:24. tc. által bevezetett *táblabírói* intézmény meghonosodása után megelégedtek 2-3 szolgabíró jelenlétével is.

Esküdtek (jurassores)

A korábbi időszakban megismert rendszerben működtek. A megye választotta a *rendes esküdteket* a tisztújító közgyűlésen, míg a *rendkívüli esküdtek* szakértők voltak. Az esküdtek ezt követően a sedrián csak akkor vettek részt, ha távollevő táblabírót helyettesítettek.

Feladatuk volt, hogy segítsék a szolgabírót az ügyek nyomozásában. Mindegyik szolgabíró mellett előbb egy, majd 2 *jurassor* működött. A 19. században megyénként 16-20 *jurassor* volt.

Vármegyei jegyző (notarius)

Az 1550:LXII. tc. szabályozta. A 18-19. században a főispán nevezte ki, néha a főispán engedélyével a rendek választották. Ekkor már a legtöbb megyében aljegyzőket is választottak. (Pest megyének pl. két főjegyzője és három aljegyzője volt).

Feladatuk a közgyűlésen az akták felolvasása, a határozatok, jegyzőkönyvek és a feliratok, megyei kiadmányok megfogalmazása, a jegyzők, aljegyzők (továbbá a levéltárnokok és pertárnokok) a főjegyző felügyelete alá tartoztak.

Táblai ülnökök = táblabírák

Új hivatal, az 1613:XXIV. tc. állította fel, mint fellebbviteli bírói intézményt. Eredetileg a vármegye közgyűlése választotta a táblabírákat, de a 18. század égen már általában a főispán nevezte ki őket. A megyék állandóan harcoltak azért, hogy visszaszerezzék megválasztásuk jogát.

Két fajtájuk alakult ki:

- címzetes táblabírák (akiket a főispán nevezett ki) – mint a nevük is mutatja, ez csak pusztán cím volt. → Sok volt belőlük, a „jobbajta, birtokos” megyei nemesek általában megkapták ezt a címet. Megyénként akár 100-150, országosan kb. 8-10.000 volt belőlük.
- táblabírák – választott, fizetéssel bíró tisztviselők, ők vettek részt ténylegesen a sedrián.

Számos, nem a bíraskodással összefüggő tevékenységet, megbízást is kaptak (iskolák felügyelete, gyámügyi kérdések, stb.)

Új tisztségek:

- adószedők (*perceptorok*), feladatuk a hadiadó (*contributio*) és a megyei adó (*domestica*) beszedése, kezelése. Köztük volt egy főadószedő, aki a munkát koordinálta. Mivel fontos volt, hogy megbízható személyek legyenek, törvény írta elő, hogy csak jómódú nemesek lehettek az adószedői hivatal betöltői;
- árvaszéki elnökök;
- vármegyei ügyész (a vármegye jogi képviselője, büntető ügyekben a vádhatóság képviselője).

Egyéb, „alantas hivatalok”:

- pertárnok,
- levéltárnok,
- várnagy (feladata a megyeháza karbantartása),
- a 18. századtól orvos, mérnök, seborvos, szülész, börtönőrök, hajdúk, házmesterek, napszámosok is működtek a vármegye alkalmazásában.

III.3. A VÁROSI FEJLŐDÉS

A középkorban a belső munkamegosztás fejlődése az országon belül *helyi piacközpontok* létrejöttét segítette elő, melyekbe a mezőgazdaságtól többé-kevésbé elszakadó kézművesek költöztek, s így bizonyos *városcsírákat* hoztak létre. A belső munkamegosztás fejlődése azonban viszonylag lassú volt, s a városodási folyamat két irányból kapott támogatást a 13. századtól.

1. A városfejlődés első csoportját a *bányavárosok* alkották. Észak-Magyarországon a nemesfém lelőhelyek kiaknázására telepítették ezeket a városokat. Bekapcsolták a kitermelt nyersanyagot a távolsági kereskedelembe, illetve munkamegosztás révén a helyi piac és ipar fejlődését ösztönözték.

2. A másik tényező mely a városok kialakulását elősegítette a *távolsági kereskedelem* volt. A 13. században megélénkülő Nyugat-Európával és Itáliával folytatott kereskedelem megnövelte a korábbi jelentős *várak közelében* létező idegen kereskedőtelepek jelentőségét. Ahol a távolsági kereskedelem találkozott a hazai városcsírákkal, ahol a hazai munkamegosztás és belső piac fejlődésénél gyorsabb növekedés indulhatott meg, ott jöttek létre igazi városok. Legfejlettebb városainkat ezért a nyugati határszélen találjuk.

A kereskedelemmel egy külön rend, az iparosoktól is elkülönülő „*kereskedők rendje*” foglakozott, kereskedelmi privilégiumok alapján. Ezen kereskedelmi forgalomban is kialakultak bizonyos szokások, melyek később külön joggá alakultak. Ez a jog a személyhez kötött jog elve (*ius personale*) alapján a kereskedők személyéhez illetve közösségéhez, a városhoz kötött jog volt.

A városok kialakulásával új szín jelent meg a rendi társadalom palettáján. A város a feudális földesúr-jobbágyi jogrendtől eltérő, *külön városi jogot* épített ki magának, melyet az uralkodótól kapott illetve megerősített *kiváltságlevelekben* fektettek le.

Ezek szerint általában a város a határának nemcsak birtokosa, hanem tulajdonosa is, s mint közösségnek, kollektív földesúrnak jobbágyai is lehettek. A polgárok vagyonukkal szabadon rendelkezettek, előljáróikat szabadon választhatták. A városok körül hamarosan egy *piaci körzet* jelent meg, melyekkel olyan munkamegosztási egységek jöttek létre, ahol egy iparos-kereskedő város és több-kevesebb agrártermelő falu élt együtt. Az egység központja a *piac* volt, ahol az áruforgalom lezajlott – általában – a

privilegiumokban megerősített *városi jog szabályai* szerint. Ezen városgazdasági körzetek kialakulása nálunk a 13. századtól indult meg, s az Anjouk korát ugrásszerű városfejlődés jellemezte.

A királyi *privilegium*levél a város lakosságát kivette az egyszerű jobbágyi sorból, *városi polgárrá* tette, ezáltal a királyi város lakossága területileg is különvált a megye lakosságáról, nem tartozott a megyei szervek hatásköre alá, hanem *a király joghatóságának* volt alárendelve.

A városok legfontosabb kiváltságai voltak:

1. *Az önkormányzat joga a bíraskodásban* és ezzel összefüggésben a város *igazgatásában*. Ennek értelmében szabadon választják a bírót, az esküdteket és más városi elöljárókat. A bíró és a többi városi elöljáró választásának joga természetesen magával hozta a polgárság saját, helyi – sokszor idegenből hozott (magdeburgi, igloui stb.) – szokásjogának használatát.

2. *Plébánosukat is maguk választják*, és a városok saját területükön kegyúri jogokat gyakorolnak egyházaik fölött.

3. *Polgárság adása*: a város lakosai közül csak az rendelkezik teljes joggal – még ha nemes is –, akit felvesznek a városi polgárok sorába.

4. *Földesúri jogok* (malomtartás, hús- és italmérés, vámszedés stb. jogának) élvezése.

5. *A statútumalkotás joga (jus statuendi)*, amelynek alapján a város lakosaira kötelező jogszabályokat hoztak, ezek azonban nem ellenkeztek az országos törvényekkel. A *jus statuendi* a bíraskodási jog kapcsán alakul ki.

6. *Az országgyűlési követküldés joga* is kifejlődött a 15. század folyamán.

7. Igen fontos kiváltsága volt a városoknak a *vásártartási jog*.

8. *Az árumegállítási jog (jus stapulae)*, amelynek értelmében a városon átutazó külföldi, illetve belföldi kereskedők áruikat meghatározott számú napig nem vihették tovább, hanem kötelesek voltak azokat az illető városban eladásra felkínálni. Ez általában *útkényszerrel* volt egybekötve: csak a megszabott útvonalon és az árumegállító joggal bíró városokon keresztül vonulhattak, s áruikkal nem kerülhették el ezeket a városokat.

A legfejlettebb városok tehát (számuk a 15. században 30 körül mozgott) fokozatosan megszabadultak a magánföldesúri függésből és közvetlenül a király alattvalói lettek. Ezzel együtt indulhatott meg *rendi szervezkedésük* is. Ez először érdekvédelmi szövetségek létrehozásában nyilvánult meg.

További jelentős momentum a *tárnoki szék* külön városi bírósággá alakulása volt. Ennek ülnökei közül a 15. századra a városok képviselői kiszorították a nemeseket.

A *tárnoki városok* (Buda, Pozsony, Sopron, Nagyszombat, Kassa, Eperjes, Bártfa, Pest); a királyi személynöki bíraskodása alá tartozó ún. *személynöki* városok (Székesfehérvár, Esztergom, Lőcse, Óbuda, Szeged, Kiszteben, Szakolca); a *bányavárosok*, melyek szintén a tárnoki szék joghatósága alá tartoztak (alsó-magyarországi /Selmec-, Körmöc-, Beszterce-, Béla-, Baka- és Libetbánya/, illetve felső-magyarországi /Gölnicbánya, Szomolnok, Rudabánya, Telkibánya, Igló/) alkották a *szabad királyi városok* körét.

A 15. század elején országrendiségüket is elismerték, 1445-től rendszeresen részt vettek az országgyűlésen. A távolsági kereskedelem és a bányászat áldásaiból nem részesülő városok a *belső munkamegosztásban* vehettek részt, és megrekedtek a paraszti árutermelést a 14. század derekától leginkább megvalósító *mezővárosi* szinten. Legjelentősebbjeik részt vettek az agrárexportban és felemelkedhettek a jelentősebb városok rangjára (Szeged, Debrecen).

Jogilag:

Egyes jobbágyfalvainak, amelyekben nagyobb számú kézműves is tömörült, a főpapok és a világi nagybirtokosok gyakran adtak különböző mértékű kiváltságokat, bizonyos városi szabadságot:

- zömében paraszti polgárságuk közössége maga választotta bírák és esküdtek ítélezése alatt állott,
- nem fejenként, hanem egy összegben fizette adóját stb.

Országszerte több száz ilyen *oppidum* jött létre, de kiváltságaik mértéke általában távolról sem érte el a királyi városokét.

A SZABAD KIRÁLYI VÁROSOK SZERVEZETE

A különböző városi jogoknak megfelelően az egyes városokban egymástól sok tekintetben eltérő szervezet fejlődött ki, és a városi tisztviselők elnevezése sem volt egyöntetű, de kimutathatók *közös vonások*:

- A várost a *városbíróból (judex civitatis)* és rendszerint 12 *esküdt polgárból* vagy *tanácsosból (jurati cives, senatores)* álló testület: a *városi tanács (magistratus, senatus)* vagy belső tanács

kormányozta: törvénykezési, közigazgatási és gazdasági teendői voltak. (Tagjait a külső tanács választotta általában élethosszig);

- Tisztviselők:
 - *polgármester* – egyes német etnikumú városainkban – főleg a gazdasági ügyeket irányította;
 - *városkapitány* – feladata a közrend s a város védelmének biztosítása volt;
 - a városi adminisztrációt, az írásos hivatali munkát a *városi jegyző* (nótárius, város deákja) látta el.
- Az általában 60-100 tagot számláló *külső tanács* („választott község”, *electa communitas*) kezdetben a *közgyűlés* (eleinte valamennyi lakos, majd a polgárok) által választott testület volt. Később patríciusok a legtöbb városban elsorvasztották a közgyűlést. Ettől kezdve a külső tanács, ha valamelyik tagja meghalt vagy elköltözött, saját magát egészítette ki, vagy éppen a városi tanács delegált helyettük új tagokat a külső tanácsba. (A városi külső tanács némely városban már a 13-14. században feltűnt, de nem minden városban jött létre Mohács előtt.)

A VÁROSI POLGÁROK

Személyes kiváltságai:

- a város területén *személyes szabadság*: ítélet nélkül nem lehetett őket letartóztatni,
- csak *saját városi bíróságuk* előtt lehetett elítélni őket,
- *vérdíjuk* a városon belül a nemesekével egyezett,
- *esküjük értéke* a városon kívül a jobbágyokéval azonos volt,
- *szabad végrendelkezési jog*, magszakadás esetén a városa szállt a vagyona,
- rév-, vám-, harmincad-*mentesség*,
- beszállásolás és közmunkák alóli mentesség.

Kötelezettségei:

- összegű pénzadó a királynak, amit a városi polgárok városi tulajdonuk arányában fizettek meg,
- meghatározott alkalmakkor ajándék a királynak,
- papi tized az egyháznak,
- katonai terhek:
 - városfal, bástyák fenntartása, védelmezése,
 - rendkívüli hadiadók a királynak,
- városi önkormányzat költségei,
- országgyűlési követek költségei.

III.4. ERDÉLY IGAZGATÁSA 1848-IG

Erdély igazgatásának korszakai

- A középkori magyar állam része
- Az önálló Erdélyi Fejedelemség
- Erdély Habsburg hatalom alatt

ERDÉLY „NEMZETEI”

Erdély Magyarországnak a Meszesen túl fekvő része, mint erdön túli föld, erdön túli rész (*Ultrasylvania, Transsylvania*) nem képezett külön államtestet vagy társországot, hanem a középkorban *politikai és közjogi értelemben Magyarországhoz tartozott*, mégis sajátos fejlődést mutatott.

Erdély társadalmát tekintve *három államalkotó népcsoportból* tevődött össze: a magyarokból, a székelyekből és a szászokból. Rajtuk kívül egyre jelentősebb számban éltek más nemzetiségűek, főként románok a területen. Ez a nemzetiségi alapú elkülönülés a közigazgatásban is megjelent.

ERDÉLY IGAZGATÁSA

István király az erdélyi Gyulát legyőzve itt is megteremtette a *vármegyei szervezetet*, s az új várispánság székhelyévé Gyulaféhevárt tette (királyi, majd nemesi vármegyék) – a megyék száma később hétre nőtt.

Az erdélyi közigazgatás élére a király személyét képviselő főtisztviselő, az *erdélyi vajda* került. Kinevezését a korabeli közlekedési viszonyok és az ország központi területeitől való távoli fekvés tette szükségessé. Megjelölése 12. században még *princeps*, később a vojvoda-vajda megnevezés vált

általánossá. A vajdát a király nevezte ki tetszése szerinti időre, sőt volt rá példa a 15. században, hogy két vajdát is kinevezett a király az erdélyi területeken. A vajda a király helyett a király *bírói, hadügyi és pénzügyi joghatóságát* gyakorolta, vezette az erdélyi *haderőt*, beszédte és kezelte a *király jövedelmeit*. Hatásköre csak a *magyar vármegyékre* terjedt ki, tehát a székely és a szász székekre nem, azonban Hunyadi János egyesítette a vajdai és a székely ispáni tiszteket, és innen ez állandóvá vált. Helyettese az *alvajda*, aki familiárisai közül került ki és minden feladatában helyettesíthette urát, sőt a vajda bírói székét majdnem mindig ő tartotta.

SZÉKELY SZÉKEK

Erdélyben a *Székelyföldnek* különálló szervezete volt, amely az egész középkorban fennállt. Vitatott eredetű népcsoport, a honfoglalás előtt csatlakozott magyarul beszélő törzs utódai, akik mai területükre a nyugat felől telepedtek be, ahol egy részben már volt királyi megyei szervezet.

Letelepedésük a 13. sz. első felére fejeződött be teljesen, ekkortól politikai szervezetük már a *szék* volt, amely nem vérségi köteléken alapult, hanem területi egység volt.

Kezdetben 7 szék volt: Sepsi-, Kézdi-, Orbai-, Maros-, Udvarhely-, Csík-Gyergyó-(testvérszék) és Aranyosszék, majd kivált három fiúszék: Keresztúr, Kászón, Szereda (utóbbiaknak nem volt olyan tekintélyük, mint az anyaszékeknek, de önálló igazságszolgáltatással bírtak).

Kezdetben minden székely jogilag egyenrangú volt, s élvezte a szabad székely jogállást, de a 15. században előbb két rendet különböztettek meg, az *előkelőket* és a *közembereket*, míg 1473-ban Mátyás hadi szolgáltatásuk mértéke szerint szedte lajstromba a székelyeket, s ez alapján kezdett megszilárdulni a három székely rend: *főemberek/primorok, lófők* és *közszékelyek* rendje.

SZÉKELY IGAZGATÁS

A székely közösség élén a középkorban királyi hatalom képviselőjeként a *székelyek ispánja* állt, akit a király nevezett ki magyar, majd erdélyi főurak, de nem székelyek közül. (A 15. századtól gyakran ez volt egyben a vajda, majd a fejedelem, s akár két személy is lehetett.) Helyettese az *alispán* volt, akit a hozzá hű emberek közül választott

A székelyispán hatásköre:

- katonai:
 - székely haderő számontartása,
 - szemle,
 - hadvezetés,
- igazságszolgáltatási:
 - a székek fellebbezési fóruma,
 - ellenőrizte a székek bíróságait,
 - bírói közgyűlést tartott a székgyűlés helyett,
 - elnökölt a székely nemzetgyűlésen.

Jövedelme:

- fizetés,
- királyi várbirtokokból és
- bírói tevékenységből származó jövedelem.

A székelyek központi testületi szerve a *közgyűlés* volt, amely a székely ispán elnöklete alatt bíraskodott és jogszabályokat állapított meg. A 16. századtól politikai jellegű fórummá vált, s a székelyeket kötelező szabályokat (konstitúciók) alkotott, de röviddel később megszűnt s csak az egyes székek gyűlései maradtak meg.

Székelyföldön a közigazgatás és az igazságszolgáltatás szerve a *szék* volt, amelynek hatásköre a magyar vármegyéével hasonlítható össze:

- legfontosabb feladata a szék *hadi* szolgáltatásáról való gondoskodás (békében sorozás, készenlét ellenőrzése, háborúban a szék fegyvereseinek vezetése)
- *igazságszolgáltatási* funkciójában a területén emelt vád esetén első vagy másod fokon járt el,
- gondoskodott a *közbiztonságról*
- a fejedelemség idején az *adó kivetése és behajtása* is feladatai közé tartozott.

A SZÉKEK SZERVEZETE

A széki önkormányzat elsőszámú tisztviselője a *hadnagy*:

- ellenőrizte a szék hadikészültségét szemle során,
- az ispán parancsára elrendelte a hadi felkelést, amelyet ő vezetett.

1562 után megszűnt a tisztség és átvette a helyét az egész *székelység kapitánya*.

Kezdetben minden székben volt *széktartó*, aki a szék bírója volt, aki a hadnaggal majd az esküdtekkel törvénykezett, a 15. század óta felváltotta *királybíró*, aki addig csak ellenőrizte a székbírót.

A *dullók* a közbiztonság és a közigazgatás feladatait látták el, ellenőrizték a falusi bírákat.

A székelyek szervezete elsősorban *katonai célokat* szolgált, hisz minden székely katonáskodásra volt kötelezve.

SZÁSZOK

A szászok nagyobb tömegű betelepítése Erdélybe az ország délkeleti részének védelmére a 12-13. században folyt le.

Az 1224-es *Diploma Andreanum* (a szászok „arany szabadságlevele”) kiváltságait biztosította:

- szabad bírót és papválasztást,
- csak a szebeni ispánnak illetve a királynak a joghatósága alá voltak vetve,
- kisebb ügyekben saját bíróik ítélték, nagyobb ügyekben a szebeni ispán vagy a király által kiküldött bírót (*iudex regius*) mondhatott ítéletet,
- királyi hasznot hajtó jogosítványok illették meg őket (halászat, vadászat, bányászat),
- a szász területeken csak szász szerezhetett birtokot,
- az egész országban szabadon és vámmentesen szállíthatták áruikat, a királyi vámok alól teljesen mentesek voltak,
- vásártartási joggal rendelkeztek.

Egységes kötelezettségek:

- az egész terület együttesen 500 márka ezüstöt fizet,
- és 500 fegyverest tartozik a király zászlaja alá küldeni, ha az ő vezetése alatt az ország határain belül folyik a (védekező) háború, 100-at, ha az ország határain kívül (támadó), és 50-et, ha a király helyett más vezeti külföldre a hadjáratot.
- a királynak illetve a vajdának és ezek kíséretének meghatározott esetekben ellátást kellett nyújtaniuk.

A SZÁSZOK IGAZGATÁSA

Az *Andreanum* csak Szeben vidékére (Királyföld) vonatkozott, itt egy igazgatási egységet hozott létre, melynek élén a *szebeni ispán (comes Cibiniensis)*, mint királyi főtisztviselő állt. Károly Róbert a szebeni szász tartományt Szebenen kívül hét székre osztotta fel (összesen 8), és élükre *királybírókat* nevezett ki. Szeben-szék és az egész Királyföld irányítója a szász *comes/szebeni gróf* lett.

A szász szervezet alapja a *község* volt, ami maga választotta bíróját és az *esküdteket*, a városokban a polgármestert és a tanácsosokat.

Több városi és vidéki község *széket* alkotott, amelyeknek a legfőbb szerve a *székgyűlés* volt.

A székek mellett más szász *kerületek* (Barcaság, Beszterce vidéke) is léteztek, amelyek szintén külön autonómiát élveztek. Ezek a kerületek fokozatosan nyerték el a „szebeni szabadságot”.

Végül Mátyás tette jogilag egységessé a szász területeket, midőn lemondott a királybírók kinevezési jogáról, később a szebeni gróf a választását is engedélyezte a szászoknak (1464).

1486-ra kialakult az egész szász terület teljes önkormányzata, a *szász egyetem (universitas Saxonum)*.

AZ ERDÉLYI FEJEDELEMSÉG KÖZPONTI IGAZGATÁSA

Fejedelem

Hatásköre:

- vezeti a *külpolitikát*,
- gondoskodik az ország *védelméről*,
- jogkörébe tartozik a hadüzenet, a békekötés és az idegen uralkodókkal szövetkezés (a szultán hozzájárulásával),

- rendelkezik az ország *jövedelmeivel*: az országgyűlésen megszavazott adókkal és regálékkal, valamint az állami javakkal.

Választása:

- a rendek különféle feltételeket szabtak a fejedelem megválasztásához, amiket törvénybe iktattak, és amelyeket általában alaptörvénynek is tekintettek,
- a *feltételek* mindig biztosították a választás fenntartását, azaz a fejedelem utódját nem jelölhette ki.
- a választáskor a fejedelemmel megerősítették a négy bevett vallás (református, evangélikus, katolikus, unitárius) szabadságát, a szabad véleménynyilvánítást az országgyűlésen, s ígéretet tett a törvények megtartására, valamint a nemesi szabadságjogok biztosítására.

Fejedelmi tanács

A fejedelem és az országgyűlés mellett fejedelmi tanács működött az *erdélyi közigazgatás legfőbb szerveként*:

- állandóan az uralkodó mellett működött, így az
- uralkodói jogkört érintő összes kérdést véleményezhette,
- rendi szerv, amelyen keresztül a rendek befolyást akartak szerezni a hatalom gyakorlására,
- létszámát az országgyűlés határozta meg:
 - a *három nemzetből* egyenlő arányban kerültek be a tagok, s ezen felül a
 - *fejedelem tetszése szerint* nevezhetett ki további tagokat;
- jogosult állást foglalni valamennyi kül- és belügyi kérdésben,
- eljárta a fejedelem elé fellebbezés folytán került perekben is,
- a tanács tárgyait a *kancellár* adta elő, aki lényegében a közigazgatás vezetője volt a fejedelem bizalmasaként

Erdélyi országgyűlés

A fejedelemmel együttesen a *törvényhozás* jogát gyakorolta – gyakran, évente kétszer, tavasszal és ősszel tartották.

Az országgyűlés helye változó volt (Torda, Marosvásárhely, Kolozsvár, Gyulafehérvár).

Résztevők:

- a *három nemzet* képviselői:
 - magyar nemesség: a 7 magyar vármegye 2-2 követe,
 - székelyek: az 5 székely szék 2-2 követe,
 - szászok: székenként 1-3 követ;
- a *Partium* képviselői: 2-3 követ;
- *egyres városok* követei (Fehérvár, Torda, Enyed, Kolozsvár, Várad, Vízakna, Marosvásárhely, Kézdivásárhely, Udvarhely stb., Debrecen is);
- és a fejedelem által személy szerint meghívottak, az ún. *regalisták*:
 - a fejedelmi tanács tagjai,
 - a részben főrendekből álló fejedelmi tábla,
 - a fejedelmi és törvényhatósági főtisztviselők,
 - az erdélyi egyházak fejei.

Szervezetében az erdélyi országgyűlés *egykamarás* volt:

- a követei és a *regalisták* együtt tárgyaltak,
- a fejedelmi tanács tagjai bizonyos közvetítő szerepet játszottak az uralkodó és a gyűlés között,
- elnöke mindig a fejedelem valamelyik tanácsnoka volt, akit a fejedelem nevezett ki.

Feladatai:

- *fejedelemválasztás*, ami gyakran formális volt és érvényesült a porta befolyása,
- *törvényalkotás*,
- *adómegajánlás*,
- befolyás az ország *külgügyeire*,
- *bírói hatáskör* felségsértési perekben.

Működés:

- törvényjavaslatot a fejedelem terjeszthetett elő vagy maga a gyűlés

- valamely tárgyban akkor tekintették a javaslatot elfogadottnak, ha a négy csoport (magyarok, székelyek, szászok és partiumiak) képviselői közül a javaslatához három csoport képviselői hozzájárultak,
- minden határozatot a fejedelemnek kellett megerősíteni, majd ezeket együttesen is megerősítették, a fejedelem záradékkal valamint aláírással látta el, átadta az országgyűlésnek.

Kancellária

A *végrehajtás* központi szerve. (Erdélyben viszonylag korán elvált egymástól az igazgatási és a bíraskodási feladatokat ellátó szervezet):

- a *nagykancellária* az igazgatási feladatokat intézte, és írásba foglalta az uralkodó rendelkezéseit;
- a *kiskancellária* bíraskodási tevékenységet folytatott.

A gazdasági ügyek intézésére külön szervezet, *kincstartóság* alakult, amelynek az élén a *kincstartó* állt. Az adók központi összegyűjtésére *adószedőt* állítottak, aki biztosította a vármegyék, a székek és a kincstár közötti kapcsolatot.

A kincstári birtokok igazgatása az *előjáró* (*prefektus*) hatáskörébe tartozott.

ERDÉLY A HABSBURGOK ALATT

I. Lipót nem csatolta vissza Magyarországhoz Erdélyt, hanem mint *tartományt* igazgatta.

Az erdélyi rendek kérésére kiadta az ún. *Diploma Leopoldinumot* (1690), amelyet ünnepélyes oklevélbe foglalva 1691-ben megerősített. Az erdélyi rendek ezt alaptörvénynek tekintették.

A *Diploma Leopoldinum*

- biztosította a korábbi erdélyi fejedelmek által elismert jogokat és kiváltságokat. Erdély mint önálló fejedelemség illeszkedik be a Habsburg Birodalomba,
- kijelentette, hogy a császár egyben erdélyi fejedelem is,
- biztosította, hogy Erdély különálló, megőrzi „alkotmányát”, központi és helyi szervezetét.

1722-ben az erdélyi országgyűlés elfogadta a *Pragmatica Sanctiót*, és megszüntetett a Portával minden kapcsolatot, és eltörölte a fejedelmválasztó törvényeket.

Mária Terézia 1765-ben a *nagyfejedelemség* rangjára emelte Erdélyt, amely jogállását 1848-ig őrizte meg.

Változások a központi államszervezetben:

- Lipót a közigazgatást irányító dikasztériumként felállította Bécsben az *erdélyi udvari kancelláriát* – a Habsburg uralkodók mint fejedelmek a nekik fenntartott jogokat ennek útján gyakorolták – élén a *főkancellár* állt.
- 1691-től Lipót az erdélyi igazgatás közvetlen vezetésére kiépítette az előbb Gyulafehérvárott, majd Szebenben, s végül Kolozsvárott székelő *kormányzóságot* (*gubernium*):
 - a régi fejedelmi tanács folytatásaként a fejedelem nevében intézte a politikai, gazdasági, kulturális és egyházi ügyeket;
 - kollegiális szerv, bizottságokban működött;
 - a 3000 Ft-ot meghaladó értékű perekben, felségsértési és hazaárulási perekben fellebbviteli fórum;
 - nem rendi szerv, hanem *fejedelmi hivatal*, amelyben kinevezett fejedelmi hivatalnokok szakszerűen intézték az ügyeket.
- A kincstartóság helyét átvette a *Kincstári Hivatal*, élén a kincstartóval, aki egyben tagja volt a kormányzóságnak. Kollegiális szerv volt – a *kincstartó* mellett tanácsosok működtek, köztük volt a *jogügyek igazgatója* is.

ERDÉLYI MAGYAR MEGYÉK

A hét erdélyi magyar vármegye önkormányzata abban különbözött a más területeken lévő magyar vármegyékétől, hogy a vármegye *tényleges vezetője* mindvégig a *főispán* maradt, akit a mindenkori fejedelem nevezett ki.

Az *alispán* – a megyei ember, akit választottak – szerepe jóval kisebb volt.

A vármegye *adószedő* funkciót töltött be, rendelkezett *bíraskodási* szervvel, szervezte az ország *katonaságát* is.

A megyék évente, általában négyszer tartottak *közgyűléseket*, amely

- választotta a *tisztviselőket* és az országgyűlési *követeket*, akiket utasítással látott el,
- megállapította a *költségvetést*,
- irányította a *közigazgatást*,
- *közhiteles pecséttel* rendelkezett.

A *Partium* vármegyéi hasonló szervezetet mutattak.

KÉRDÉSEK ÉS FELADATOK A III. ELŐADÁS ANYAGÁHOZ

1. Milyen elvek alapján szervezte meg I. István király a vármegyéket?
 2. Jellemezze a vármegyei és várispáni szervezetrendszer!
 3. Milyen kapcsolat mutatható ki a vármegyék és az egyházmegyék között?
 4. Mutassa be a királyi vármegye szervezetét!
-
1. Milyen alapon kezdtek formálódni a nemesi vármegyék a 13. században?
 2. Melyik dokumentum jelzi a vármegyei önállóság kialakulását?
 3. Mely társadalmi réteggel függ össze a nemesi vármegye kialakulása?
 4. Mit értünk önkormányzat alatt?
 5. Milyen elemekből épül fel a megyei autonómia?
 6. Vázzolja, hogy milyen szervek működtek a nemesi vármegyében 1526 előtt!
 7. Melyek voltak a testületi szervek? Jellemezze ezeket!
 8. Ki volt a főispán? Milyen hatáskörei voltak?
 9. Mutassa be az alispáni tisztséget!
 10. Hogyan töltötték be az alispáni pozíciót?
 11. Mi volt a feladata a szolgabírónak?
 12. Mi volt a feladata a jegyzőnek?
 13. Mi volt a feladata az esküdteknek?
 14. Mutassa be az 1526 utáni nemesi vármegye törvényalkotásbeli jogkörét!
 15. Mit értünk verifikációs jog alatt?
 16. Milyen jogokat érvényesít a nemesi vármegye a követküldés kapcsán?
 17. Volt-e lehetősége a nemeseknek a törvénykezdeményezés jogának gyakorlására?
 18. Mit értünk statútumalkotási jogkör alatt?
 19. Mutassa be az 1526 utáni nemesi vármegye végrehajtói szerepkörét!
 20. Mit értünk vis inertiae alatt?
 21. Milyen belső igazgatási egységekből épült fel a nemesi vármegye?
 22. Mutassa be az 1526 utáni nemesi vármegye igazságszolgáltatási jogkörét!
 23. Mutassa be az 1526 utáni nemesi vármegye politikai funkcióját!
 24. Vázzolja, milyen szervek működtek a nemesi vármegyében 1526 után!
 25. Mit tud a vármegyei közgyűlésről? Milyen feladatai, hatáskörei voltak?
 26. Mi volt a részgyűlés?
 27. Mire szolgáltak a megyei bizottságok?
 28. Mi volt a *sedria*?
 29. Milyen tisztség volt a főispáné?
 30. Mi volt az örökös főispánság?
 31. Mi volt az örökletes főispánság?
 32. Mi volt az adminisztrátori rendszer?
 33. Milyen tisztség volt az alispáné? Milyen feladatai voltak?
 34. Kik voltak a táblabírák?
-
1. Milyen tényezők segítették a városok kialakulását?
 2. Jellemezze a városok jogéletét általában!
 3. Mutassa be a városok legfontosabb kiváltságait!
 4. Csoportosítsa a magyar szabad királyi városokat!
 5. Mi jellemzi a mezővárosokat?
 6. Hogyan épül fel a szabad királyi városok szervezete?
 7. Jellemezze a szabad királyi városi polgárok jogállását!

1. Melyek voltak Erdélyben az ún. államalkotó népcsoportok?
2. Határozza meg, milyen szerepe volt a vajdának Erdélyben!
3. Mutassa be a székely társadalmat!
4. Hogyan épült fel a székely igazgatás?
5. Jellemezze a székelyispán hatáskörét!
6. Milyen szerv volt a székely szék?
7. Mutassa be a székely székek szervezetét!
8. Miről rendelkezett a Diploma Andreanum?
9. Mutassa be a szász igazgatási rendszert!
10. Sorolja fel az Erdélyi Fejedelemség központi szerveit!
11. Milyen feladatai voltak az erdélyi fejedelemnek?
12. Hogyan választották az erdélyi fejedelmet?
13. Mutassa be a Fejedelmi tanácsot!
14. Kik vettek részt az erdélyi országgyűlésen?
15. Kik voltak a regalisták?
16. Milyen feladatai voltak az erdélyi országgyűlésnek?
17. Milyen szerv volt az erdélyi kancellária?
18. Miről rendelkezett a Diploma Leopoldinum?
19. Hogyan változtatták meg a Habsburg uralkodók Erdély igazgatását?
20. Jellemezze az erdélyi magyar vármegyéket!

IV. Előadás

AZ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS SZERVEZETRENDSZERE ÉS VÁLTOZÁSAI A RENDI MAGYARORSZÁGON [Tk. 182-209.o.]

IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS FOGALMA ÉS A BÍRÓI HATALOM KELETKEZÉSÉNEK MÓDJAI

Az igazságszolgáltatás olyan *közhatalmi tevékenység*, melynek keretében *bírói hatóságok* – perben vagy peren kívül – *jogvitát döntenek* el abból a célból, hogy a megsértett jogrend helyreálljon. A magyar alkotmányosság történetében a bírói hatalom keletkezésének három módja ismeretes. Az államalapítást követően a bírói hatalom kizárólag a király **megbízásából** eredt. A rendiség kialakulását követően az önkormányzatiság megjelenésével párhuzamosan, illetve annak részeként megjelentek a **választással** pozíciójukat elnyerő bírák. (nemesi vármegye, szabad királyi város). A 13. századra a királyi birtokadományjal együtt az adományozott arra is felhatalmazást kapott, hogy az érintett terület lakossága felett ítélkezzen. Ez lett a bírói hatalom keletkezésének harmadik formája, mely **dologi jogon alapul**, ugyanis egy meghatározott dologi juttatás képezte a bíraskodási jogosítvány alapját.

IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS A PATRIMONIÁLIS MONARCHIA KORÁBAN

A korabeli korszerű igazságszolgáltatás alapjait I. István teremtette meg. A keresztény királyeszménynek megfelelően az uralkodó az igazságszolgáltatás legfőbb forrása, bármely jogvitában dönthet. Az ő idején különül el az igazságszolgáltatás az államhatalom egyéb területeitől. Ez azonban nem felel meg a mai értelemben vett hatalommegosztásnak, hiszen ebben a korban az uralkodó testesíti meg a törvényhozó és végrehajtó hatalmat is.

Már István idejében az uralkodó távollétében **nádorispán** ítélkezett az udvar lakói felett. Vidéken a **királybírák** ítélkezettek, kivéve a papok és ispánok jogvitáit. Az egyháziak felett kizárólag egyházi bíróság ítélkezhetett (*privilegium fori*).

Első királyunkat követően alakult ki az a gyakorlat, hogy az uralkodó évenként – augusztus 20-án – a székesfehérvári törvényt napok keretében igazságot szolgáltat alattvalói felett. A nádor szerepe is bővül, mert *udvari bíróból országos bíróvá növi ki magát* (I. Aranybulla 8. cikk). Ezzel párhuzamosan az udvari ítélkezésben pedig egy új szereplő tűnik fel: az **udvarispán**. A 12. század sajátos bírói szervei voltak a **poroszlók**, akik bírói segédek voltak. Funkciójuk kettős. Egyrészt különböző jogcselekményeket végeztek pl. idézés, birtokba iktatás. Másrészt tanúként hitelesen igazolták a jogi aktusokat. Kálmán nevéhez fűződik a **zsinati törvényszékek** megeremtése. Illetékességük több megyére is kiterjedt, megyéspüspökökből és megyésispánokból állt. Évente két alkalommal ülésezett.

A 13. század elejére az alapvető társadalmi változások a törvénykezési szervezet átalakulását indukálták. Az I. Aranybulla 8. cikke szerint a nádor bárki felett szabadon ítélkezhet, kivéve a nemesek fej- és jószágvesztéssel kapcsolatos ügyeit. A 9. cikk szerint a *judex curiae* udvari méltóságból országossá növi ki magát, immár országbíró elnevezés alatt (*királyi jelenlét* fóruma, *praesentia regia*). Mindezek mellett az uralkodó személyesen bíraskodhatott a *királyi különös jelenlét* fórumán (*specialis praesentia regia*) is, I. Mátyás pedig bírósági reformja során hozta létre a *személyes jelenlét* bíróságát (*personalis praesentia regia*). Emellett a korszak további különbírósága a *lovagi becsületbíróság*, amely udvari lovagok ügyeit bírálta el.

KÖZPONTI BÍRÓSÁGOK 1526-IG [Tk. 187-188.o.]

A királyi kúria kifejezés általában a középkori királyi udvar megnevezésére szolgál. Szűkebb értelemben azonban a királyi udvarban működő központi bíróságot jelentette. Az elnevezés mögött az a korabeli alkotmányos felfogás áll, hogy az uralkodó legfontosabb kötelezettsége az igazság szolgáltatása. A kúriai bíraskodás a királyhoz kötött volt, akár maga az uralkodó, akár annak megbízásából országos főméltóság ítélkezett.

Kúriai bíróságok:

- Királyi jelenlét fóruma,
- Királyi különös jelenlét fóruma,
- Királyi személyes jelenlét fóruma,
- Királyi Tábla.

Királyi különös jelenlét fóruma (specialis praesentia regia)

Az Árpád-ház végére a kúria egy további bírósággal bővült. A fórum az Anjouk idején erősödik meg, amikor az uralkodók hatalmuk megszilárdítása végett egyes ügycsoportokat, vagy személyeket kivettek az általános udvari bíróságok hatásköréből. Kezdetben gyakorlatilag is az uralkodó döntött ezekben az ügyekben, később pedig a főkancellár. Ennek gyakorlati okai voltak, hiszen az adminisztratív feladatokat az udvarban amúgy is a kancellária látta el (pl. a perbehívó levelek kiállítása), s ettől már csak egy lépés az önálló bírói joghatósággal való felruházása. Mivel a főkancellári tisztelet a mindenkori legfőbb egyházi méltóság, az esztergomi érsek töltötte be, értelemszerű, hogy ez a bíróság lett az egyházi ügyek királyi fóruma is.

Királyi személyes jelenlét fóruma (personalis praesentia regia)

Az elnevezés Nagy Lajos idejéből származik, és Zsigmond idejében szaporodnak el azok az ügyek melyeket a nádortól vagy országbírótól a király elé vittek. A királyi személyes jelenlét fórumának kialakulását követően a különös jelenlét fóruma háttérbe szorul. I. Mátyás 1464-ben a fő- és titkos kancellári méltóságot összevonta, melynek eredményeként a különös jelenlét fóruma a személyes jelenlét fórumába beolvadt. Az így létrejött szerv élén álló személy a personalis (*személynök*), mely immár az ország rendes bírái közé tartozik.

Királyi Tábla

I. Mátyás a magánharc visszaszorítása érdekében arra törekedett, hogy a kúriában állandó bírói szerv működjön. Itt ítélmesterek és mellettük 6 nemes ítélkezett. Ez utóbbiakat az országgyűlés választotta. Az így kialakult bírói fórumot a 15. századtól királyi táblának nevezzük. Ennek szervezetéről I. Mátyás *Decretum maiusa* (1486:LXVIII.tc.) és a Jagelló-kori törvények sora (1492:XLII., 1498:II., 1495:VIII., 1500:X. tc.) rendelkezett. **Ítélmesterek:** a rendi korszak központi (kúriai) bíróságainak érdemi ítélkezési tevékenységgel megbízott közreműködői. Az ítélmesterek fogalmazták meg az ítéleteket, készítették el a döntések indokolásait, őrizték a bíróságok pecsétjét. A királyi tábla *hatáskörébe* tartoztak azok a perek, amelyek meghaladták a megyei törvényszékek hatáskörét, tehát csak a kúriában voltak indíthatók. Ide tartozott a megyei törvényszékektől, a vajdai, báni bíróságoktól fellebbezett ügyek eldöntése is. A királyi táblán az uralkodó részére mindig külön szék volt fenntartva, melyet I. Mátyás gyakran el is foglalt.

NEMESSÉG VIDÉKI BÍRÓSÁGAI

Proclamata congregatio [Tk. 193-194.o.]

A nádor vidéki bíráskodásának kezdetei az Árpád-korra nyúlnak vissza, s önálló joghatósága az Aranybulla 8. cikkén alapul. A *nádori közgyűlés* 2-3 megyére terjedt ki, ahol minden nemes köteles volt megjelenni, de renden kívüliek is részt vehettek. Kezdetben a nádor mellé a megjelent nemesek közül 12 személyt választottak, akik a nádor mellett bíráskodtak. Hatásköre kiterjedt:

- *Nyilvános gonosztevőkre* (rablók, gyűjtogatók, orgazdák, pénz- és oklevél-hamisítók),
- *Rejtett királyi jogok* felkutatására.

Ezen a fórumon a távollévő elkövetőt is el lehetett ítélni, ez volt a levelesítés (proscriptio). Ilyen esetben az ítéletet bárki végrehajthatta. Zsigmond és Mátyás uralkodása alatt háttérbe szorul a proclamata congregatio, majd az 1486:I. tc. végleg eltörli.

Nemesi vármegye bírósági szervezet [Tk. 194-195.o.]

A királyi szerviensek mozgalmának köszönhetően a 13. századra kialakul a nemesi vármegye ítélkezési fóruma. A szerviensek *szolgabírákat* választottak maguk közül, aki az ispánnal együtt közösen ítélkezett. Ezt a szervet nevezték sedes judiciariának, azaz **sedriának**. Hatásköre nemesekre és nem nemesekre is kiterjed. A nemesek esetén kezdetben szűk, hiszen a nemesek fontosabb ügyei a kúria elé tartoztak, így főként lopás, rablás, kisebb jelentőségű bűncselekmények esetén járhatott el. Mátyás 1486: XXVIII. tc.-ével eltörölte a nemesek részére addig adott mentességeket, és előírta, hogy minden nemes abban a megyében ahol a birtoka volt köteles az ellene felhozott panaszra válaszolni.

Úriszéki bíráskodás [Tk. 195.o.]

A földesúri jogszolgáltató törvényszék az Árpád-kor végére alakult ki. Kezdetben a királybírák az uradalom lakói fölött is ítélkezettek, ami kizárta a magánföldesúri joghatóság kialakulásának lehetőségét. Később, a központi hatalom hanyatlásával, ahogy az immunitási jogok adományozása egyre gyakoribbá

vált, szokásjogi alapon kialakult az a gyakorlat, hogy a földesurak bíraskodhatnak a saját földjükön élő jobbágyok felett, a birtokhoz kapcsolódó immunitási jog részeként. Erre az első világi Aranybulla is egyértelműen utal. Az 1330-as évekre kialakult az a gyakorlat, hogy a jobbágyok elleni kereseteket a földesúr előtt kell megindítani, akinek már nemcsak joga, hanem kötelezettsége is az igazságszolgáltatás. Ha ugyanis a földesúr nem tett igazságot, akkor ő maga kerülhetett bíróság elé.

Az úriszéket a földesúr személyesen, vagy helyettese útján vezeti. Itt is érvényesül a *társas bíraskodás* elve, ami pedig a bíróság összetételét illeti, azt a perbe fogott rendi állása határozta meg. Ítéltársként csak nem nemesek vehettek részt, de ha a felperes nemes volt, nemesek és nem nemesek egyaránt részt vehettek. Az úriszéken jelen volt a megyei szolgabíró vagy más küldött, aki a megyei közgyűlésen beszámolt az úriszék működéséről. Az úriszéktől a sedriához, onnan pedig a Kúriához lehetett fellebbezni. Nagyobb birtokkal rendelkező földesurak gyakran a jogszolgáltató hatalom egy részét községekre illetve azok előljáróira ruházták át (l. mezővárosok). Ilyenkor meg kellett határozni az alkalmazandó jogot, az elbírálnakó ügyeket, és az alkalmazható büntetéseket.

VÁROSOK IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁSA [Tk. 189-190.o.]

A szabad királyi városok autonómiájának alapja az önálló igazságszolgáltatás, vagyis saját polgáraik felett szabadon ítélezhetnek. Városi privilégiumot adhattak a magánföldesurak, de közjogi jelentőségű, országrendiséget eredményező különjogokat csak az uralkodó adományozhatott.¹⁶

A szabad királyi városok élén a kezdetektől fogva egy testület állt: 1 bíró és 12 esküdt. Őket a városi polgárok közössége választotta. A bírót:

- évente választják általában Szent György napján,
- városi polgársággal kellett rendelkeznie,
- ingatlanulajdona legyen a városban,
- többévi helybenlakással.

Bírói funkció differenciálódása:

- Pénzbíró: adóssági ügyekben;
- Vásárbíró: vásárrendészeti vitákban;
- Zsidóbíró: zsidók egymás közötti, illetve zsidók és keresztények közötti ügyletekre.

A városi bíróság hatásköre kiterjedt minden városi polgárra (*személyi hatály*). *Tárgyi hatályát* tekintve pedig valamennyi polgári és büntető ügyre, kivéve a szentszék hatáskörébe utalt ügyek. Büntető ügyben halálos ítéletet is kimondhatott, így gyakorolta a *ius gladii* (pallosjogot) is. Városban lakó birtokos nemes felett osztott joghatóság érvényesült. Városi bíróság joghatósága csak a nemes városi ingatlanára, vagy a városban kötött ügyleteire terjedt ki. Büntető ügyben pedig rendes bíróság járt el függetlenül attól, hogy hol és ki ellen követtet el a nemes a bűncselekményt (Zsigmond 1421-es dekrétuma).

A városok igazságszolgáltatási autonómiája az elsőfokú eljárásra vonatkozott, ami azonban nem zárta ki a fellebbviteli fórumok lehetőségét. Két megoldás volt:

- közvetlenül az uralkodóhoz lehetett fellebbezni, aki ezen ügyek elbírálását hamar a tárnokmesterre bízta (tárnoki szék), illetve
- a városok anyavárosaikhoz fordulhattak.

A *tárnoki szék* I. Mátyás idején nyerte el végleges szervezetét. A Bíróság székhelye Buda volt. Élén a tárnokmester, de jelen volt az altárnokmester, és ítélmesterek is. Kizárólag fellebbviteli fórum, de csak polgári ügyekben, ugyanis büntetőügyekben a városok jogerős és végrehajtható ítéleteket hozhattak. Ugyanakkor a tárnoki szék döntése ellen is volt helye jogorvoslatnak, hiszen mint minden kúrián kívüli bíróságtól, így a tárnoki széktől is a kúriához lehetett fordulni. Ezek az ügyek a királyi személyes jelenlét fóruma elé tartoztak, melynek élén a személynök állt. 1499-től a személynök társbírái nem kúriai bírák, hanem erre a célra kirendelt külön bírók, akik nem országos szokásjogot alkalmaznak, hanem az érintett város jogát. Ennek következményeként egy új fórum alakult, mely a *személynöki szék* elnevezést kapta. Kezdetben csak a tárnoki széktől fellebbezett ügyeket bírálta kel, később I. Mátyástól kezdve Székesfehérvár, Lőcse, és Esztergom városát kivette a tárnoki szék hatásköre alól, és közvetlenül a személynöki szék alá rendelte.

¹⁶ Vö.: III. Előadás városokról szóló részével!

Ennek következményeként a 16. századra a szabad királyi városoknak sajátos fellebbviteli fóruma alakult ki. A másodfokú szerv hatáskörét az fellebbezni kívánó város jogcsaládjára határozta meg. *Így a budai jog szerint működő szabad királyi városok a tárnoki székhez, a székesfehérvári jog szerint működő városok pedig a személynöki székhez fordulhattak.*

IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS 1526-1790 KÖZÖTT

Az ország három részre szakadása (1541) az igazságszolgáltatási rendszerét is súlyosan érintette. A királyi Magyarország területén tovább élt az eddig kialakult rendszer, de a kor sajátosságaiból adódóan egyre nagyobb hangsúly kapott a katonai ítélkezés is. A rendkívüli viszonyok, és a háborús események következményeként gyakorlatilag megszűnt a felsőbíróóságok működése. A leghosszabb törvénykezési szünet is erre az időre esik: 1650-1700.

A központi ítélkezés hiányosságait próbálta orvosolni az **ítélőmesterek** (protonotariusok) *vándorbíráskodása*. 1526 előtt a protonotariusok a nagybírák segédei voltak, majd az 1458:XIX. tc. alapján eseti jelleggel a nagybírák rendelkezése folytán önállóan is eljárhattak, kezdetben csak a Kúriában később vidéken is. Ebből a gyakorlatból alakult ki a mohács utáni időszak ítélőmesterei vándorbíráskodása. A négy nagybíró (nádor, országbíró, személynök, horvát bán) öt ítélőmestere volt. A szűkebb értelemben vett Magyarországon a négy ítélőmester járta az országot, úgy, hogy felosztották az egymás között. Ezt a gyakorlatot az 1723:XXXIV. tc. véglegesítette, mely területi felosztásnak később is komoly jelentősége lesz, hisz ezt a *kerületi táblák* öröklik majd. [Tk. 191.o.]

Az ítélkezési hiányosságok hívták életre a *választott bíráskodást* is. A Mohács utáni időkre volt jellemző, hogy a felek vitás ügyeiket jogtudókból álló tanács elé vitték. A választott bíróság ítélete mind a két félre kötelező, de be kell jelenteni a hatáskörrel és illetékességgel rendelkező bíróságnak. Ítéletük ellen fellebbezésnek nem volt helye. [Tk. 191.o.]

Királyi Kúria [Tk. 190.,192.o.]

A Kúria kezdetben a király bírósága volt, ahol ő, később pedig az ország nagybírái szolgáltattak igazságot. A 17. századra ez a helyzet megváltozott, és *Kúria alatt a királyi táblát és a hétszemélyes táblát, mint bírói fórumokat kell érteni.*

A **királyi tábla** jogállása szempontjából az 1723:XVI. tc. jelentős, mely az ország egyedüli rendes bíróságaként nevezte meg. Élén a személynök áll, további tagja: alnádor, alországbíró, négy ítélőmester, egy főpap, egy főúr, négy nemes ülnök, és a kincstári ügyek igazgatója. A **hétszemélyes tábla** – élén a nádorral – szokásjogi alapon a királyi tábla fellebbviteli fórumává vált. 1724-től a Kúria működése megváltozott, állandóan ülésezik, székhelye Pesten van. A királyi tábla vegyesbíróóság lett, mert elsőfokú és fellebbviteli fórumként is eljár. Első fokon járt el a királyi kincstár pereiben, hűtlenségi, felségsértési perekben, nagyobb hatalmaskodások. Ide tartoztak azok a perek, ahol az okirat érvényessége, értelmezése, vagy hitelessége volt a per tárgya. Fellebbviteli fórumként járt el a királyi tábla, megyei törvényszék, városi törvényszékek, kerületi táblák fellebbezése folytán.

Kerületi tábla [Tk.192.o.]

A kerületi táblák intézménytörténeti előzményei az ítélőmesterek vándorbíráskodása volt. Ugyanis a kerületi táblák felállításáról szóló törvény a kerületi táblák hatáskörének a meghatározásánál közvetlenül az ítélőmesterek hatáskörére hivatkozott. Továbbá a kerületi táblák azon városokban kerültek felállításra, ahol korábban a protonotariusok ítélkeztek. Összesen 4 kerületi tábla működött: Nagyszombat, Eperjes, Nagyvárad és Debrecen székhellyel. A táblák szervezetét az 1723:XXX. tc. rendezi. Élén az elnök áll, akinek munkáját négy ülnök segíti (bírói képesítéssel rendelkeznek, magyar születésű, királynak esküt tett férfi). Hatásköre 1848 előtt kizárólag a nemesek magánjogi ügyeire terjedt ki.

Szabad királyi városok

A városi törvényszék első fokon minden fontos ügyben ítélkezett. A rendészeti és kihágási eseteket a vásárbíró, illetve a korszakunkban kifejlődött városkapitányi szék bírálta el első fokon. A büntető perek a 18. század végéig nem voltak megfellebbezhetőek, ezekben az ügyekben a városi törvényszék végérvényesen döntött. A polgári perekben – régi módon – fellebbezni lehetett a tárnoki vagy a személynöki székhez. A szabad királyi városok nagy részének a tárnoki, néhány szabad királyi városnak a személynöki szék volt a fellebbviteli fóruma.

A szabad királyi városok ítélkezési rendszere II. József idején alapvetően megváltozott. Az uralkodó elkülönítette egymástól a végrehajtási és bíraskodási ügyeket, ezen utóbbiakat egységes szervezeti fórumok elé utalta. A városi bíróságok csak polgári jellegű ügyekben ítélhettek, a büntető joghatóságot a iudicium subalternumok kapták meg. Az 1790/91:XLIII. tc. visszaállította a hagyományos rendszert, annyi különbséggel, hogy ettől kezdve a büntetőügyekben hozott első fokú városi ítéletet a kúriához lehetett fellebbezni.

Sedria

Az ország három részre szakadását követően a felsőfokú ítélkezés hiányában egyre nagyobb hangsúly helyeződött a vármegyei törvényszékre. Ez az ügyek számának növekedésében is megnyilvánult, ami szükségessé tette a sedria további specifikálódását. Ennek következményeként válik ki a *büntető sedria*, és ennek következményeként jönnek létre az *alispáni* és *szolgabírói székek*. Így a 16. századra az igazságszolgáltatási szervezetrendszer a nemesi vármegyén belül is tovább differenciálódott.

Különbséget tehetünk polgári és büntető sedria között. A *polgári sedria* hatáskörébe tartozott minden olyan ügy, melyet törvény vagy helyi statútum nem utal alispáni, szolgabírói szék, kerületi tábla vagy királyi tábla hatáskörébe. Másodfokú fórumként járt el a szolgabírói, alispáni szék, mezővárosok, úriszékek bíróságától fellebbezett ügyekben.

A *büntető sedria* a 17. századtól válik ki a sedriától, de szervezeten nem külön el, mindkettő élén az alispán áll, üléseiket egymás után tartják, vegyesbírósként jár el. Első fokon a büntető sedriához tartoztak a megyei nemesek és a pallosjogú urak hatalma alatt nem álló jobbágyok büntető ügyei. A sedriától a büntető perekben II. József reformjáig elvileg sem a nemesek, sem a jobbágyok számára nem volt fellebbezési lehetőség. A gyakorlatban ezt a 18. század folyamán a nemeseknek már gyakran sikerült áttörniük.

Az *alispáni ítélőszék* élén az alispán, aki szolgabíróval és egy esküdttel ítélkezett. Az alispán ebben az időben egyre jelentősebb, hisz már nem a főispán nevezi ki familiárisai közül, hanem a vármegyei közgyűlés (generalis congregatio) választja. Kizárólag polgári ügyekben jár el, elsőfokon: kisebb hatalmaskodási ügyekben, becsületsértés (ekkor még polgári ügyekhez tartozott), adóssági, zálogjogi, birtokperek. Így az alispáni ítélőszék hatásköre a kerületi táblával, szolgabírói székével is konkurált, ami csak tovább bonyolította a rendi korszak amúgy is komplikált igazságszolgáltatási rendszerét. Az alispáni széktől a sedriához lehet fellebbezni.

A *szolgabírók* szerepe a vármegyei ítélkezésben nem új keletű. Korábban bizonyítási cselekmények foganatosításával és ítéletek végrehajtásával foglalkozó segédek voltak. Amikor az alispán önálló bírói joghatóságot nyert, annak egy részét a szolgabírókra ruházta át. A szolgabírói ítélőszék (forum iudicium) a legalacsonyabb szintű megyei bíróság volt. A szolgabíró *esküdtekk*el (iurati assessores) ítélkezett kisebb jelentőségű polgári ügyekben, rendészeti, kihágási ügyekben. Ítéletétől a sedriához lehetett fellebbezni.

Az eddig ismertetett megyei bíróságok illetékessége csak az adott megyére terjedt ki, így ha több megyét érintő, de egyébként megyei bíróság hatáskörébe tartozó ügyről volt szó, az az illetékességi viták elkerülése végett a kerületi tábla hatáskörébe tartozott, pl. több megyét érintő birtokvita.

A közbiztonság rohamos romlásával párhuzamosan egyre elterjedtebbé vált a rendkívüli büntető bíraskodás (*cirkálás*). Ez nem egyenlő a statáriális bíraskodással. Ebben az esetben a közgyűlés felhatalmazta az alispánt, hogy néhány szolgabíróval és esküdttel, mint rendkívüli bíróság ítélkezzen.

Úriszék

A földesúri bíraskodás szokásjogi alapon a 12-14. századra alakult ki. A korabeli felfogás szerint a földesúr ítélkezhet jobbággyai és nem nemes szolgálai felett, mind polgári mind kisebb büntető ügyekben. Ezen túl, a pallosjog (ius gladii) lehetővé tett, hogy a legsúlyosabb büntetést is kiszabja.

A korszakban már az úriszék is vegyes bíróság, vagyis *fellebbviteli* volt, azokban az ügyekben melyek falvak vagy mezővárosok bíróságai előtt indultak. Büntető ügyek esetén az úriszék mindig elsőfokon ítélt, de polgári ügyekben lehetőség volt arra, hogy jogerős ítéleteket hozzon, vagyis jobbágyok esetén a sedriához való fellebbezés vagy kizárt, vagy erősen korlátozott. Ezen a helyzeten II. József változtatott, mikor 1787. augusztus 20-án kiadott rendeletében megvonta a büntető joghatóságot az úriszéktől, és a jobbágyok valamennyi ügyében lehetővé tette a Kúriához való jogorvoslatot. 1787-től kegyelmet csak az uralkodó gyakorolhatott.

Mezővárosok és falvak bírósági szervezete

A 17-18. századra a mezővárosok többsége a szabad királyi városokhoz hasonló ítélkezési kiváltságot nyert, s így kivonták magukat a földesúri joghatóság alól. A mezővárosok közül a legfejlettebbek az ún. „szabadalmas mezővárosok”, amelyek viszonylag fejlett önkormányzatisággal rendelkeztek. Ilyen pl. Kecskemét, Cegléd, Nagykőrös. A szabad királyi városokhoz hasonlóan egy kb. 12 főből álló tanács ítélkezett, mind polgári mind büntető ügyben. A kisebb kiváltsággal rendelkező mezővárosok ítélete ellen az úriszékhez, a jelentősebb mezővárosoktól pedig a sedriához lehetett fellebbezni.

A 17. századra a legalsóbb szintű igazságszolgáltatásban további differenciálódás következett be. Megjelennek a falvak, mint közigazgatási egységek bírái. A legkisebb települések bevonása az igazságszolgáltatásba nem előzmény nélküli, hiszen 1526 előtt is szó esett róla, hogy a földesurak gyakran bírói hatáskörük egy részét a községek elöljáróira átruházta. A falu élén álló választott bíró kisebb kihágásokban, és magánjogi vitákban dönthetett, és a 17. századra egyfajta munkamegosztás alakult ki az úriszék és a falusi bírók között. Így a falusi bíró ítélete ellen vagy a szolgabíróhoz, vagy az úriszékhez lehetett fellebbezni.

Katonai bíróságok [Tk. 199-200.o.]

Az ország három részre szakadását követően, az állandó hadsereg és végvári rendszer kiépítése megteremtette annak a lehetőségét és szükségességét, hogy a katonákra külön joganyag keletkezzen. Így a Mohács utáni időben különülnek el a katonai hatáskörrel rendelkező bíróságok. Ezen bíróságok közös jellemzője a 17. századig az *esküdtszéki jelleg*. Mind a végvári katonák, mind a császári gyalogság, vagy lovasság esetén a függelem illetve fegyelemsértéseket egy jogvégezett katona, esküdtekkel együtt ítélte meg. Ez a helyzet a 17. századtól változott meg, amikor hivatásos hadbírákat alkalmaznak, majd az 1715: VIII. tc. – mely az állandó hadseregről rendelkezett – végérvényesen kialakította a katonai bíróságok rendszerét:

- ezredbíró (1. fok),
- általános katonai fellebbezési törvényszék (2. fok),
- fellebbviteli bíróság (3. fok, az udvari haditanács mellett).

Az 1808:XI. tc. rendelkezett a *nemesi felkelést* megtagadó nemesek elleni eljárásról. A kötelezettségét elmulasztó nemes felett a főispánból és esküdtekből álló bizottság döntött. Az esküdtek felét az adott vármegye, másik felét pedig a hadsereg adta. A testület a kötelezettségzegésért csak pénzbírságot szabhatott ki.

A középkori, rendi alapokon nyugvó magyar igazságszolgáltatás radikális átalakítását célzó reform volt az 1785. december 12-én kiadott *Novo Ordo Judiciarius*. E rendelet átfogóan változtatta volna meg a bírósági szervezetrendszerét oly módon,

- hogy szakított volna a rendi alapú vármegyei törvényszékekkel,
- eltörölte a földesúri pallosjogot (vö. az úriszékkel),
- megvalósította volna a közigazgatás és igazságszolgáltatás elválasztását,
- egyházi bíróságok hatáskörét a világi ügyekre megszünteti,
- megszüntette volna a személynöki széket és a nádori széket,

Halálát megelőzően II. József többi rendeletéhez hasonlóan ezt is visszavonta. [Tk. 192-193.o.]

IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS 1790 ÉS 1848 KÖZÖTT

Az 1790/91-es országgyűlés a jogéletem érintően 18 törvényt fogadott el. Az igazságszolgáltatás érintő fontosabb törvények:

- 1790:XII. tc., mely szerint a bírósági szervezetrendszer csak törvény által lehet megváltoztatni (kizárja az uralkodó pátensek útján történő módosítást),
- 1791:XXXIX. tc.: A Kúria székhelyét Pozsonyról Pestre teszi át,
- 1791:XLIII. tc.: rendi állástól függetlenül lehetővé teszi az elsőfokú döntés elleni jogorvoslatot,
- 1791:LVI. tc.: a legsúlyosabb állam- és uralkodó elleni bűncselekmények (felségsértés, hűtlenség) esetén első fokon a királyi tábla, másodfokon a hétszemélyes tábla járhat el.

A 18-19. század fordulóján összeült egy *bizottság*, mely az igazságszolgáltatás átalakításra dolgozott ki egy koncepciót. E tervet többször felülvizsgálták, a reformkori országgyűlések illetve az azt követő események nem tették lehetővé azok diétai tárgyalását.

Mindezek ellenére a reformkori jogalkotás több ponton is érintette a bírósági szervezet működését. Ezek közül ki kell emelni az 1830:VI. tc.-et, mely első alkalommal írta elő, hogy az elsőfokú bíróságok az országgyűlési ülészek alatt is kötelesek működni. Ugyanez a kötelezettség terheli a fellebbviteli fórumokat, kivéve a királyi és báni táblát. Ezeken túl a reformkori országgyűlés érintette a váltótörvényszéket, vásári bíróságokat, és a községi és úriszéki bíraskodást is.

Váltótörvényszék [Tk. 193.o.]

Az 1840:XV. tc. hozta létre a váltóügyi bíróságok rendszerét, melyek hatásköre a váltóügyeken túl kiterjedt a kereskedőkről szóló 1840:XVI. tc. és a csődeljárást szabályozó 1840:XXII. tc. által e szabályozott kérdésekre is. A váltótörvényszékek három szinten szerveződtek:

- első fokon *váltótörvényszékek* szerveződtek 7 nagyvárosban (Pest, Pozsony, Sopron, Károlyváros, Arad, Debrecen és Eperjes). Ehhez járul hozzá Fiume kereskedelmi váltó és tengeri törvényszéke.
- másodfokon: a Kúria mellett szerveződött *váltófeltörvényszék*,
- harmadfokon: a *hétszemélyes tábla*. Erre a célra a hétszemélyes táblán *két váltóügyi bírót* kellett alkalmazni.

Vásári bíróságok

A kereskedelmi élet élénkítése szükségessé tette, hogy vásárok ideje alatt az ott kötött ügyletekkel kapcsolatos vitákat gyorsan és szakszerűen megítéljék. E célra jöttek létre az országos és hetivásárok időtartamára vásári bíróságok. Az ilyen bíróság döntése ellen fellebbezésnek nem volt helye, de az elégedetlen fél igényét rendes bíróságon érvényesíthette.

KÉRDÉSEK ÉS FELADATOK A IV. ELŐADÁS ANYAGÁHOZ

1. Vázolja a rendi korszak bírósági szervezetrendszerét!
2. Mi az igazságszolgáltatás fogalma?
3. Melyek a bírói hatalom keletkezésének módjai?
4. Ismertesse az Aranybulla igazságszolgáltatással kapcsolatos rendelkezéseit!
5. Mi a privilegium fori?
6. Önálló hatalmi ág-e az igazságszolgáltatás a rendi korban?
7. Sorolja fel a központi bíróságokat 1526 előtt!
8. Mit értünk *proclamata congregatio* alatt?
9. Kik a nyilvános gonosztevők?
10. Mit értünk *proscriptio* alatt?
11. Jellemezze a Tárnoki Cikkeket!
12. Miben nyilvánul meg a szabad királyi városok autonómiája?
13. Ismertesse a szabad királyi városok fellebbviteli rendszerét!
14. Lehetett-e nemest városi bíróság előtt perbe fogni?
15. Lehetett-e nemest úriszék előtt perbe fogni?
16. Mit jelent a pallosjog?
17. Hol bíraskodott a főkancellár?
18. Hol bíraskodott a személynök?
19. Ki a *judex curiae*?
20. Ítélezhetett-e a nádor nemes fej- és jószágvesztéssel kapcsolatos pereiben?
21. Hova lehetett fellebbezni a nádori közgyűléstől?
22. Mi a *sedria*?
23. Kik az ítélőmesterek, milyen funkcióval rendelkeznek 1526 után?
24. Kötve van szakképzettséghez a bírói tisztség a rendi korban?
25. Milyen funkciót töltöttek be a kerület táblák?
26. Ismertesse az 1723-as bírósági reformot!
27. Hogyan változik a *sedria* 1526 után?
28. Kötelező-e az úriszék megtartása?
29. Ismertesse II. József igazságszolgáltatással kapcsolatos reformjait!
30. Milyen jelentőséggel bír az 1790/1791-es országgyűlés az igazságszolgáltatás terén?
31. Ismertesse a váltótörvényszékek rendszerét!

REFORMKORI ORSZÁGGYŰLÉSEK [Tk. 117., 235-243.o.]

A polgári átalakulás programját megfogalmazó magyar liberalizmus eszmei gyökerei a 18. századba nyúlnak vissza: felvilágosodás, abszolutista reformok és a nagy francia forradalom eszméi is az előzményei közé tartoznak.

II. József halála után Magyarországon erős rendi-nemesi reformmozgalom indult el, amely a rendi-nemesi érdekeken kívánt javítani, de a rendszert nem akarta átalakítani.

II. Lipót (1790-1792) magyar király, német-római császár Budára hozta a magyar koronát, helyreállítja a rendi alkotmányt (megkoronáztatja magát, aláírja a koronázási hitlevelet), megegyezésre törekszik a magyar nemességgel.

Az 1790/91-es országgyűlés

Az 1790. évi országgyűlés kilenc rendszeres bizottságot küldött ki a reformok kidolgozására. Munkálatai, az operátumok, számos előremutató javaslatot tartalmaztak.

Az **1790/91.** évi törvénycikkek közül a **X.**, **XI.**, és a **XII.** a reformkor egészét meghatározó, alkotmányos rendet fektettek le, ezeket alkotmányos erejűnek tekintették. Ezek képezik majd az áprilisi törvények alapját is.

X. tc. – Magyarország és a hozzákapcsolt részek függetlenségéről: Magyarország a hozzá kapcsolt részekkel együtt szabad és kormányzatának egész törvényes módját illetőleg független, semmi más országnak vagy résznek alá nem vetett, saját állami léttel bír, együtt kell birtokolni a két országot, de nem együtt kormányozni (l. 1723-as Pragmatica Sanctio)!

XI. tc. – hogy az ország határai el ne idegeníttessenek, és hogy az azokra nézve támadt viták eldöntvén, az elszakítottakat vissza kell állítani: a magyar állam területi integrációjának visszaállítását célozza (papíron marad).

XII. tc. – a törvényhozó és végrehajtó hatalom gyakorlásáról:

- törvényalkotás joga: a törvényesen megkoronázott fejedelmet és az országgyűlésre törvényesen egybegyűlt országos karokat és rendeket *közösen illeti*,
- a király megigéri, hogy az országot és a kapcsolt részeket *pátensekkel soha többé nem fogja kormányozni*,
- a király a bíróságoknak törvénnyel megállapított vagy megállapítandó szervezetét *önkéntesen nem változtathatja meg*,
- a törvényesen meghozott ítéletek végrehajtását a király nem gátolja és másoknak sem engedi (ez a bírói hatalom függetlenségének a garanciája – kivéve a kegyelmezési jog),
- a *bíróságok törvényes ítéleteit nem lehet megmásítani*, illetve akár a királynak, akár valamely politikai kormányszéknek felülvizsgálata alá nem vonhatóak,
- a *bírákat* – valláskülönbség nélkül – *választani kell* (nem kinevezettek lesznek) és a bírák az ország érvényben álló, vagy ezután hozandó törvényei és bevett szokásai szerint ítéljenek,
- a *végrehajtó hatalmat* pedig a *törvények értelmében gyakorolja a király*.

XIII. tc. – az országgyűlések időszakos tartásáról: a király *három évenként* hívja össze, de ha az ország közhaszna és szüksége úgy kívánja, akkor hamarabb is. Az összehívott országgyűlésen a karok és a rendek minden akadály nélkül megjelennek és az országgyűlési ügyeket törvényes szabadsággal tárgyalják.

II. Lipót **1792. május 20-án** kelt törvényében a **magyar nyelvet hivatalos államnyelvvé teszi**. További reformjainak hirtelen halála vet véget.

I. Ferenc (1792-1835) magyar király, 1804-től Ausztria első császára, egyben 1806-ig az utolsó német-római császár, a francia forradalom ellen alakult koalíciók makacs szervezője. Magyarországot abszolút uralkodóként kormányozza, már a háborús események miatt is. A forradalomtól félve később is ellenzett minden változtatást.

1811/12-es országgyűlés

Az 1811-12. évi országgyűlésen a rendek szenvedélyesen tiltakoztak a devalváció ellen és később megtagadták a király által kért adók megszavazását is. Ferenc és tanácsadói – a tiltakozásra válaszul – elhatározták, hogy nem hívnak össze többé országgyűlést. Ferenc így ettől az időponttól rendeletekkel

kormányzott. Ez azonban a nemesség ellenállásába ütközött, a vármegyék megtagadták a rendeletek teljesítését.

1825/27-es országgyűlés

I. Ferenc végül engedett és összehívta az országgyűlést Pozsonyba (1825-27):

- a rendek sérelmezték az alkotmány megsértését,
- követelték az adó csökkentését,
- követelték a 30 év alatti törvénytelen újoncozás leállítását.

Ismét törvénybe foglalták:

- az országgyűlés három évenkénti összehívását (az 1790:XIII. tc. alapján),
- a rendeleti kormányzás abbahagyását,
- a megyék politikai levelezésének engedélyezését (sajnos ismét csak papíron maradt!).

Gyakorlati eredmények:

- ez az országgyűlés újra elrendelte a *Systematica Comissio*k újraindítását a kodifikációs munkálatok folytatására,
- gróf Széchenyi István felajánlotta egy évi jövedelmét a magyar nyelv művelését, ápolását végző Magyar Tudós Társaság (Magyar Tudományos Akadémia) megalapítására,
- az országgyűlés elérte, hogy a törvényeket latinul és már magyarul is megfogalmazzák.

1830-as országgyűlés

Előzménye a nemzetközi helyzet megváltozása:

- Franciaország: júliusi forradalom – Lajos Fülöp herceget 1830. augusztus 1-én királlyá kiáltották ki. A népfelkelés által hatalomra jutott Lajos Fülöp uralkodását a konzervatív európai királyi udvarok ellenségesen fogadták. Gúnyosan „polgárkirálynak” nevezték,
- az 1830-as belga szabadságharc a függetlenségért,
- 1829: görög szabadságharc, amely olyan kérdéseket vetett fel, amely kikezdte a Szent Szövetség alapjait és újra felidézte a rendszert szavatoló nagyhatalmak közötti érdekellentéteket.

A párizsi felkelés első hírére Magyarországon is új remények születtek, de a hatalom és a vagyon birtokosai másképp gondolkodtak. A magyar nemesség hangadói elkeseredett jobbagyaikra, veszélyeztetett kiváltságaikra gondoltak, s úgy találták, hogy jobb lesz segíteni az udvart a forradalmi mozgalmakkal szemben. A királynak és a nemesnek egyaránt volt mit félnie a demokrácia előretörésétől. Így tehát megint kialakult bizonyos érdekközösség a nemesség többsége és az udvar között. Metternich elhatározta, hogy magyar királlyá koronáztatja Ferenc fiát, Ferdinándot. Ferenc megáldotta fiát, akit arra intett, hogy az ő politikáját folytassa, a rendek pedig az e célból összehívott országgyűlésen megkoronázták Ferdinándot. A fogyatékos elméjű Ferdinánd koronázásáért cserébe, az udvar az alábbi engedményeket tette:

- bizonyos hivatalos ügyeket ezután magyarul lehetett intézni (táblák közötti üzenetváltás),
- elhatározták, hogy a jobbagyoknak nem kell életfogytiglan katonáskodniuk (tíz esztendő lesz a szolgálat).

Az 1830-as esztendő magyar történelmének igazi nagy eseménye volt Széchenyi István **Hitel** (1830) c. munkájának a megjelenése. A mű fő gondolata az, hogy a hitelt az ősiség törvénye teszi lehetetlenné. A problémákat gazdasági oldalról közelítette meg, bizonyítva, hogy a fennálló rendszer a kiváltságokat élvező nemesség számára gazdaságilag már előnytelen: az ősiség megakadályozza a hitelfelvételben, a robot a termelékeny gazdálkodásban, a vámok a kereskedelemben. További két munkája: **Világ** (1831) és **Stádium** (1832).

Az 1830-as országgyűlés végeztével megjelent határainkon a **kolera**. Vele együtt jött a tömeghalál, s nyomában a parasztfelkelés. Az ázsiai eredetű fertőző betegséget kereskedők hurcolták be Európába. A járvány 1830-ban elérte Oroszországot, onnan a lengyel felkelést leverő csapatokkal együtt a Visztula partján is megjelent, majd nemsokára átcsapott Németországba, Galíciába és **1831 nyarán** Magyarországra is, a Felvidékre.

1832/36-os országgyűlés

Az 1832-36. évi országgyűlésre új, liberális politikusokat választottak, pl.: a szatmári **Kölcsey Ferencet**, a csongrádi **Klauzál Gábort** és a zalai **Deák Ferencet**.

Főbb kérdések:

- *jobbágykérdés*: a szabadelvű követek az örökváltság engedélyezésével akarták megoldani. Az országgyűlés alsótáblája elfogadta az önkéntes örökváltságot, de az uralkodó visszautasította,
- *a magyar nyelv ügye*: a törvényhozás nyelve a magyar lesz,
- *a nemesi adómentesség ügye*: a nemesség hozzájárulást vállalt a folyó országgyűlés költségeihez, kimondták a bocskoros nemesek adófizetési kötelezettségét (jobbágytelken élő nemesek (!) adókötelezettsége),
- vásárok idejére „vásári bíróságokat” szerveztek, amelyek vitás kereskedelmi ügyletekben rövid úton ítélték,
- a törvényhozás által kijelölt irányokban épülő vasutakra és csatornákra az adómentességet és a kisajátítás biztosítását iktatták törvénybe,
- a Buda és Pest között építendő állandó hídra *hídvámot* a nemeseknek is fizetni kell,
- nemesi felajánlás útján biztosítottak még félmillió forintot a Nemzeti Múzeum épületére,
- közadakozást hirdettek a Nemzeti Színház építésére,
- a község beligazgatását illetően a jobbágyok bírót a földesúr által ajánlott három jelölt közül választhattak, jegyzőt pedig szabadon fogadhattak,
- a jobbágy saját személyében is lehetett felperes, szerzett vagyonáról szabadon végrendelkezhetett,
- a jobbágy továbbra is első fokon az úriszék joghatósága alá tartozott ugyan, de a földesúr vagy tisztje nem lehetett az úriszék tagja akkor, ha maga állt perben jobbágyaival.

Az országgyűlés utolsó szakaszában 1835. március 2-án meghalt I. Ferenc. Utódja: fia, Ferdinánd, akit még apja életében megkoronáztak.

1839/40-es országgyűlés

Az 1839/40-es országgyűlés legfontosabb kérdései:

- *jobbágykérdés*: elfogadásra került az *önkéntes örökváltság* (tőkeszegénysége miatt a jobbágyság kevésbé tudott élni a törvény adta lehetőséggel),
- a magyar nyelv hivatali használatának kiterjesztéséről szóló törvényjavaslat részlegesen került elfogadásra: az országgyűlés és a törvényhatóságok magyarul írhatnak fel az uralkodóhoz, a helytartótanács körlevelei magyar nyelvűek, három év múlva valamennyi anyakönyvet magyarul kell vezetni, lelkészként ezentúl csak magyarul is tudót alkalmazhatnak,
- törvényt hoztak a *mezei rendőrségről*, vagyis a gazdálkodást veszélyeztető cselekményekről,
- *zsidó emancipációs törvény*: kimondta türelmi adójuk eltörlését és a nem nemesekkel egyenlő polgári jogait, biztosította szabad letelepedésüket a városokban is, gyárakat állíthattak, kereskedést és mesterségeket szabadon űzhattak,
- *gazdasági törvények*:
 - XV. tc.: „A váltó-törvénykönyv behozatik”
 - a földbirtok hitelképességét emelte az „adóssági követelések elsőbbség végetti betáblázásáról”: a hitelezőket a betáblázás sorrendjében kell kielégíteni az adós összes megyebeli ingatlanaiból,
 - a kereskedőkről szóló törvény – a szabad királyi városok kivételével – bárhol, bárki számára, minden képesítés nélkül lehetővé tette a kereskedést, de kötelezővé tette a cégbejegyzést és a könyvvitelt, a gyermekmunkát a 16 éven aluliak számára nyolc órára korlátozta.

1843/44-es országgyűlés [Tk. 115.o.]

Ezen az országgyűlésen a szabadelvűek alkotmányos változásokat kívántak (a pecsovicok és a szabadelvű ellenzék szembenállása):

- a) centralisták (mérsékeltek): az udvar tud reformálni,
- b) ellenzéki kör: a polgári átalakulás végrehajtása során, annak sikere érdekében az államélet minden lényeges területe, így az állam pénzügyi-gazdasági politikája is, kivonassék az udvar befolyása alól.

A két irány ott egyesül, amikor a reformok alapján az udvar és a központosított bürokrácia (benne a gazdasági irányítás) hatáskörét részint az országgyűlésre, részint a területi önkormányzatokra kívánták ruházni.

Ha a színvonalas viták és a törvényalkotási buzgalom mérlegét nézzük, akkor az országgyűlés tényleges, törvényekben realizálódó eredménye: összesen csak 13 törvénycikk. Néhány fontosabb:

1844: II. tc.: az országgyűlésben, a közigazgatásban (kivéve a kamara és alárendelt hivatalai belső ügyvitelét) és az igazságszolgáltatásban egyaránt államnyelvvé emelte a **magyart**.

III. tc.: 1839-ig visszamenően is törvényesnek ismerte el a protestáns lelkész előtt kötött vegyes házasságokat, így megszüntette a római katolikus papság monopóliumát törvényes vegyes házasságok kötésére. Lehetővé tette még a római katolikusról a protestáns vallásra való áttérést is.

IV. és V. tc.: kimondta a nem nemesek képességét nemesi javak birtoklására és minden közhivatal betöltésére (ez nehezen elképzelhető volt addig, amíg az ősiség fennáll, és a megyei állásokra való választás jogával is csak a nemesek rendelkeztek).

VI. tc.: pontosította az 1840-es váltótörvény hiányosságait.

VII. tc.: a csődtörvény rendelkezéseit pontosította.

VIII. tc.: növelte a felsőbbíróságok tárgyalási napjainak a számát.

IX. tc.: szabályozta a közmunkák mennyiségét (egész telkes jobbágnál 12 nap), feltételeit és adminisztrálását.

1847/48-as országgyűlés

Az *utolsó rendi gyűlés*en a forradalmi események hatására korszakváltó törvények születtek, amelyek lebontva a rendi struktúrákat átadták a helyet a polgári államnak (vö.: áprilisi törvények).

KÉRDÉSEK ÉS FELADATOK AZ V. ELŐADÁS ANYAGÁHOZ

1. Honnan ered a reformkor (reformmozgalom) elnevezés?
2. Melyek voltak a legfontosabb megoldandó kérdések a reformkorban?
3. Mit nevezünk operátumoknak?
4. Miért mondható, hogy a reformkor alkotmánytörténeti értelemben már 1790/91-től elkezdődik?
5. Milyen kormányforma megjelenésére utalnak az 1790/91-es országgyűlés megismert rendelkezései?
6. Melyek azok az 1790/91. törvénycikkék közül, amelyek az áprilisi törvények alapját is képezik majd?
7. Mikor és milyen törvényt hoz II. Lipót a magyar nyelvvel kapcsolatban?
8. Milyen gyakorlati eredmények születtek az 1825-27-es országgyűlésen?
9. Melyek voltak az 1830-as országgyűlés előzményei?
10. A reformkor nagy kérdései közül melyikről írt és melyikről nem Széchenyi István Stádium című művében?
11. Milyen megoldások születtek a jobbágycsere rendezésére a különböző reformkori országgyűléseken?
12. Hogyan alakult a magyar nyelv ügye II. Lipót törvénye után?
13. Melyik volt az az országgyűlés, ahol több gazdasági törvény született? Melyek voltak ezek?
14. Kik azok a pecsovicsek?
15. Gyűjtse össze, hogy milyen törvények születtek a vallással kapcsolatban a reformkori országgyűléseken?
16. Hol tartották a reformkori országgyűléseket?
17. Kinek a kezdeményezésére és mikor vetődött fel a Magyar Tudományos Akadémia megalapításának gondolata?

VI. Előadás

A POLGÁRI ÁTALAKULÁS MAGYARORSZÁGON 1848/49-BEN. A NEOABSZOLUTIZMUS ALKOTMÁNYTÖRTÉNETI SAJÁTOSSÁGAI

[Tk. 244-260.o.]

AZ ÁPRILISI TÖRVÉNYEK CSOPORTOSÍTÁSA

Az utolsó rendi országgyűlés 1848. április 11-én szentesített törvényei lehetővé tették Magyarországon a **polgári átalakulást**, és biztosították az **állami önrendelkezést** is. Három hét alatt, „rohammunkában” elkészült törvénycsomag nem a teljességre törekedett, hanem megfogalmazói szerint is egy alapot kívánt adni a jövő fejlődésének. Az áprilisi törvényeket az alábbi szempontok szerinti csoportosíthatjuk:

- Rendi államszervezet helyett a polgári államszervezetet építik ki:
 - független felelős magyar minisztériumról 1848:III. tc.,
 - országgyűlés évenkénti tartásáról 1848:IV. tc.,
 - népképviseltről 1848:V. tc.,
 - Partium visszacsatolásáról 1848:VI. tc.,
 - Magyarország és Erdély Uniójáról 1848:VII. tc.,
 - Megyei hatóság ideiglenes gyakorlatáról 1848:XVI. tc.,
 - Megyei és községi választásokról 1848:XVII., 1848:XXIV. tc.,
 - Szabad királyi városokról 1848:XXIII. tc.,
 - Nemzeti őrseregről 1848:XXII. tc.
- Rendi állam jogintézményeit bontják le, és megteremtik a polgári átalakulás alapjait:
 - közteherviselés 1848:VIII. tc.,
 - úrbéri szolgáltatások megszüntetése 1848:IX. tc.,
 - legelő elkülönítésről és faizásról 1848:X. tc.,
 - úriszék eltörléséről 1848:XI. tc.,
 - papi tized megszüntetéséről 1848:XIII. tc.,
 - ősiség eltörléséről 1848:XIV. tc.
- Szabadságjogokat biztosító törvények:
 - Vallásszabadságról 1848:XX. tc.,
 - Sajtószabadságról 1848:XVIII. tc.,
 - Tanszabadságról 1848:XIX. tc.

AZ ORSZÁGGYŰLÉS

Az 1848:IV. tc. rendelkezik az országgyűlés felépítéséről. Az országgyűlést évente kell tartani, Pesten, rendszerint a téli hónapokban. Az országgyűlés kétkamarás: képviselőházból, és felsőtáblából áll. Az áprilisi törvények csak a képviselőház jogállását érintették, így a felsőtábla vonatkozásában továbbra is az 1608. évi k.u. I. tc. hatályos. A törvény érdeme, hogy a népképviselési elvet meghonosította hazánkban, melynek eredményeként már nem kötött mandátummal rendelkező követek, hanem szabad mandátumú képviselők fognak részt venni az alsó kamarában.

Tisztviselők:

- Felsőtábla:
 - elnökét és másodelnökét a király a tábla tagjai közül nevez ki,
 - jegyzőjét a felsőtábla saját tagjai közül választja.

A felsőtábla korábbi elnöke a nádor volt, azonban az 1848:III. tc. a király akadályoztatása esetén teljes körű helyettesítési jogosultsággal ruházta föl, kvázi „alkirály” lesz. Így a nádor végrehajtó hatalomban betöltött szerepe nem egyeztethető össze a táblai elnökségével.

- Képviselőház:
 - népképviselési úton választott képviselők (l. 1848:V. tc.),
 - elnökét, 2 alelnökét, 6 jegyzőjét a képviselőház saját tagjai közül tükös szavazás útján választja. Az elnököt az országgyűlés egész tartamára, a többi tisztviselőt a naptári év végéig. (Az elnök már nem a király bizalmi embere!)

Ülései mind a két táblának ezután is nyilvánosak. A közönség részére elkerített helyet állapítottak meg. Kivételesen lehetőség volt zárt ülés tartására, ha azt a miniszterek, az elnök, vagy legalább 10 képviselő kérte, ilyenkor jegyzőkönyvet nem vezettek, és érdemi döntés sem születhetett.

A házszabályok nem rendelkeztek a képviselők *interpellációs jogáról*, mely a rendi korszakban ismeretlen volt. Az országgyűlésen azonban meghonosodott az a gyakorlat, hogy a képviselők országos ügyekben *kérdéseket intéztek a miniszterekhez*. A válaszadás nem volt kötelező, de az a gyakorlat alakult ki, hogy ha a miniszter jelen van azonnal, ha pedig nincs jelen a legközelebbi ülésen köteles volt választ adni.

A törvény szerint a két ház teljesen egyenrangú volt, a gyakorlatban azonban a képviselőház dominanciája érvényesült.

A következő, immár népképviseleti elven működő országgyűlést 1848. július 2-ára hívták össze. Az országgyűlés által elfogadott törvényeket a király nem szentesítette. Későbbiben pedig október 3-án a király törvénybeütközőnek ítélte az országgyűlés működését, és feloszlatta azt. Az országgyűlés azonban munkáját tovább folytatta, – és a népképviseleti elvből levezetve – saját szuverenitásából adódóan alkotott jogszabályokat:

- Országos határozat:
 - minden olyan kérdésben, melyben törvényt kellett volna hozni,
 - meghozatalának módját törvény nem szabályozta, hanem szokásjogi úton alakult ki,
 - a két ház külön-külön megvitatta, majd a képviselőház elnökének és jegyzőének aláírásával került kihirdetésre,
 - pl. hadsereg talpraállításáról, új bankjegy kibocsátásáról, Honvédelmi Bizottmány felállításáról.
- Házhatározat:
 - Csak az egyik ház (tipikusan a képviselőház) alkotja.
 - Pl. szövegszöveg eltörléséről.

1849. április 14-én az országgyűlés országos határozatban mondta ki a függetlenséget, és ebben a határozatban megjelölt elvek alapján dolgozta ki egy 3 tagú bizottság a *Függetlenségi Nyilatkozatot*, mely lényege az alábbi pontokban foglalható össze:

- Magyarország Erdéllyel együtt szabad, független, és önálló ország, melynek területe egységes és feloszthatatlan.
- Habsburg ház trónfosztása, melynek oka a Habsburg-ház magyar nemzet elleni árulása hitszegése, és fegyverfogása. Ennek következményeként Magyarország és a Habsburg-ház közötti minden kötelék, ideértve a Pragmatica Sanctiot is szétszakadt.
- Magyarország, minden más állammal békét és barátságot akar tartani.
- Az országot *kormányzóelnök* irányítja mindaddig, amíg az ország kormányrendszerét a nemzetgyűlés meg nem állapítja.

A Függetlenségi Nyilatkozatot követően az országgyűlés ismét visszatért a törvényalkotáshoz, de ennek formája már más volt. Bevezetőül a következő szöveg szolgált:

„A nemzet nevében! A nemzeti ülés által a ...ról szóló törvényt alkottatott, mely szóról szóra ekképpen következik.”

Ezt követte a törvény szövege, majd a kihirdetési záradék. Ennek értelmében a két ház elnökének aláírásával a kormányzóelnök elé kerül a tervezet, aki miniszteri ellenjegyzés mellett, a minisztérium útján hirdeti ki és hajtatta végre.

A VÉGREHAJTÓ HATALOM

A rendi, abszolutista állam dikasztériumai helyett az áprilisi törvények **független felelős magyar minisztérium** (*kormány*) felállításáról rendelkeztek. A minisztérium áll: egy elnökből, s ha az maga tárcát nem vállal, kívül még nyolc miniszterből. Így voltaképpen egy minisztérium létezett, és annak 8 szakosztálya (helytartótanácsi minta!). Későbbiekben azonban ezek a szakosztályok önállósodtak, s így a miniszterelnöknek elsősorban politikai befolyása maradt felettük.

A minisztériumok: belügyek; országos pénzügy; közmunka és közlekedési eszközök, és hajózás; földművelés, ipar és kereskedelem; vallás és közoktatás; igazságszolgáltatás és kegyelem; honvédelem osztályai.

A végrehajtó hatalom élén az uralkodó állt, akinek személye **szent és sérthetetlen**. A király a **végrehajtó hatalmat** a minisztériumok útján gyakorolja, s a törvény bevezeti a **miniszteri ellenjegyzés** intézményét.

Így az uralkodói intézkedés csak akkor érvényes, ha valamely Pesten székelő miniszter ellenjegyzi. A miniszterelnököt a király nevezi ki, a minisztereket pedig a miniszterelnök előterjesztésére megerősíti. A miniszterelnök hívja össze a minisztertanács üléseit, ahol a király, a nádor, vagy távollétük esetén ő elnököl. A minisztériumok hatáskörét a törvény pontosan nem határozza meg, de gyakorlatilag a végrehajtó hatalom egészére kiterjed. Mivel az uralkodó továbbra is a végrehajtó hatalom feje, és továbbra is felelőtlen, valamilyen intézmény által biztosítani kellett a végrehajtó hatalom törvényhozás előtti felelősségét. Erre szolgált a miniszteri felelősség és miniszteri ellenjegyzés intézménye. A miniszterek jogi felelősségre vonásának 2 esetköre lehetséges:

- hivatali minőségükön kívül elkövetett cselekményekre nézve köztörvény hatálya alatt állnak
- hivatali minőségükkel összefüggő cselekedeteik miatt a 32-35.§§-ban foglalt eljárás szerint vonhatók felelősségre. (**miniszteri felelősség**)

A miniszterek feleletre vonhatók:

a) Minden oly tettért, vagy rendeletért, mely az ország **függetlenségét**, az alkotmány biztosítékait, a **fennálló törvények rendeletét**, az egyéni szabadságot, vagy a tulajdon szentségét **sérti**, s általuk hivatalos minőségükben követtetik el, vagy illetőleg adatik ki.

b) A kezeikre bízott pénz, s egyéb értékek **elsikkasztásáért**, vagy törvényellenes alkalmazásáért.

c) A **törvények végrehajtásában**, vagy a közcsend és bátorság fenntartásában elkövetett **mulasztásokért**, a mennyiben ezek a törvény által rendelkezésükre bízott végrehajtási eszközökkel elháríthatók voltak.

A vád alá helyezést a képviselőház szavazatainak általános többségével rendeli el. A bíraskodást a felsőháza végzi úgy, hogy tagjai közül egy 36 tagú testületet választ. Ebből a 36 személyből 12-t a képviselőház, 12-t a vád alá helyezett miniszter visszahívhat, s így tényleges 12 felsőhábi tag fog ítélni. Ha a minisztert elmarasztalják, az uralkodó egyéni kegyelmet nem adhat, a miniszter csak általános közbocsánat (közkegyelem) keretei között mentesülhet a büntetés alól.

SZABADSÁGJOGOK

Az 1848:XVIII. tc. deklarálja, hogy gondolatait sajtó útján mindenki szabadon közölheti (**sajtószabadság**). Meghatározza a sajtó útján történő közlés fogalmát: *minden olyan közlés, mely vagy szavakban, ábrákban, nyomda, által eszközöltetik, és a melyek közzététele, a példányok akár ingyen kiosztásával, akár eladásával, már megkezdődött.* A törvény további rendelkezései a sajtószabadság határait jelöli ki, melyek 2 részre oszthatók:

- sajtóvétség,
- időszaki lapok, napilapok alapítására vonatkozó rendelkezések:
 - bejelentési kötelezettség az illetékes hatóság felé,
 - kötelező kaució.

Sajtóvétség: *Ki valamely bűn, avagy vétség elkövetésére, egyenes és határozott felhívást tesz sajtó útján közzé, és”*

- ha a felhívás eredményes (a büntettet, avagy vétséget valósággal el is követik), bűnrészesként,
- ha a felhívás eredménytelen, bűnkisérllőként kell felelősségre vonni.

Sajtóvétség elbírálására a törvény *esküdtbíró*ság felállítását rendeli el. A felelősségre vonás kapcsán pedig a „*fokozatos felelősség*” eleve érvényesül, melynek értelmében először a szerzőt kell felelősségre vonni, ha őt nem lehet, akkor a kiadót, ha őt sem akkor nyomdát.

Az 1848:XX. tc. sajátos módon rendezi a **vallászetabadság** kérdését: „*Hazában törvényesen bevett minden vallásfelekezetekre nézve különbség nélkül tökéletes egyenlőség és viszonyosság állapotatitak meg.*”

Ebből adódóan a szabad vallászetakorlás kizárólag a bevett vallásokra vonatkozik.

A NEOABSZOLUTIZMUS IDŐSZAKA [Tk. 253-259.o.]

Az 1849-es katonai vereséget követően, a megtorlás éveiben Magyarország közjogi helyzete, így igazgatása is megváltozott. Ebben az időszakban Magyarország önálló államisága hiányzik, az összbirodalom része. Folyamatos hullámozása figyelhető meg a centralizációnak és a föderalizációnak, s a kormányforma is folyamatosan változik az abszolútikustól az alkotmányosig.

Alapvetően határozta meg Magyarország és a Habsburgok viszonyát az a császári udvar által megfogalmazott és hosszú éveken hangoztatott teória, amely értelmében Magyarország az 1848-as forradalommal és az azt követő jogellenes zendüléssel, különösen pedig a Függetlenségi Nyilatkozattal

(Debrecen, 1849. április 14.) eljásztotta szerzett jogát az önrendelkezésre s az önálló alkotmányra. Ez az ún. **jogeljásztás elmélete**.

A csaknem két évtizedig tartó neoabszolutizmus sajátos államberendezkedése négy közjogi dokumentumból ismerhető meg.

1. Olmützi alkotmány:

- 1849. március 4-én adták ki,
- oktrojált birodalmi alkotmány,
- centralizált egységállam ideáját valósítja meg,
- nem ismeri el a korábbi magyar központi és helyi szerveket,
- igazgatás:
 - a Magyar Korona Országait tartományként kezeli, s magát Magyarországot öt kerületre osztja (Pest, Sopron, Pozsony, Kassa, Nagyvárad),
 - Budán, a központban a Helytartóság működik (élén Albrecht főherceg mint főkormányzó, kezében egyesül a polgári és a katonai igazgatás),
 - a kerületek központjaiban az uralkodó által kinevezett főispánok,
 - a kerületeken belül megyék voltak, élükön megyefőnökökkel, illetve járások szolgabírákkal,
 - a tisztségviselők nagy része idegen származású volt (osztrák, cseh),
 - a szerveket Bécsből irányították.
- magyar válasz: Függetlenségi Nyilatkozat.

2. Sylvesterpatent:

- 1851. december 31-én adta ki a császár, melyben
- visszavonja az olmützi alkotmányt és nyílt abszolutizmust vezet be:
 - idegenekből álló bürokrácia,
 - rendőrállam (1850-től államrendőrség működik),
- a magyar szervek nem működnek,
- a Hétszemélyes táblát áthelyezik Bécsbe,
- a német a hivatalos nyelv.

3. Októberi Diploma:

- 1860. október 20.
- föderaliztikus elemeket centralista megoldásokkal ötvöz,
- a birodalom részeinek, így Magyarországnak is bizonyos fokú autonómiát enged:
 - deklarálta, hogy törvények csak a tartománygyűlések hozzájárulásával születhetnek,
 - magyar országgyűlés, dikasztériumok és megyei szervek visszaállítása 1847-es állapotukban,
 - magyar a hivatalos nyelv,
- változik a Birodalmi Tanács hatásköre [Tk. 255-256., 258.o.].

4. Februári pátens:

- 1861. február 26.
- abszolutikus fordulat,
- a monarchia egy államszövetség, de centralizált állam,
- kétkamarás központi parlamentet hoz létre a Birodalmi Tanács átalakításával [Tk. 259.o.].

KÉRDÉSEK ÉS FELADATOK A VI. ELŐADÁS ANYAGÁHOZ

1. Csoportosítsa az áprilisi törvényeket!
2. Mit jelent a jogkiterjesztés elve? Mondjon rá példát!
3. Mennyiben érinti az alsókamara működését az 1848:IV. tc.?
4. Mennyiben érinti a felsőtábla működését az 1848:IV. tc.?
5. Hatályos-e az 1608. k. u. I. tc. 1848-ban?
6. Mi a különbség a követ és a képviselő között?
7. Jellemezze az Országgyűlés tisztségviselőit!
8. Jellemezze az Országgyűlés ülését!

9. Miről rendelkezett a Függetlenségi Nyilatkozat?
10. Mennyiben érintette a Függetlenségi Nyilatkozat az Országgyűlés munkáját?
11. Miről rendelkezik az 1848:III. tc.?
12. Hogyan érintette az 1848:III. tc. az ország kormányformáját?
13. Milyen minta alapján hozták létre a minisztériumot?
14. Jellemezze a király jogállását!
15. Mit értünk parlamentáris monarchia alatt?
16. Milyen célt szolgált a miniszteri ellenjegyzés?
17. Milyen célt szolgált a miniszteri felelősség?
18. Ismertesse a miniszteri felelősség eseteit az 1848:III. tc. alapján?
19. Mutassa be a miniszterek felelősségre vonási eljárását!
20. Miért nem adhat a király egyéni kegyelmet a felelősségre vont miniszternek?
21. Mit jelent a sajtóvétség?
22. Jellemezze a neoabszolutizmus időszakát!
23. Mit nevezünk a jogeljátszás elméletének?
24. Miről rendelkezett az olmützi alkotmány?
25. Jellemezze Magyarország igazgatását a neoabszolutizmus első éveiben!
26. Miről rendelkezett a Sylvesterpatent?
27. Miről rendelkezett az Októberi Diploma?
28. Melyek voltak az Októberi Diploma kiadását követően a magyar ügyek?
29. Hogyan változott meg a Birodalmi Tanács az Októberi Diploma után?
30. Jellemezze a Februári pátens rendelkezéseit!
31. Mi volt a Birodalmi Tanács funkciója a Februári pátens után?
32. Hogyan alakult az összetétele a Birodalmi Tanácsnak 1861-ben?

A KÖZPONTI SZERVEK A DUALIZMUS IDŐSZAKÁBAN

A KIEGYEZÉS ELŐZMÉNYEI [Tk. 260-261.o.]

A neoabszolutizmus éveiben – amelynek államberendezkedését a már korábban tárgyalt négy közjogi dokumentum (olmützi alkotmány, Sylvesterpatent, Októberi Diploma, Februári pátens) – Magyarország államisége szertefoszlott, a Birodalom tartományaként a csendes ellenállás országává vált. Az egymást követő császári rendelkezések és a Birodalom külső helyzete az 1860-as évek elejére olyan állapotot eredményezett, amely elindította a két szembenálló fél, Ausztria és Magyarország közötti kiegyezést. Az idevezető út nem volt egyenes, s számos tényező játszott közre abban, hogy megszülessen ez a kompromisszum. Beszélhetünk mind külső, mind belső körülményekről:

A külső okok közt a legfontosabb a porosz-osztrák konfliktus megemlézése, amelynek alapja a német területek fölötti irányítás megszerzése. 1850 tavaszán Poroszország Ausztria kizárásával akarta egyesíteni a német területeket, de ezt Ausztriának – Oroszországgal a háta mögött – sikerült megakadályoznia. Így Poroszország 1850 novemberében kénytelen volt az olmützi egyezményben lemondani az osztrák ellenes katonai terveiről, feloszlatta a kis német uniót és elismerte a Német Szövetséget. Néhány évvel később újabb konfliktus alakult ki, ezúttal Ausztria déli szomszédjával. Az 1859 áprilisában kirobban szárd-francia-olasz-osztrák háborúban Ausztria elvesztette Lombardiát, amely megmutatta a Birodalom gyengeségét, s a császár a hadsereg újjászervezése mellett az államszervezetet sem hagyhatta érintetlenül (l. majd Októberi Diploma). 1864-ben ezúttal a nyugati vidékeken robbant ki háború (porosz-osztrák-dán háború), amelyben Ausztria és Poroszország együtt lépett fel a Schleswiget és Holsteint magába olvasztani kívánó Dán Királysággal szemben. A háború porosz-osztrák győzelemmel zárult, ami arra volt jó, hogy Poroszország kiismerje az osztrák haderőt, és ezt követően nyíltan léphessen fel riválisával szemben az 1866-os porosz-osztrák háborúban. 1866. július 3-án, a königgrätzi csatában az osztrákok vereséget szenvedtek, amelyet követően Ausztria lemondott a német egység megvalósításáról.

Mindeközben Magyarország a passzív ellenállás eszközét választotta a császári önkénnyel szemben. Az olmützi alkotmány, majd a Sylvesterpatent abszolutikus törekvései csak az Októberi Diplomában enyhültek, azonban ezt a dokumentumot a magyarok elutasították. Azonban ennek köszönhetően újra összeülhetett az Országgyűlés – igaz a Birodalmi Gyűlés részeként – és 1861-ben az Országbírói Értekezlet, amely kiadta az ország 1848 előtti állapotát visszaállító, de a forradalmi változásokat figyelembevevő Ideiglenes Törvénykezési Szabályokat (magánjogi kiegyezés). Deák „húsvéti cikke” (1865) pedig tovább egyengette az utat kiegyezés felé.

A KIEGYEZÉS KÖZJOGI ALAPJA

A két állam közötti kompromisszum megkonstruálását követően sor került Ferenc József megkoronázására, (1867:I. tc.) aki ezután törvényes magyar királyként szentesíthette az 1867. évi XII. törvénycikket, amely rögzítette a kiegyezés alapján létrejött dualista államberendezkedést.

A dualizmus alkotmányossága a liberális parlamentarizmus elvein és a '48-as törvényeken alapult, melyeket csekély részben módosítottak. A nádor királyi helytartói jogkörét az 1867:VII. tc. felfüggesztette és a nádorválasztást mindaddig elhalasztotta, amíg a nádor jogállását a felelős minisztériummal összeegyeztetik. Ez valójában azt jelentette, hogy a nádori tisztséget többé nem töltötték be, mert a parlamentáris viszonyok között feleslegesnek bizonyult.

Az 1867:XII. tc. Ausztria és Magyarország államkapcsolatát az Osztrák-Magyar Monarchia névvel illette. E kapcsolat a *paritás elvén* alapult, melyben mind a két állam független egymástól, különálló törvényhozással, közigazgatással és kormányzattal bírt. Ugyanakkor joggal merül fel a kérdés, hogy alig 20 évvel a szabadságharc leverését követően hogyan lehetett elfogadtatni a kiegyezést a közvéleménnyel. Erre megoldásként dolgozta ki Deák azt az érvelést, mely szerint a dualista államberendezkedés a két fél között, már több mint másfél évszázada meglévő közjogi alapon nyugszik, melyet Pragmatica Sanctio néven ismerünk. A Pragmatica Sanctio valójában a Habsburg-dinasztia 1713-ban született házi törvénye volt, amely többek között magába foglalta azon rendelkezést, hogy a Habsburgok valamennyi örökös királysága és tartománya feloszthatatlanul öröklődjön nőágon is az elsőszülöttségi jog alapján. Ezt az erdélyi rendek 1722-ben, a magyarok az 1723-ban fogadták el. Az 1723. évi törvények rögzítették, hogy az Ausztriai Ház valamennyi örökös országa a jövőbeni szerzeményekkel együtt „*feloszthatatlanul s elválaszthatatlanul, kölcsönösen és együttesen örökösödésileg birtoklandó*”, és a nagyobb biztonság és a kölcsönös védelem érdekében és csupán az uralkodóház egészének kihalása esetén lépjen újra érvénybe a

magyarok királyválasztási joga. Mindebből Deák a következőket vonta le: „A föloszthatatlanság és elválaszthatatlanság fönntartása pedig magában foglalja annak, ha megtámadatik, fegyveres megvédését is. A *pragmatica sanctio* tehát, midőn, a trónörökléshez kötve, az elválaszthatatlanság és föloszthatatlanság elvét kimondotta, kimondotta egyszersmind a védelmi kötelezettséget.”¹⁷ Tehát, azon túl, hogy az uralkodó közös (perszonálunió), vannak a közös védelmi kötelezettségből adódó közös ügyek:

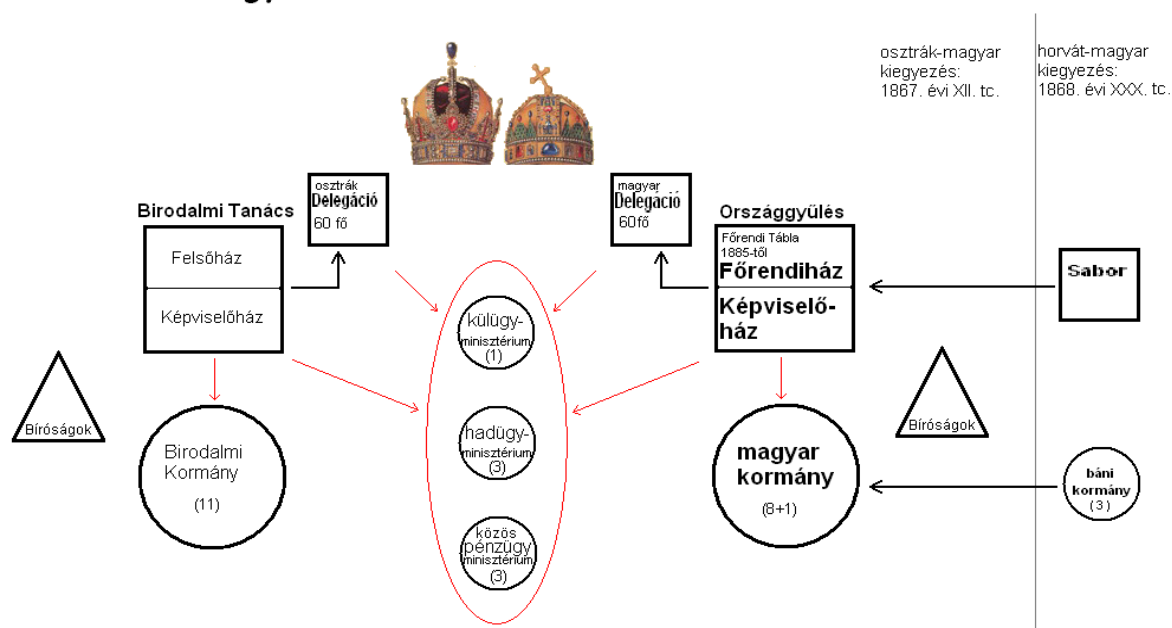
- külügy
- hadügy
- ezek fedezésére szolgáló pénzügy

Az említett közös védekezésnek az eszköze a külügy és a hadügy, s ezek költsége is közössé válik. A hadüggyel kapcsolatban a törvény 11. §-a a hadsereg vezérletét, vezényletét és belső szervezetének meghatározását az uralkodó jogkörében hagyja, azonban az újoncok megajánlása és a szolgálati idő meghatározása, a katonaság elhelyezésének és élelmezésének megszervezése az Országgyűlés hatáskörébe kerül (12.§). A pénzügyeket csak annyiban ismerik el közösnek, amennyiben azok a közös külügyre és hadügyre fordítandók. Ennek összegét a két fél közösen állapítja meg, s terheit az ugyancsak közösen – a kiegyezési törvényben meghatározott eljárással – kialakult arányban (**kvóta**) fogják a felek viselni. Ezt a kialakult arányt külön-külön törvényben rögzítik meghatározott időre (10 év). A költségeket Ausztria 70, Magyarország 30%-ban viselte, majd az arány 65-35%-ra módosult.

A DUALISTA ÁLLAMBERENDEZKEDÉS [Tk. 264-265.o.]

A kiegyezéssel létrejött az Osztrák-Magyar Monarchia, amelynek közjogi berendezkedését az 1867. évi XII. törvénycikk alapján az alábbi ábrán vázoljuk:

Az Osztrák-Magyar Monarchia államberendezkedése

A két ország közös uralkodója – miként ezt a két korona is jelzi – az osztrák császár és magyar király (I. Ferenc József, majd IV. Károly).

A kiegyezési törvény alapján a kompromisszum két egyenrangú fél között született, ebből következik, hogy viszonyaikban a **paritás** elvének érvényesülnie kell.

Két hasonló felépítésű államszervezettel állunk szemben, amelyben a hatalmi ágak elválasztásának elve érvényesül, így saját ügyeik tekintetében mindkét félnek működnek a törvényhozási (magyar Országgyűlés, osztrák Birodalmi Gyűlés), a végrehajtási (magyar illetve osztrák kormány), valamint az igazságszolgáltatási (bíróóságok) szervei. Tehát két különálló és egymástól független államról beszélünk, amelyeket azonban az uralkodó személyén túl összekötnek a közös ügyek, amelyek intézésére **közös minisztériumokat** állítottak fel: közös külügy-, hadügy- és pénzügyminisztérium. Ezek a közös minisztériumok – a saját kormányok mintájára – felelősek, egyrészt a saját törvényhozási szervek

¹⁷ DEÁK FERENC: A közös ügyek tárgyában készült javaslatról in: *Párbeszéd a kiegyezésről*, Budapest, Neumann Kht., 2003, <http://vmek.oszk.hu/05800/05894/html/gmdeak0003.html>

irányában, másrészt a delegációk felé. A felelősségre vonás módjáról a kiegyezési törvény külön rendelkezik (50-51.§§).

A **delegációk** a közös ügyek tárgyalására létrehozott bizottságok, amelyeket azonos létszámban (60-60 fő) a saját törvényhozási szervek állítottak ki. Tehát sem teljes birodalmi tanácsról, sem közös parlamentről nem beszélhetünk, hanem egy osztrák és egy magyar delegációról, amelyek évente felváltva Buda-Pesten illetve Bécsben ültek össze. Külön-külön ülészttek, s egymással írásban érintkeztek. Ha e feleletváltás háromszori próbálkozást követően sem vezetett megegyezésre, csak ebben az esetben és csak szavazás véget tarthattak közös ülést (29-36.§§). Legfontosabb feladataik közé tartozott a közös miniszterek felelősségének megállapítása és a közös költségvetés megállapítása (40., 50-51.§§).

KÖZÖS ÉRDEKŰ ÜGYEK [Tk. 265.o.]

A kiegyezési törvény 53.§-a szerint: „Azon fennebb körülírt közös tárgyakon kívül, melyek, a *pragmatica sanctioból* kiindulva, tekinthetők közösen elintézendőknek, vannak még más nagy fontosságú közügyek, melyeknek közössége nem foly ugyan a *pragmatica sanctioból*, de a melyek, részint a helyzetnél fogva, politikai tekintetből, részint a két fél érdekeinek találkozásánál fogva; célszerűbben intéztethetnek el közös egyetértéssel, mint szorosán elkülönözve.” Ezek voltak az ún. **közös érdekű ügyek**, amelyek tehát

- a *Pragmatica Sanctioból* nem vezethetőek le,
- a két ország együttéléséből fakadnak,
- nem közös ügyek, de célszerű együtt, egyformán szabályozni,
- de **nem** közös szervek intézik:
 - hitelügy (jövőbeni új államkölcsönök),
 - kereskedelem (vám- és kereskedelmi szövetségek),
 - ipartermeléssel kapcsolatos közvetett adók,
 - közös vám (ami a közös ügyek fedezetét szolgálta),
 - vasút,
 - pénzrendszer,
 - kamatláb.

HORVÁT-MAGYAR KIEGYEZÉS [Tk. 266-267.o.]

Az osztrák-magyar kiegyezést követően került sor a horvátokkal való megállapodásra, amelyet az 1868. évi XXX. törvénycikk rögzített. Ennek a lényegét a következőképpen foglalhatjuk össze:

- Horvátország Magyarországon keresztül kapcsolódik a birodalomhoz
- a horvát törvényhozás (Sabor) önálló, de delegációt nem küld, hanem a magyar Országgyűlés horvát tagjai részt vesznek a magyar delegációban (5 fő):
 - 4 horvát tag a Képviselőházból
 - 1 horvát tag a Főrendiházból
- a horvát végrehajtó hatalmat a *báni kormány* gyakorolja:
 - 3 horvát saját ügy:
 - **Belügy**
 - **Igazságügy**
 - **Vallás- és közoktatási ügy**
 - minden más ügy Magyarországgal közös ügy!
- a magyar kormányban egy horvát tárca nélküli miniszter képviseli a horvát érdekeket.

AZ ORSZÁGGYŰLÉS A DUALIZMUS KORÁBAN [Tk. 344-347.o.]

Az 1867-es kiegyezés államkonstrukciója a nem hagyta érintetlenül az Országgyűlést sem, igaz csak az 1880-as évek közepére sikerült jelentős szervezeti változásokat megvalósítani.

A dualizmuskori Országgyűlés továbbra is kétkamarás törvényhozási szerv volt. A képviselőház összetételét a '48-as alapokon nyugvó választójog szabályozta. A választójog azonban a Monarchia időszakában – s azt követően is – módosításokon esett át. Ezen változások közül kiemelendő az *izraelita férfiak* választójoghoz jutása 1867-ban, és az *adócenzus* bevezetése 1874-ben, amely felváltotta a vagyoni cenzust. A századfordulón is születtek tervezetek a választójog reformjára pl. az Andrássy-féle *plurális választójogról* [Tk. 320-324.o.].

A felsőtábla reformjára az 1885. évi VII. törvénycikkkel került sor. Ez a törvény váltotta fel végleg az 1608. évi k.u. I. törvénycikket, ugyanis összetételében változtatta meg a második kamarát, amelyet immár *főrendiháznak* neveztek.

A főrendiház összetétele a reform után:

- csökkent a katolikus egyház képvisellete:
 - megszűnt a címzetes püspökök tagsága,
- valamennyi bevett egyház képviselőjéhez jutott,
- megszűnt a főispánok tagsága,
- megszűnt a bizonyos vagyoni képességgel nem bíró örökös jogú főrendek tagsága,
- teljes joggal részt vehet:
 - a Királyi Kúria elnöke
 - a budapesti ítélőtábla elnöke
 - a Közigazgatási Bíróság elnöke és másodelnöke
- továbbá az uralkodó kinevezési joga alapján bekerült főrendiházi tagok (50 fő a kormány javaslata alapján).

Az Országgyűlés két háza egyenrangú volt, bár a gyakorlatban a képviselőház nagyobb hangsúlyt kapott. A működés rendjét az ún. *házsabályok* rögzítették [Tk. 346-347.o.].

A dualizmusban a király törvényhozással kapcsolatos felségjogaiban is történtek változások:

- a közvetlen és közvetett jogai szinte változatlanok [Tk. 360.o.],
- a törvénykezdeményezés jogát a kormányon keresztül gyakorolja, ehhez kapcsolódik az **előszentesítési jog**:
 - A minisztérium (**kormány**) által előterjesztett törvényjavaslatokat az OGY előtt a királynak megküldik *előzetes elfogadás végett*, így a későbbi politikai „kellemetlenségeket” elkerülhetik.

KÉRDÉSEK ÉS FELADATOK A VIII. ELŐADÁS ANYAGÁHOZ

1. Ismertesse a kiegyezés külső és belső előzményeit!
2. Miért volt szükség az 1867:I. tc. megalkotására?
3. Mi a kiegyezés közjogi alapja?
4. Tekinthesd-e önálló államnak az Osztrák-Magyar Monarchia?
5. Az Osztrák-Magyar Monarchia jellegét tekintve reál- vagy perszónálunió?
6. Miért nem választanak nádort a dualizmusban?
7. Jellemezze a király jogállását az 1867:XII. tc. alapján!
8. Sorolja fel a közös ügyeket!
9. Jellemezze a közös ügyeket!
10. Milyen közös minisztériumokat ismerünk?
11. Melyek a delegációk, mi a jelentőségük?
12. Van-e önálló külügyminisztère Magyarországnak?
13. Van-e önálló pénzügyminisztère Magyarországnak?
14. Mit értünk közös érdekű ügyek alatt?
15. Sorolja fel és jellemezze a közös érdekű ügyeket!
16. Mi a sabor?
17. Vesse össze a horvát-magyar kiegyezést az 1867. évi XII. törvénycikkkel!
18. Melyek a horvátok saját ügyei?
19. Értékelje az Osztrák-Magyar Monarchiát, és jellemezze felbomlásának okait!
20. Hogyan változott meg az Országgyűlés szervezete a kiegyezés után?
21. Miben változott a választójog 1867-ben?
22. Mi volt az adócenzus?
23. Mit értünk választási földrajz alatt?
24. Hogyan jelent meg a titkosság elve a választójogban a dualizmus időszakában?
25. Mi a plurális választójog? Kinek a nevéhez köthető, mikor?
26. Milyen változásokat hozott a főrendiházi reform az országgyűlés összetételében?
27. Jellemezze a király törvényhozásbeli jogait a dualizmusban!
28. Mi az előszentesítési jog?

HELYI IGAZGATÁS A DUALIZMUS IDŐSZAKÁBAN

A POLGÁRI KORI TERÜLETI IGAZGATÁS KIALAKULÁSA [Tk. 411-415.o.]

A polgári állam létrejötte megteremtette a feltételeket a közigazgatás átszervezéséhez. Az 1867-es kiegyezés lényeges következménye az 1848-as állapotok visszahozatala az önkormányzati közigazgatásba. Ez a polgári átalakulást megelőző vármegyei közigazgatással egyenlő (1848 a vármegyei önkormányzatot nem korlátozta, kivéve: követválasztás!). Ez azt jelentette, hogy vissza kellett térni a reformkori harcok szelleméhez – meg kellett küzdeni a rendi szemléletű vármegyével a magyar polgárosodás teljes körű valóra váltásáért. Hosszú út vezetett a polgári kori területi közigazgatási szervezet, a törvényhatóságok kialakulásáig.

A polgári kori területi közigazgatás kialakításnak két féle módját ismerjük:

1. *törvényhozási út:*

- **1870:XLII. tc.**(A köztörvényhatóságok rendezéséről),
- **1886:XXI. tc.**(A törvényhatóságokról),
- **1929:XXX. tc.**(A közigazgatás rendezéséről).

2. *kormányzati út:*

- szervezési módszerei:
 - centralizáció (akkor, ha a kormányzat rendelkezni akart az egész közigazgatási szervezettel, a létrehozott vagy már működő közigazgatási szerv alárendeltségébe vonta az alsó- és a középfokú szerveket),
 - dekoncentráció (a decentralizáció egyik technikai megoldása: a központi közigazgatás nem vállalt közvetlen feladatokat az államélet alsóbb szintű szervezésében, de a teendőket nem hagyta az önkormányzatokra, hanem *új, központi alárendeltségben működő végrehajtási szervezetet alakított ki*).

Törvényhatóságok: ez egy speciális elnevezés, egy olyan tételes jogi fogalom, amely csak a *középfokú*, és *általános hatáskörű* közhatóságokra vonatkozott.

A szabályozás alapja az **1870:XLII. tc.**, az *első megyetörvény*.

A törvény keletkezésekor 153 törvényhatóság jött létre: 14 szék, 5 vidék, 4 kerület, 47 szabad királyi város, 25 törvényhatósági jogú város és 58 vármegye.

A törvényhatóságok **feladatai:**

- a törvény korlátai között gyakorolták az önkormányzatot (szabályrendelet-alkotás, belső ügyek intézése), ez tartalmilag hasonlít az 1848 előttihez,
- közvetítik az állami közigazgatást (a kormány [BM] erőteljes jóváhagyási joga érvényesül),
- politikai és alkotmányvédő szerepük van (az ellenállási jog megszűnt, helyette egyszeri felírási jog van a végrehajtás előtt).

A TÖRVÉNYHATÓSÁGOK TÍPUSAI

1. VÁRMEGYE [Tk. 414-418.o.]: hármas hatáskörrel rendelkeztek. A törvény biztosította az önkormányzat jogát (saját belügyeiben önállóan intézkedett, szabályrendeletet alkotott, tisztségviselőit maga választotta). Az önkormányzatok valóságos súlyát csökkentette, hogy az öntevékenység alapjairól nem sikerült gondoskodniuk, a dualizmus korában végig államsegélyből működtek. A második fontos hatáskör az állami közigazgatás közvetítése és a harmadik, egyben legfontosabb hatásköre a szabályrendeletek alkotása.

2. TÖRVÉNYHATÓSÁGI JOGÚ VÁROS (thjv.) [Tk. 418.o.]: a magyar közigazgatási jog a legjelentősebb városokat nem rendelte alá a vármegyéknek (26 volt ilyen), hanem törvényhatósági jogokkal ruházta fel őket. Feladata, hatásköre és szervei nagymértékben hasonlítottak a vármegyéére, de a törvényhatósági jogú város a községi feladatokat is ellátta. Így a vármegye rendszerint másodfokon látta el a közigazgatási ügyek intézést, a törvényhatósági jogú város első- és másodfokon is eljár a hatáskörébe és illetékességébe tartozó ügyekben.

3. BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS [Tk. 418-419.o.]: Széchenyi István Világ című művében javasolta a központosítást és a Budapest nevet. A Szemere-kormány 1849. június 24-én kelt rendeletében elvégezte Pest, Buda és Óbuda egyesítését. A bécsi kormány hosszú ideig nem volt tekintettel erre a döntésre és csak

az 1872:XXXVI. tc. alapján hozta létre fővárosunkat Buda és Pest szabad királyi városokból, a Pest megyéből ide csatolt Óbuda kamarai mezővárosból és a Margit-szigetből.

A TÖRVÉNYHATÓSÁGOK SZERVEZETE

Főispán [Tk. 416.o.]

A vármegyék és törvényhatósági joggal felruházott városok élén a **megyei**, illetőleg **városi főispán** áll (a székely székek élén a főkirálybíró, a kerületek és vidékek élén a főkapitány, a szeptesi kerület élén a kerületi gróf).

A főispánt a belügyminiszter előterjesztésére a király nevezte ki és mozdíthatta el. A végrehajtó hatalom gyakorlása során a főispán ellenőrizte az önkormányzatot és örködött a törvényhatóság által közvetített állami közigazgatás érdekei felett.

A főispánnak **felügyeleti joga** volt a törvényhatóság szervei felett, **ellenőrzési joga** volt a közigazgatás működése és a tisztviselők felett, sőt **felfüggesztési jogot** gyakorolhatott a hanyag és vétkes tisztviselők ellen. **Jelölési és kinevezési joga** volt a fontosabb állásokra (tisztújítás, törvényhatósági tisztviselők pl. csendbíró, levéltárnok, segédszemélyzet). **Rendkívüli jogköre** volt arra, hogy az önkormányzat mulasztása esetén a végrehajtáshoz rendelkezhet a szükséges tisztviselőkkel – ad hoc jogosítvány, illetve megillette a **garanciális panasz (1907)** intézménye is, amely a törvényhatóság jogorvoslati lehetősége volt a törvénytelen rendeletek ellen. A **felterjesztési jog** keretében a főispán joga volt, hogy a törvényhatóság törvénybe ütköző rendeletei ellen, végrehajtás előtti miniszteri vizsgálat rendeljen el. Megillette még a **képviselőválasztások előkészítésének** és a **hivatalok adományozásának** a joga is.

Testületi szervek:

Törvényhatósági bizottság (Tvhb.) [Tk. 415.o.]

A korábbi vármegyei közgyűlés helyébe lépett. Ez a legfontosabb döntéshozó testület a vármegyében. Tagjai létszáma 120-600 fő között mozgott és átlagosan minden 500 lakosra egy tag jutott. Az 1929:XXX. tc. a tagjainak számát leszállította 150-450 főre.

A testület tagjai:

- *1/2-e választott*, (6 évre; a választójogi cenzusok magasabbak, mint a képviselőválasztásoknál, + *nyílt* szavazás van! (Ezzel ellentétben az 1848: V. tc. szerint a városokban titkos volt.)
- *1/2-e virilis*, azaz a megye területén **legtöbb állami adót fizetők** közül kerül ki **automatikusan** = *nyers virilizmus*.

Az **1929:XXX. tc.** változtat a törvényhatósági bizottság összetételén:

- *2/5 részben lesz választott*,
- *2/5 részben lesz virilis*
 - A virilis tagok az összes tagnak csak 2/5-ét adják, és őket is a szükséges létszámot *megyékben háromszorosan, törvényhatósági jogú városokban hatszorosan* meghaladó számú virilis választotta meg a listából = *puha virilizmus*.
- *1/5részben hivatalból lesznek* (a vármegyei érdekképviseletek, a vallásfelekezetek lelkészei, a megyei szakigazgatási szervek vezetői, és *örökös tagok* (a tvhb. választja) kapnak benne helyet).

A törvényhatósági bizottság *elnöke a főispán*, akadályoztatása esetén az alispán, törvényhatósági jogú városban a polgármester.

Hatásköre: a törvényhatóság területét, szervezetét, gazdaságát érintő ügyekre terjed ki.

Feladata és joga a törvény szerint:

- szervezés,
- tisztviselő-választás,
- költségvetés és zárszámadás megállapítása,
- fegyelmi jogkör,
- politikai hatáskör,
- felügyelet az önkormányzati szervek felett.
- felirati jog: *ha a Törvényhatósági Bizottság, valamely kormányrendeletet törvénybe ütközőnek vagy a helyi viszonyok közt nem alkalmazhatónak találja, a végrehajtás előtt a rendelet ellen felírhat a minisztériumhoz. Ha a minisztérium ennek dacára a rendelet végrehajtását követeli, az feltétlenül és rögtön végrehajtandó.*

Konkréтан az (1870:XLII. tc. 43. §):

- a) szabályrendeletek alkotása,
- b) a közigazgatási és választó-kerületek alakítása,
- c) a törvényhatósági közlekedési vonalak, közművek, építkezések s a közmunka feletti intézkedés,
- d) kölcsönvételek,
- e) törzsvagyon szerzése vagy elidegenítése,
- f) a költségvetési előirányzat megállapítása s a zárszámadások megvizsgálása,
- g) a tisztviselők, az állandó, az igazoló és a bíráló választmány s egyes küldöttségek választása s a főispán (főkirálybíró stb.) által felfüggesztett alispán, illetőleg polgármester helyettesítése (53. § f) pont), valamint egyéb, időközben főispánilag történt helyettesítések feletti intézkedés a jelen törvény 54. és 55. §-aiban meghatározott esetek kivételével,
- h) a tisztviselőknek az ellenőrzése, felelősség alóli felmentése, felfüggesztése, úgy ellenük a tisztviselők vizsgálat elrendelése,
- i) a tisztviselők, a segéd- és kezelőszemélyzet, s a szolgák fizetésének szabályozása, felemelése vagy leszállítása,
- k) új hivatalok és állomások felállítása, vagy a régiéek megszüntetése,
- l) a törvényhatóságok kezelése vagy felügyelete alatt álló pénztárak megvizsgálása s erre vonatkozó jelentése,
- m) a községektől a községi törvény értelmében fölterjesztett vagy fellebbezett ügyek másodfokú ellátása,
- n) kérelmezési és levelezési jog gyakorlása,
- o) indítványok tárgyalása,
- p) a felirati jog gyakorlása,
- q) mindazon ügyek, melyeket ezen, vagy más törvény, avagy a törvényhatóság szabályrendelete kizárólag ide utasít.

Közigazgatási bizottság [Tk. 415-416.o.]

Az 1876:VI. tc. szabályozta, megyei szerv volt. A már kiépült különböző szakigazgatási ágak és a törvényhatósági tevékenység összehangolását végezte: felügyeletet és ellenőrzést gyakorolt az egész közigazgatás felett.

Hatásköre:

- közigazgatás összhangjának megteremtése,
- fegyelmi ügyek,
- fellebbezési ügyek.

Elnöke: a főispán.

Tagjai: 1/2 részben vármegyei tisztviselők (ezek fele állami, másik fele önkormányzati), 1/2 részben a törvényhatósági bizottság által választott személyek.

Havonta ülésezett és elsősorban másodfokú, fellebbezési jogköre volt jelentős. 1929-ben feladatai nagyobb részét az alispán kapta meg, helyette operatív szervként a kisgyűlést hozták létre.

Kisgyűlés [Tk. 417.o.]

A kisgyűlés 1929-től kis létszámú, érdemi ügyintéző szervként működött. A törvényhatósági bizottság „kicsinyített mása”. 16-24 tagja volt, kisebb részben hivatalból, nagyobb részben választott tagok.

Elnöke a főispán, akadályoztatása esetén az alispán.

Hatásköre:

- költségvetés, és jelentősebb gazdasági ügyek,
- politikai, levelezési, panaszjogi ügyek.
- 1933-tól a hatásköre kiszélesedik (1933:XVI. tc.):
 - első fokon minden ügyben eljárhat, amelyet az 1929:XXX. törvény cikk nem utalt a közgyűlés (törvényhatósági bizottság) hatáskörébe – pedig az korábban oda tartozott;
 - másodfokon az összes közérdekű ügyben, amely korábban a törvényhatósági bizottság másodfokú hatáskörébe tartozott,
- előkészítette a közgyűlés elé tartozó ügyeket.

Egyedi szervek (vármegyei tisztviselők)[Tk. 416.o.]

Központi tisztviselők

- az **alispán**,
- a **főjegyző s az aljegyzők**,
- a **tiszti főügyész** és az alügyészek,
- az árvaszéki elnök és ülnökök,
- a főorvos,
- a főpénztárnok, esetleg külön gyám-vagy más pénztárnok,
- az ellenőr,
- a főszámvevő, esetleg alszámvevők,
- a levéltárnok,
- az árvaszéki nyilvántartó,
- az árvaszéki könyvvezető,
- az állatorvos.

Külső tisztviselők

- a **főszolgabíró és**
- **szolgabíró**,
- (a helyi viszonyokhoz képest) a járási orvos,
- járási állatorvos,
- járási számvevő.

Az **alispán** volt a vármegye első tisztviselője, a vármegyei igazgatás vezetője és a tisztviselői kar főnöke. A helyi ügyek végrehajtása terén minden fontos intézkedés tőle indult ki, a hatáskörében utasításokat adhatott, de egyetlen tisztviselőt sem függeszthetett fel és – a segéd személyzetet kivéve – egyetlen fegyelmi eljárást sem kezdeményezhetett.

A **polgármester**: a törvényhatósági joggal felruházott városok első tisztviselője, a tanács elnöke. A rendezett tanácsú városok polgármesterei.

A **jegyzők** a közgyűlés, az állandó és igazoló választmány és ideiglenes szakszabotóságok s küldöttségek **jegyzőkönyveit viszik**. A határozatokat, a közgyűlési és alispáni felterjesztéseket, jelentéseket, leveleket fogalmazták. A törvényhatóság nevében kiállítandó okmányokat készítik, s a közgyűlésen a tárgyakat előadják. Ha az alispán beteg, ha távol van, vagy az alispáni szék üres: az alispáni teendőket a **főjegyző** teljesíti.

A **tiszti ügyész**: a törvényhatóság *jogtanácsosa*. Őre a törvényeknek, a törvény erejével bíró szokásnak, a törvényhatóság szabályrendeleteinek, az önkormányzatban és a közgyűléseken. *Képviselet* a törvényhatóságot magánügyeiben és fegyelmi ügyekben *közvádlóként* jár el.

A **főszolgabíró/szolgabíró** a járás (szakasz) első tisztviselője, aki *felügyel* a hatósága alatt álló községekre. Az alispán utasításainak megfelelően jár el. *Külön pecséttel* bír, a törvényhatóság címerével, s a járás (szakasz) nevét tartalmazó körirattal. Teendőinek pontos ellátására a törvényhatóság költségén írnokot tart, és azzal saját felelősségére szabadon rendelkezik.

A HELYI IGAZGATÁS ALSÓSZINTŰ EGYSÉGEI: A KÖZSÉGEK

A község

- a közigazgatás legalsóbb fokú szerve,
- saját lakosságával szemben az államhatalmat jeleníti meg helyi szinten,
- a területükön élő emberekkel közvetlen kapcsolatban állnak, vagyis helyhatóságot képeznek.

Kialakításukhoz három feltétel teljesülése szükséges:

- viszonylag nagyobb népesség,
- sűrű és egymásra ható együttélés,
- kellő gazdasági erő.

Az első községi törvény (1871:XVIII. tc.) szabályozta a község hatáskörét:

- jelentőségének és súlyának megfelelően alakul,
- önállóan intézhette belügyeit, tehát önkormányzati jogkört gyakorolhatott,

- szabályrendelet-alkotás jogával rendelkeznek,
- vagyona felett rendelkezhet,
- községi adó szedése és kivetése,
- gondoskodik a község infrastruktúrájáról, oktatási, kulturális intézményeiről,
- de politikai jogai nincsenek.

Kisközség

Korlátozott anyagi ereje miatt a törvényi kötelezettségeiket önállóan nem tudták volna ellátni, ezért más községekkel együtt *körjegyzőségeket* hoztak létre, de önálló képviselő-testülettel rendelkeztek.

Nagyközség

A törvény által ráruházott kötelezettségeket önállóan is képes ellátni. A kis- és nagyközségek egyaránt valamely járás hatáskörébe tartoztak, és felügyeleti hatóságuk a járási szolgabíró volt. Az elsőfokú közigazgatási hatóság a községi ügyekben a főszolgabíró volt.

Rendezett tanácsú város (1929:XXX. tc.-től megyei város)

A járással egyenrangú, közvetlenül a vármegye alá rendelt szervezet. A régi mezővárosok és szabad királyi városok utódjai, amelyeknek nem volt kellő gazdasági erejük ahhoz, hogy thjv. váljon belőlük. Előjárósága a kibővített városi tanácsból állt:

- polgármester
- jegyző
- főügyész
- városi orvos

az 1929:XXX. tc. a tanácsot megszüntette, és feladatait a polgármester hatáskörébe utalta.

KÉRDÉSEK ÉS FELADATOK A VIII. ELŐADÁS ANYAGÁHOZ

1. Milyen módjait ismerjük a polgári kori közigazgatás kialakításának?
2. Mit jelent a törvényhatóságok fogalma?
3. Melyek a törvényhatóságok feladatai?
4. Melyek a törvényhatóságok típusai?
5. Ismertesse a vármegye fogalmát!
6. Mi a különbség a vármegye és a törvényhatósági jogú város között?
7. Hogyan és milyen körülmények között jött létre Budapest székesfőváros?
8. Mutassa be a törvényhatóságok szervezetét!
9. Milyen jogai és feladatai voltak a főispánnak?
10. Kik lehettek és hogyan a törvényhatósági bizottság tagjai?
11. Kik voltak a virilisták?
12. Mit értünk nyers virilizmus alatt?
13. Mi a puha virilizmus?
14. Ki volt a törvényhatósági bizottság elnöke és mi volt a hatásköre, illetve feladata?
15. Melyik törvény szabályozza a közigazgatási bizottság hatáskörét és feladatait?
16. Ki az elnöke a közigazgatási bizottságnak és mit kell tudni a tagjairól?
17. Mi a kisgyűlés hatásköre és ki az elnöke?
18. Mikortól szélesedik ki a kisgyűlés hatásköre és mivel?
19. Kik azok az egyedi szervek?
20. Milyen feladata volt az alispánnak?
21. Mi volt a polgármester és a jegyzők feladata a dualizmusban?
22. Ismertesse a tiszti ügyész és a főszolgabíró/szolgabíró feladatát!
23. Melyek voltak a helyi igazgatás alsószintű egységei és hány feltétel kellett kialakításukhoz?
24. Milyen hatáskörrel bír a község?
25. Milyen község típusokat ismer a gazdasági erő szerint? Jellemezze azokat néhány mondatban!

A FORRADALMI IDŐSZAKOK ÁLLAMBERENDEZKEDÉSE (1918-1919)

AZ I. NÉPKÖZTÁRSASÁG LÉTREJÖTTE [Tk. 296-300.o.]

1918-ban, az I. világháború befejezésével, Magyarországon egy 50 évig meghatározó, államszervezeti szempontból meglehetősen stabilnak (jogtörténeti szempontból pedig kifejezetten haladónak, polgárinak) mondható rendszer is véget ért: a dualizmus, a Monarchia összeomlott.

A haladás megállíthatatlan volt: a háborús szenvedések miatt elégedetlenkedők egyik oldalról, a frontokról hazatért, esetleg az Októberi forradalommal is találkozott katonák tömege a másik oldalról erősítette a Wekerle-kormány ellen fellépő forradalmi hangokat. (Károlyi Mihály 1916 júliusában lépett ki az egyesült függetlenségi és 48-as pártból, és Függetlenségi és 48-as párt néven alakított önálló parlamenti pártot.)

Az egyre erősödő forradalmi helyzetet látva az országgyűlés baloldala, s ott Károlyi Mihály Függetlenségi és 48-as pártja is a kormány azonnali távozását követelte. Ezt Károlyi már szeptember 18-án, ceglédi választóköldöttségéhez intézett beszédében kifejtette: az eddigi rendszer emberei „*adják át a helyüket másoknak. Nem más embereknek, hanem egy más rendszernek. [...] Oszlassák hát fel ezt a kivénült képviselőházat, rendeljék el gyorsan az új választásokat.*” Aztán a képviselőház október 23-i ülésén felszólalásában a kormány távozását is kívánta. Valóban, a Wekerle-kormány még aznap lemondott, és Károlyiéknek cselekedniük kellett. (IV. Károly azonban kivárt az új kormány kinevezésével, mert Károlyit, az egyetlen posszibilis jelöltet nem akarta kinevezni.)

Éjfél tájt Károlyi palotájában a parlament baloldalán helyet foglaló pártok megbízottai kimondták a Magyar Nemzeti Tanács megalakulását.

A Nemzeti Tanács *tagjai* a

- Szociáldemokrata Párt [vezetője: Kunfi Zsigmond], a
- Függetlenségi és 48-as Párt [vezetője: Károlyi Mihály], és az
- Országos Polgári Radikális Párt [vezetője: Jászi Oszkár] vezetői voltak, de csatlakoztak hozzá a programját elfogadó más szervezetek is.

Célja – mint hirdette – igazi népképviselőlet híján a magyar nemzet képviselőlete volt. Programja a benne részt vevő pártok programján alapult: részben azok ötvözete, részben azokon túljutva egy polgári demokratikus állam megvalósítása volt.

A polgári demokratikus forradalom, melynek első lépéseként Károlyiék 1918. október 25-én megalakították a **Nemzeti Tanácsot**, első alkotmányos dokumentumaként október 26-án *kiáltványt* adott ki, melyet főként Jászi és Kunfi fogalmazott meg, s amely 12 pontból állt. A kiáltvány felhívta a külföldi népeket és kormányokat, hogy a fennálló kormány helyett a Nemzeti Tanáccsal keressenek közvetlen kapcsolatot, mert az hivatott egyedül a „*magyar nemzet nevében beszélni és cselekedni*”. Azaz az Nemzeti Tanács magát külön kormánynak tekintette. A kiáltványban követelték:

- külpolitikailag: Magyarország teljes függetlenségét, a háború azonnali befejezését, a német szövetség felbontását, a breszti és a bukaresti békeszerződések megsemmisítését;
- belpolitikailag: a polgári szabadságjogok életbeléptetését, a politikai foglyok szabadon bocsátását, új választásokat, földreformot, szociális intézkedéseket,
- a népek önrendelkezési jogát Magyarországon belül.

Ez a kiáltvány (proklamáció) nem érintette az állam- és kormányforma kérdését (nem kiáltotta ki a köztársaságot): azt a legkésőbb hat héten belül összehívandó alkotmányozó gyűlés feladatai közé sorolta. (A korszakban erre csak akkor tértek vissza, amikor már a rendszer a válság mélypontja felé haladt: 1919 januárjában.)

A Nemzeti Tanács tehát ekkor még nem volt forradalmi szerv, bár a diákság és a frontról hazatért katonák ezt várták volna. IV. Károly aztán – az események hatására – október 30-án kinevezte Károlyit miniszterelnöknek, de közben (30-ról 31-re virradó éjjel) Pest utcáin kitört (és vér nélkül győzött) a forradalom. Ennek célkitűzései:

- béke, katonai problémák felszámolása;
- a magyar függetlenség megteremtése;
- demokratikus követelések, melyeket sem 1848 nem valósított meg, a dualizmus államrendszere pedig még kevésbé.

A magyar forradalom sajátosan kettős jelleget mutatott: polgári (fővárosi) elemei megelégedtek a polgári demokratikus igényekkel, a háborúból hazatért népi proletártömegek azonban már a parlament helyébe munkások, parasztok, katonák tanácsait képzelték.

Károlyi Mihály a kinevezési okmányt és kormányalakítási megbízást október 31-én József főhercegtől vette át – már november 1-jén azonban felmentést kér (és kap) a királynak a jogfolytonosság fenntartására tett esküje alól, és a hivatali esküt a Nemzeti Tanács elnöke, Hock János politikus, civilben katolikus plébános előtt teszi le.

AZ I. NÉPKÖZTÁRSASÁG ÁLLAMSZERVEZETE [Tk. 297-298.o.]

A Károlyi-korban az eddigiekkel ütköző, azok rendszerétől és felépítésétől merőben eltérő állami szervezeti struktúrával találkozunk. A hatalmi ágak elválasztásának a polgári korszakban következetesen keresztülvitt elvével szemben a forradalom időszakában, majd az I. Népköztársaság alatt (és később a Tanácsköztársaság idején is) a törvényhozás, végrehajtás és igazságszolgáltatás „összemosásának”, a forradalmi szervek kezében történő összpontosulásának lehetünk tanúi, azaz hatalomegység elve érvényesül.

Központi szervek

Nemzeti Tanács [Tk. 347.o.]

A Nemzeti Tanács 1918. október 25. és november 16. között naponta ülésezett, feladata a kormány ellenőrzése volt. A tényleges hatalmat a kormányra ruházta. Működéséről az alábbiak állapíthatók meg:

- kezdetben nem szakít a legalitással,
- nem dönt az államformáról (nem mondja ki a trónfosztást, sem az állam- vagy kormányforma megváltoztatását),
- skizofrén alakulat: bizonyos mértékben az országgyűlést kívánta helyettesíteni,
- összetétele: SZDP, Károlyi-Párt (Függetlenségi és 48-as Párt), OPRP,
- *egykamarás*: a kétkamarás magyar országgyűlés 300 év után (1608-1918) megszűnik általa;
- ugyanakkor a tényleges hatalmat a kormányra ruházza, magának csupán *ellenőrző hatáskört* tart fenn – meghallgatta a miniszterelnök és a kormány egyes tagjainak beszámolóit, ezek tekintetében állást foglalt, hozzájárulást, felhatalmazást adott a kormánynak pl. fegyverszünet aláírására, egyes jogszabályok megalkotására hívta fel a kormányt, stb.

Szervei:

- Nemzeti Tanács Intéző Bizottsága (27 főből állt),
- Nemzeti Tanács Irodája,
- Nemzeti Tanács szaktanácsai (olyanok, mint az országgyűlési bizottságok).

Ideiglenesnek fogta fel magát: működését befejezi akkor, amikor az alkotmányozó gyűlés dönt az ország államformájáról és államberendezkedéséről. Ezért beindított egy folyamatot a végleges megoldás kidolgozására: 1918. november 23-án új választójogi rendelkezést (I. néptörvény) alkotott meg a kormány, hogy a közvetlen és titkos választások által (6. §) meg tudják alakítani az alkotmányozó gyűlést.

Ennek elvei (7. §):

- férfiak 21, nők 24 évtől (nők most először!),
- általános, egyenlő, közvetlen és titkos választójog,
- legalább hatévi magyar állampolgárság,
- legalább fél éve ugyanazon községben lakik, vagy ott van lakása,
- és nőknél egy további műveltségi cenzus: írni-olvasni tudás bármely hazai élő nyelven (nem feltétlenül magyarul!),
- minden más addigi cenzust eltörölt!

Választójog gyakorlásából kizártak:

- akiknek politikai jogai gyakorlása fel volt függesztve,
- aki közsegélyből élt,
- aki gondnokság vagy csőd alatt állt,
- akinek a kiskorúsága meg volt hosszabbítva,
- aki üzleténél vagy foglalkozásánál fogva erkölcsrendészeti ellenőrzés alatt állt.

Passzív választójog: 24 évtől.

Látjuk, hogy Magyarországon először a választójog során számos alapjog érvényesül (női választójog, censusok eltörlése), de ennek során a szabályozás ütközik a jogegyenlőség elvével (nők-férfiak megkülönböztetése). Ez a kettősség egyébként az egész korszakra jellemző.

E szabályok alapján kb. 9 millió állampolgár juthatott volna aktív választójoghoz. 1919. március elején ezen szabályokon még csiszoltak, és kidolgozták az 1919. áprilisra tervezett választások lebonyolításának részletes rendjét is. A tényleges választásokra azonban már nem került sor, csak a tanácsköztársaság által kidolgozott választójogi szabályok alapján.

Tulajdonképpen a Nemzeti Tanács mégis elébe ment a maga készítette forgatókönyvnek, hiszen már a november 11-i ülésén megszületett a határozat a köztársaság sürgős proklamálásáról. Ennek érdekében ünnepélyes felhívást intéztek a vidéken működő nemzeti tanácsokhoz, és a társadalom különböző rétegeinek küldötteiből november 16-ra összehívták a Nagy Nemzeti Tanácsot.

Nagy Nemzeti Tanács [Tk. 316.o.]

Az 1918. november 16-tól működő Nagy Nemzeti Tanács a polgári demokratikus forradalom legfőbb hatalmi szerve, amely ideiglenesen a nemzetgyűlés szerepét volt hivatva ellátni.

Tagjai: vidéki nemzeti tanácsok, politikai pártok, munkásszervezetek, társadalmi és gazdasági egyesületek, érdekképviseletek, Rendőr-, Katonatanács, Magyarországi Németek Nemzeti Tanácsa, stb. küldöttei az ipari és földművelektől a szabadkőműves páholyokig.

Nem választás, hanem *delegálás* útján jött létre. Meghívták a régi képviselőház és főrendiház volt tagjait is, akik csekély számban jelentek meg. Eredetileg 500 főre tervezték, de a korabeli sajtó szerint 1000-1200 tagú volt. Elnöke: Hock János, aki deklarálta Magyarország önállóságát és függetlenségét, majd indítványozta az államforma megváltoztatását és a köztársaság kikiáltását.

Az Nagy Nemzeti Tanács szakít a legalitással, jogfolytonossággal: az *1918. november 16-i Néphatározat 1. cikkelye* értelmében: „Magyarország minden más országtól független és önálló népköztársaság.” Azaz szakított az Osztrák-Magyar Monarchiával: a Habsburg-ház négyszáz éves magyarországi uralmának vetett véget. Ezzel megszűnt a Pragmatica Sanctioval kiépített kapocs, és megszűntek a közös ügyek is. Az önállóság legszebb bizonyítéka az *önálló külügyminisztérium* létrehozása. Ám ez az állásfoglalás csak „kullog az események után”. Ugyanis: a Monarchia a világháború elvesztése után magától is szétesett, azt nem a Nagy Nemzeti Tanács szüntette meg, csak „szavakba öntötte”. „A népköztársasági alkotmányt új választójog alapján sürgősen egybehívandó alkotmányozó nemzetgyűlés állapítja meg.” *2. cikk:* „A magyar országgyűlés képviselőháza és főrendiháza feloszlik és megszűnik.” De ez is visszás: a kétkamarás országgyűlést nem kellett volna megszüntetni, hiszen a képviselőház befejezte, magát feloszlatta, a főrendiház pedig berekesztette működését (de nem oszlatta fel magát – most a néphatározat nyilvánította azt is megszűntnek).

A néphatározat rendelkezik a kormányzatról is: *3. cikk:* „Amíg az alkotmányozó országgyűlés másként nem határoz, az állami főhatalmat a Károlyi Mihály elnöklete alatt álló népkormány gyakorolja a Magyar Nemzeti Tanács Intéző Bizottságának támogatásával.” Az Intéző Bizottságot később Végrehajtó Bizottságnak is nevezték.

Népkormány

A néphatározat értelmében tulajdonképpen teljhatalommal felruházott szerv, az állami főhatalom tulajdonképpeni birtokosa.

Tagjai – három kivétellel – a Nemzeti Tanács tagjaiból kerültek ki. Szociáldemokraták is voltak benne, de e szerv jellegében, szervezetében és működésében leginkább a dualizmus polgári hagyományait tartotta meg. Nemzetiségi tagja nem volt.

Ez is skizofrén szerv: végrehajtó szerepet kellene ellátnia, ehelyett a *kormánynak* a Nagy Nemzeti Tanács november 16-i Néphatározata konkrét *törvényhozási* cselekvési programot adott: *4. cikk:* „A népkormány alkosson sürgősen törvényeket 1) az általános, titkos, egyenlő, közvetlen és nőkre is kiterjedő nemzetgyűlési, törvényhatósági és községi választójogról; 2) a sajtószabadságról; 3) a nép esküdtbíráskodásáról; 4) az egyesülés és gyülekezés szabadságáról; 5) a földműves nép földhözjuttatásáról. Ezeket a törvényeket léptesse a népkormány sürgősen életbe és hajtsa végre.”

Már vezetője is érdekes: *miniszterelnök* az a Károlyi Mihály, akiről 1919 januárjában úgy döntenek, hogy *köztársasági elnök* (is). Ekkor veszi át a kormány vezetését Berinkey Dénes. (Köztársasági elnöki jogkörében államfői jogokat gyakorolhat, pl. minisztereket nevez ki és ment fel, a kegyelmezési jogot,

követek küldésének és fogadásának jogát ugyanakkor – amelyek szintén államfői jogok általában – a minisztertanács együttesen gyakorolja!

Kormánybiztosi intézmény

A kormánybiztosi intézményt az 1912:LXIII. tc. elevenítette fel azzal a céllal, hogy a háborús közigazgatási feladatok végrehajtását biztosítsa. Ebben az időszakban a célja a népkormány erősítése, toldoztatása-foldoztatása (különösen azokban a közigazgatási egységekben, amelyek a demarkációs vonalakon kívülre estek, de bennük a magyar közigazgatás megmaradt. Az önkormányzati tisztviselők helyére sokszor kellett kormánybiztost kinevezni).

Országos, illetve jelentősebb helyi igazgatási, emellett politikai és gazdasági feladatok ellátására nevezték ki őket, és sokszor főispánok (1912:LXIII: „kormánybiztos-főispán”) kerültek e posztra, akik a közigazgatás tisztviselőivel és a karhatalommal rendelkezettek, és a késlekedő vagy nem engedelmeskedő alkalmazottakat fegyelmi eljárás nélkül felfüggeszthette és másokkal helyettesíthette.

Helyi szervek

A dualizmushoz képest nincs sok változás (1886. évi törvények szabályozzák továbbra is), kivéve kormánybiztosi intézményt. A szervezeti keretek ugyanazok maradnak (tvh.-ok, községek – kisközség, nagyközség, rendezett tanácsú város – vármegye és helyi szint között: járások, de ezeknek nincs önkormányzatuk), csak a tisztviselőket váltották le helyenként, és kormánybiztosok látták el a helyi feladatokat ad hoc jelleggel.

AZ ÁLLAMFŐ KÉRDÉSÉNEK RENDEZÉSE

Az 1918. november 16-i néphatározat nem szól a köztársasági elnökről, később, november és január között állandósuló pártviszályok, kormányválság, kilépő miniszterek jellemezték a belpolitikai életet az államfő hiánya miatt. Megoldás lehetett volna, ha az alkotmányozó nemzetgyűlés rendelkezéséig a Nagy Nemzeti Tanács kezébe kerültek volna az államfői jogkörök. Ezt azonban nem tartották alkalmasnak, hiszen a Tanács bürokratikus kezdet után 1919 elejére teljesen lefáradt.

Ehelyett 1919. január 11-én a Nagy Nemzeti Tanács Végrehajtó Bizottsága határozatot hozott az államfő kérdésében: visszamenőleg átértelmezte („félremagyarázta”) a november 16-i néphatározat 3. cikkelyét („Amíg az alkotmányozó országgyűlés másként nem határoz, az állami főhatalmat a Károlyi Mihály elnökle alatt álló népkormány gyakorolja...”): *Károlyit ideiglenes államfői hatáskörrel ruházta fel.* Ekként nem a népkormány vezetője, így lépjen ki pártjából, és a kormányból. Károlyi belement: kilépett kormányából, köztársasági elnökként elfogadta a kormány lemondását, de megkérte őket ügyvivő kormányi ténykedésre (Berinkey igazságügyminiszter vezetésével), majd január 18-án kinevezte Berinkeyt Miniszterelnökké, és kormányalakítással bízta meg. A kormányba újként bekerült egy ruszka-krajnai és egy német miniszter is.

Ebből adódóan a feladatváltás hatásköri változással is járt: a folyamat hasonló volt Kossuth esetéhez: ő OHB elnökéből államfő (kormányzóelnök) lett, és hatásköre csökkent. Államfőként Károlyi is kikerült a politikai sodrásból. Államfőként külföldön sehol sem ismerték el, megmosolyogták, a „miniszterelnök-államfőt” kinevelte Európa. Pedig államfői kinevezése politikai szükségszerűség volt: a béketárgyalások során ugyanis nem lehetett azt mondani, hogy a magyar államfő a magyar ügyek vitelétől visszavonult IV. Károly!

JOGFORRÁSI RENDSZER

Néphatározat

Ez áll a jogforrások hierarchia csúcsán, mivel alkotmány nem születik, a forradalom eredményeit rögzíti és egyben programot ad, az alkotmányt helyettesítette, a november 16-i egy új alkotmány alapjait foglalta össze.

Néptörvény

Speciális, az egész demokrácia felrúgása. A Nagy Nemzeti Tanács felhatalmazása alapján a *néptörvény* megalkotására a *népkormány* jogosult. Ez abszolút eltávolodás a jogfolytonosságtól, romba dönti az egész '48-as rendszert: kormány szerv (végrehajtó hatalom) törvényt hoz! Ez a közigazgatás és törvényhozás egymástól való elválasztásának megtagadása!

További néptörvények:

- 1918:I. a választójogról (Magyarországon először általános, egyenlő, közvetlen, titkos és nőkre is kiterjedő).
 - 1918:II. a sajtó szabadságáról.
 - 1918: III. a nép esküdtbíráskodásáról.
 - 1919: III. az egyesülés és gyülekezés szabadságáról (egyesület alakításához vagy gyülekezéshez sem hatósági engedély, sem bejelentés nem szükséges).
 - 1919:XVIII. a földreformról.
 - 1918:IV. munkaügyi és népjóléti minisztérium felállításáról.
 - 1918:V. önálló magyar külügyi igazgatás megszervezéséről.
1919. január 11-ig a ME és a kormány minden tagja aláírta a néptörvényeket, ezután Károlyi mint köztársasági elnök aláírása érvényességi kellék lett. Így született:

- 1919:V. a kultusztárca kettéválk külön vallásügyi és külön közoktatásügyi minisztériummá.
- 1919:X. népgazdasági minisztérium alakul.
- 1919:XXV. és XXVI. alkotmányozó nemzetgyűlési és helyi választásokról.
- 1919:XI. a népköztársasági államforma védelméről (a kommunista irányzat letörése érdekében készült).
- 1919:XXIII. a háborúval kapcsolatban felelős személyek elleni eljárás előkészítéséről: még a nemzetgyűlés összeülése előtt meg kell tenni a felelősségre vonás céljából szükséges intézkedéseket azokkal szemben, akik ellen nyomatékos gyanú merül fel, hogy mint magyar vagy közös miniszterek, a világháború előidézésében vagy annak vétkesen könnyelmű továbbfolytatásában akár szándékos, akár gondatlan cselekményük által részesek voltak. Eljárást kell indítani azok ellen a felelős állású közhivatalnokok ellen is, akiknek hivatali működésében hasonló bűncselekmények látszanak fennforogni. E néptörvény a háborúért történő felelősségvállalást plántálta be a magyar jogba. Viszonylag szűk elkövetői körrel számol, csak a magyar vagy közös miniszterek, valamint közhivatalnokok (bírák, ügyészek, más állami tisztviselők). SOSEM ALKALMAZTÁK EZT A NÉPTÖRVÉNYT! A néptörvény hibája többek között, hogy a büntetőjognak több alapelvét sérti: a forma miatt a *nullum crimen* (nem törvény, mert nem törvényhozó szerv hozta!), tartalmilag pedig a visszaható hatály tilalmának elvét.

Ezekon kívül más jogforrások is megtalálhatók voltak az I. Népköztársaság rendszerében: kormányrendelet, miniszteri rendelet, körrendelet, elvi jelentőségű miniszteri határozat, kormánybiztosi rendelet, az önkormányzatok szabályrendeletei, néptanácsok rendeletei.

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG ÁLLAMSZERVEZETE: [Tk. 447-456. o.]

A népköztársasági kormányzat válsága és az 1919. március 20-án kelt Vyx-jegyzék végleg romba döntötte az első polgári demokratikus kísérletet. A kialakuló hatalmi vákuumban a Berinkey-féle koalíciós kormány ellehetlenült, s helyébe a szociáldemokrata és kommunista egyesüléssel létrejött Magyarországi Szocialista Párt lépett.

Az 1919. március 21-én bekövetkezett fordulatot a hatalomátvétellel létrejött Forradalmi Kormányzótanács *Mindenkihez!* c. kiáltványa jelenítette meg, amelyben bejelentették, hogy létrejött a magyarországi Tanácsköztársaság.

A rendszer jellemzői:

- szakított a történeti alkotmánnyal, áttért az írott, kartális alaptörvényi formára,
- az államépítésben a polgári államelmélet elvi alapjainak tagadásából indult ki, a hatalomegységének elvét hangsúlyozták,
- az új alkotmányozási folyamat a hatalom gyakorlásának eszközüül a diktatórikus formát jelölte meg, azaz minden hatalmat a munkás-, paraszt- és katonatanácsok diktatúrája gyakorolja, azaz a proletárság,
- a képviseleti szervek tagjaival szemben megkonstruálták a visszahívási jogot,
- a végrehajtó hatalom túlsúlyba került.

Ideiglenes alkotmány – 1919. április 2.:

- a tanácsrendszer országos kiépítése,
- a Tanácsok Országos Gyűlésének összehívásáig a Forradalmi Kormányzótanács gyakorolja a teljes állami főhatalmat. A végleges alkotmány megalkotására 1919. június 23-án került sor.

Központi szervek

Szövetséges Tanácsok Országos Gyűlése – SZTOGY

Jellemzői:

- az állami élet központi szerve,
- az ideiglenes alkotmány e testület felállítását közvetlen választásokra bízta,
- a tagokat minden 50 ezer lakos képviselőjében a megyei és városi tanácsok választották, akik visszahívhatóak voltak,
- a delegáltak körét a budapesti intézőbizottság 80 és a Népgazdasági Tanács választmányának 40 tagja egészítette ki.

Hatásköre (a végleges alkotmány szerint 18 feladat):

- az alkotmány elfogadása, ill. módosítása,
- a hadüzenetben és békekötésben döntés,
- az ország határainak megállapítása } kizárólagos hatáskör,
- más hatásköreiben a Központi Intézőbizottság helyettesíthette.

Működés:

- évente két ülészak,
- többször csak akkor, ha az ülés összehívását olyan kerületek és városok tanácsai kérték, amelyek az ország népessége egyharmadának képviselőjében működtek,
- üléseit a nyilvánosság előtt tartotta,
- a tárgyalás népbiztosok jelenlétében folyt,
- tagjait megillette a törvénykezdeményezés, az indítványozás, a vitákban való részvétel, a szavazás és a képviselői mentelem joga,
- ismert az interpelláció joga,
- napirendjét maga fogadta el,
- a plénum előtti tárgyalást bizottsági vita előzte meg,
- a szavazás általában nyílt volt,
- az érvényességhez legalább 100 tag, bizottságokban a többség jelenléte volt szükséges.

Szövetséges Központi Intézőbizottság – SZKIB

Jellemzői:

- a politika mindennapi vitelére hivatott szerv, azaz operatív jellegű szerv,
- a SZTOGY választotta,
- tevékenysége magában foglalta a törvényhozói, végrehajtói és a bírói hatalom gyakorlását is,
- széles a SZTOGY-ot helyettesítő jogköre,
- saját:
 - rendeletalkotás,
 - megválasztja a Kormányzótanács elnökét, tagjait,
 - felülbíráhatja, módosíthatja az alárendelt szervek és a Kormányzótanács rendeleteit és aktusait,
- operatív irányítás:
 - utasítási jog a munkások, katonák és földművesek tanácsai felé, ill. a tanácsrendszer valamennyi szervére vonatkozóan,
- működéséről, valamint az ország általános politikai-gazdasági helyzetéről a SZTOGY-nak beszámolóval, ekképp felelősséggel tartozott,
- szervezet:
 - max. 150 tagú,
 - benne a kisebbségek számarányuknak megfelelő képviselőkhöz jutottak,
 - elnöke egyúttal a Kormányzótanács elnöke is.

Forradalmi Kormányzótanács – FKT

Jellemzői:

- a forradalom központi szerve,
- mandátumát a főváros munkástanácsától kapta,

- élén elnök állt,
- tagjaiként az egyes szakigazgatási ágazatokat irányító népbiztosok funkcionáltak,
- kezdetben belügyi, külügyi, igazságügyi, hadügyi, földművelésügyi, közlekedési, kereskedelemügyi, szocializálási, munkaügyi, pénzügyi, közoktatásügyi, valamint német és ruszinügyi népbiztosságokat állítottak fel,
- az alkotmányjogi rendezések következtében a Kormányzótanács a TK kormányaként funkcionált, amely a SZTOGY és a SZKIB utasításainak, irányításának megfelelően tevékenykedett,
- a népbiztosok a SZTOGY és a SZKIB szoros ellenőrzése alatt álltak, ezek utasításait kötelesek voltak követni,
- rendeletalkotás megillette.

Népgazdasági Tanács

Jellemzői:

- e szervben integrálták a korábban önálló pénzügyi, közellátási, szociális, termelési és földművelésügyi biztosságot,
- kifejezetten operatív jellegű szerv,
- elvi jellegű rendeleteket csak a FKT egyetértésével adhatott ki,
- azok a népbiztosságok kerültek bele, amelyek a termelés és a javak elosztása egységes irányításában jutottak szerephez,
- elnökséggel (népbiztosok, rendelkező hatalom gyakorlása) és választmánnyal rendelkezett.

Helyi szervek

A tanácsok

A Tanácsköztársaság megszüntette a hagyományos polgári önkormányzatokat és a szovjet gyakorlatnak megfelelően az államigazgatás feladatait az ún. **tanácsokra** bízta. A tanácsok választással jöttek létre (az alsó szintű tanácsok tagjait – községi, városi, budapesti kerületi – közvetlenül választották, az ennél magasabb tanácsok tagjait delegálták saját tagjaik köréből).

A tanácsok saját tagjaik sorából **intézőbizottságot** (direktórium) választottak, amely mint általános hatáskörű szerv látta el a tényleges államigazgatási feladatokat.

KÉRDÉSEK ÉS FELADATOK A IX. ELŐADÁS ANYAGÁHOZ

1. Hogyan alakult meg a Nagy Nemzeti Tanács?
2. Mít követelt a Nagy Nemzeti Tanács az október 26-án kiadott kiáltványában?
3. Sorolja fel a központi szerveket az I. Népköztársaság alatt!
4. Ismertesse a Nemzeti Tanács legfontosabb ismérveit!
5. Milyen fontos feladatai voltak a Nagy Nemzeti Tanácsnak?
6. Mít kell tudni a Népkormányról?
7. Ismertesse a kormánybiztosi intézmény lényegét!
8. Ismertesse az államfő kérdésének rendezését!
9. Melyek a korszak helyi szervei?
10. Ismertesse a korszak jogforrási rendszerét!
11. Mutassa be a Tanácsköztársaság államszervezetének jellemzőit!
12. Mít kell tudni az ideiglenes és a végleges alkotmányról?
13. Sorolja fel a Tanácsköztársaság központi szerveit!
14. Mi az összefüggés a SZTOGY és a SZKIB között?
15. Mi volt a SZTOGY működésének a lényege?
16. Mi volt a forradalom központi szerve és mi volt a feladata?
17. Jellemezze a Népgazdasági Tanácsot!
18. Ismertesse a Tanácsköztársaság helyi szerveinek a működését!

A HORTHY-KORSZAK ALKOTMÁNYFEJLŐDÉSE

A HORTHY-KORSZAK TÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEI [Tk. 280-285.o.]

1919. augusztus 1-jén a Tanácsköztársaság megbukott, melyet az eredménytelen Peidl, majd Friedrich kormány követett. 1919. november 16-án, Horthy Miklós a Nemzeti Hadsereg élén bevonult Budapestre, melynek eredményeként 1920 elején megtartották a nemzetgyűlési választásokat. Az egykamarás, 2 éves mandátummal rendelkező Nemzetgyűlésnek alapvető feladata volt az államformáról való döntés. Ennek eredményeként született meg a korszak egyik legjelentősebb közjogi dokumentuma: **1920:I. tc.** A törvény deklarálta:

- a királyi hatalom gyakorlása 1918. évi november hó 13. napján megszűnt,
- a Pragmatica Sanctio hatályát veszítette,
- a királyválasztás joga ezzel visszaszállt a magyar nemzetre,
- az 1918. november 16. és 1919. augusztus 7. között született valamennyi jogszabály semmis, tehát *Magyarországon közjogi értelemben visszaáll az 1918. november 16. előtti állapot (jogfolytonosság elve).*

A KORMÁNYZÓ MINT ÁLLAMFŐ [Tk. 362-369.o.]

Az államformáról való végleges döntés azonban elmaradt, s a jogszabály pusztán annyit említ, hogy „A nemzetgyűlés addig, amíg az államfői hatalom gyakorlásának mikéntjét véglegesen rendezi, [...] az államfői teendők ideiglenes ellátására a magyar állampolgárok közül titkos szavazással kormányzót választ.” A kormányzói tiszt egy ideiglenesnek szánt alkotmányos megoldás, de lényegileg 1944-ig fennállt. A kormányzó jogállását a királyéhoz képest *negatív taxációval* határozhatjuk meg az alábbiak szerint.

Törvényhozásbeli jogai

- Megilleti a király korábbi **törvénykezdeményezési joga** úgy, hogy a kormányjavaslatokat **előzetesen megvizsgálta**. E nélkül a kormány nem vihetett javaslatot a nemzetgyűlés elé.
- Szentesítés helyett **a törvényeket 60 napon belül kihirdetési záradékkal látja el és aláírja**.
- **Egyszeri szuszpenzív vétőjog**: a kihirdetés előtt a kormányzó – indokai közlése mellett – az elfogadott törvényjavaslatot ismételt megfontolásra egy ízben a nemzetgyűléshez visszaküldhette. Ha a törvényhozás fenntartotta az álláspontját, a kormányzó 15 napon belül köteles volt kihirdetni a törvényt. (Kivéve az államforma, és az államfő személyének a kérdésében alkotott törvényt.)
- A nemzetgyűlés **elnapolásának joga NEM illeti meg!**
- A nemzetgyűlést **csak akkor oszlathatja fel**, ha *az tartósan munkaképtelenné vált*, és a munkaképességet a nemzetgyűlés elnöke a házszabályokban biztosított jogaival helyreállítani nem volt képes. Ebben az esetben választásokat kellett kiírni úgy, hogy az új nemzetgyűlés 3 hónapon belül összeülhessen.

Végrehajtásbeli jogai

- Képviseli az országot nemzetközi kapcsolataiban.
- Követeket küld és fogad.
- Nemzetközi szerződéseket köthet (törvényhozási tárgyokban a nemzetgyűlés hozzájárulásával).
- Hadsereg országhatáron túli alkalmazása és a békekötés joga a nemzetgyűlés hozzájárulásával illette meg.
- A kormányzó a végrehajtó hatalmat kizárólag a nemzetgyűlésnek felelő minisztérium (kormány) útján gyakorolja.
- A kormányzó minden aktusához az illetékes felelős **miniszter ellenjegyzése** szükséges.
- A legfőbb hadúri jogok (vezérlés, vezénylés és belső szervezet) megillették.
- A kormányzó nemességét nem adományozhat. (Helyette később vitézi cím.)
- A főkegyúri jogot nem gyakorolhatja. (Ezt a pápa fenntartotta magának, helyette *főfelügyeleti jog* illette meg a kormányzót.)
- Általános kegyelmet nem adhat, csak a nemzetgyűlés törvény formájában.

A kormányzó **személyét érintő rendelkezések** pedig az alábbiakban foglalhatók össze:

- Személye *sérthetetlen*, és
- ugyanolyan büntetőjogi védelemben részesül, mint törvényeink szerint a király.

- A kormányzót az alkotmány vagy a törvény megszegése esetében a **nemzetgyűlés felelősségre vonhatja**. A felelősségre vonást a nemzetgyűlés csak legalább 100 tagja által aláírt indítvány alapján és összes tagjai kétharmad részének szavazatával mondhatja ki. Az eljárást külön törvény fogja szabályozni.
- A kormányzót „*főméltóságú kormányzó úr*” cím használata illeti meg.
- A kormányzó részére a nemzetgyűlés tiszteletdíjat állapít meg.
- Esküt kell tennie.

A KORMÁNYZÓ JOGKÖRÉNEK BŐVÜLÉSE [Tk. 366-369.o.]

A korszak alkotmányos változásait a továbbiakban a kormányzói jogkör kiterjesztésén keresztül vizsgáljuk meg. Ezen jogszabályok közül az első, az **1920:XXVIII. tc.**, mely szerint

- a kormányzó a nemzetgyűlést 30 napi időtartamra **elnapolhatja**,
- a hadsereg külföldi alkalmazásának joga kibővült: **közvetlen veszély esetén** összminisztériumi felelősség mellett és a nemzetgyűlés utólagos hozzájárulásával **a hadsereget az országhatárokon kívül is alkalmazhatja**,
- megkapta az **általános kegyelmezés** jogát.

E jogszabályt törvények egész sora követte, melyek közül a legfontosabbak:

- **1926:XXII. tc.:**
 - ez a törvény a második kamara, a Felsőház visszaállításáról rendelkezett,
 - a kormányzó **40 főt nevezhetett ki felsőházi taggá**, s ezzel nagy befolyást szerzett a törvényhozás működésében.
- **1933:XXIII. tc.:**
 - a kormányzót az országgyűlés üléseinek **elnapolására és felosztatására** a királyhoz hasonló jog illeti meg, aminek egyetlen korlátja az előző évi zárszámadás és következő évi költségvetés elfogadása.
- **1937:XIX. tc.:**
 - kétszeri szuszpenzív vétőjog:
 - a kormányzó az országgyűlés által alkotott törvényt a kihirdetési záradékkal és aláírással **6 hónapon belül** látja el,
 - a kihirdetés előtt a törvényt újabb **megfontolás végett visszaküldheti az országgyűlésnek megfontolás végett**,
 - **ha az országgyűlés fenntartja a kormányzó a törvényt hozzárkezesétől számított 6 hónapon belül ISMÉT újabb megfontolás végett visszaküldheti**,
 - ha az országgyűlés a másodszor is visszaküldött törvényt változatlanul fenntartja a kormányzó a törvényt hozzárkezesétől számított tizenöt nap alatt kihirdetni köteles.
 - dinasztiaalapítási szándék jelenik meg a szabályozás mögött,
 - a kormányzó három nagykorú magyar állampolgárt a kormányzói tisztre utódjaként ajánlhat, s ajánlását tisztének tartama alatt bármikor módosíthatja vagy visszavonhatja,
 - ajánlását a kormányzó írásban, sajátkezű aláírásával és pecsétjével ellátva három teljesen egyező példányban állítja ki, s borítékba zárja vagy lezárja,
 - a Királyi Kúria elnöke, a két koronaőr s a miniszterelnök őrzi a példányokat,
 - az ajánlás miniszteri ellenjegyzéshez nincs kötve;
 - érvénytelen azonban az ajánlás,
 - ha háromnál több vagy háromnál kevesebb személyre szól,
 - ha kiállításra vagy átadásra vonatkozó szabályokat nem tartották be.
- **1942:II. tc.:**
 - kormányzóhelyettes intézménye:
 - a kormányzóhelyettest az alatt az idő alatt, amíg a kormányzót tisztének személyes ellátásában
 - **távollét,**
 - **betegség vagy más ok akadályozza,**

- úgyszintén a **kormányzói tiszt megüresedése esetében**, amíg az új kormányzó az esküt le nem teszi, a *kormányzói jogok megilletik*, kivéve az utóda ajánlási jogot.
- A kormányzó – a miniszterelnök ellenjegyzésével – a kormányzóhelyettest megbízhatja, hogy a kormányzói hatáskörbe tartozó egyes tennivalókat a kormányzó nevében elvégezze. A megbízás bármikor visszavonható.

AZ ORSZÁGGYŰLÉS [Tk. 348-350.o.]

A történeti alkotmányosságnak megfelelő kétkamarás országgyűlés az 1926:XXII. törvénycikkkel került visszaállításra (*felsőházi reform*), mely újjászervezte a második kamarát. A felsőházat más európai országokban is a stabilitás erősítőjének, a „nyugalom és megfontoltság” megtestesítőjének tartották. Az arisztokráciára épülő második kamara a korszakban már ritka kivételnek számított, jóformán csak Angliában és Spanyolországban fordult elő. A felsőház eltér a főrendiháztól, mert:

- valóságos politikai feladatokkal felruházott intézményt hoz létre,
- az arisztokráciát visszaszorítja (76%-ról 29%-ra csökkent),
- tagjainak legnépesebb csoportja a középrétegekből került ki (46-47%).

A felsőházi tagság elnyerésére a törvény három esetkört állapít meg:

- Hivatal és méltóság alapján:
 - az ország zászlósai, amennyiben e méltóságukat a törvény nem szüntette meg;
 - a két koronaőr;
 - a Magyar Királyi Kúria elnöke és másodelnöke;
 - a Magyar Királyi Közigazgatási Bíróság elnöke és másodelnöke;
 - a budapesti királyi ítélőtábla elnöke;
 - a koronaügyész;
 - a Magyar Királyi Honvédség főparancsnoka;
 - a Magyar Nemzeti Bank elnöke;
 - a katolikus, református, evangélikus, unitárius, görög keleti és izraelita egyház legfőbb képviselői.
- Kinevezés alapján tagja a felsőháznak azok, akiket az *államfő*
 - kiválóan érdemes állampolgárok közül,
 - élethossziglan vagy
 - a hiányzó tagok pótlására felsőházi taggá nevez.
- Választás
 - a legalább 2000 pengő földadót fizető főnemesi családok 24. évnél idősebb férfi tagjai,
 - a területi és testületi önkormányzatok,
 - Országos Vitézi Szék,
 - MTA,
 - egyetemek és főiskolák,
 - Magyar Nemzeti Múzeum,
 - Budapesti Áru- és Értéktőzsde,
 - maguk közül választott tagjai, képviselői.
 - A mandátum 10 évre szól melynek lejártá után újraválaszthatók.

A felsőház jogköre ugyanaz, mint a főrendiházé volt, de a törvénykezdeményezés joga a felsőházat is megilleti. Mind a két ház, a másik ház által elfogadott törvényjavaslatról 6 hónapon belül köteles dönteni. Amennyiben a kamarák között kompromisszum nem jön létre, a két ház előkészítő bizottsága együttes ülést tart, melynek konklúzióját a képviselőház és felsőház ismételten külön-külön megtárgyalja. Amennyiben a két kamara közötti ellentét az egyeztető eljárás másodszori megismétlésével sem oldható fel, vagy ha a felsőház a 6 hónapos határidőt nem tartja be, a képviselőház a felsőház jóváhagyása nélkül a javaslatot az államfő elé terjesztheti.

A felsőházi reform a két kamara egymáshoz való viszonyát sajátos módon rendezte, melyet az *aszimmetrikus bikameralizmus* (a két ház nem teljesen egyenlő) jellemzünk:

- egyeztető eljárás kétszeri eredménytelensége esetén a képviselőház önállóan is az államfőhöz fordulhat,
- költségvetési törvény elfogadásakor az egyes kiadási tételeket nem módosíthatta, s így vagy egészében fogadta el a javaslatot, vagy teljesen elvetette azt.

KÉRDÉSEK ÉS FELADATOK A X. ELŐADÁS ANYAGÁHOZ

1. Ismertesse a jogfolytonosság elvét!
2. Miért és mennyiben okozott törést a magyar alkotmányosságban a Népköztársaság és Tanácsköztársaság időszaka?
3. Mi Magyarország államformája 1920-1944 között?
4. Hogyan rendelkezik az 1920:I. tc. a Népköztársaság és Tanácsköztársaság jogforrásairól?
5. Ki lehet kormányzó?
6. Ismertesse a kormányzó törvényhozásbeli jogait!
7. Megilleti-e a kormányzót a közvetlen törvénykezdeményezés?
8. Ismertesse a kormányzó vétőjogának változását!
9. Mutassa be a kormányzó végrehajtásbeli jogait!
10. Feloszlathatja-e a kormányzó a nemzetgyűlést az 1920:I. tc. alapján?
11. Miért nevezzük nemzetgyűlésnek a magyar törvényhozó szervet 1920-1926 között?
12. Miért nem szentesíthet a kormányzó?
13. Tartozik-e felelőséggel a kormányzó a törvényhozás felé?
14. Jellemezze az 1937:XIX. törvénycikket!
15. Mutassa be a kormányzóhelyettes intézményét!
16. Mit értünk a kormányzó utódajánlási joga alatt?
17. Örökíthető-e a kormányzói tisztt?
18. Mutassa be az országtanács működését!
19. Jellemezze a felsőházi reformot!
20. Kik kerülhettek be a felsőházba kinevezés alapján?
21. Vesse össze a főrendiházat a felsőházzal!
22. Mit értünk asszimertikus bikameralizmus alatt?

AZ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS SZERVEZETRENDSZERE ÉS MÓDOSULÁSAI 1848-TÓL

[Tk. 428-438.o.]

A BÍRÓSÁGI SZERVEZETRENDSZER A SZABADSÁGHARC ALATT

Az 1848. évi áprilisi törvények nem hoztak érdemi változást a bírósági szervezetrendszer terén. A '48-as jogalkotásnak nem célja az igazságszolgáltatás és peres eljárás teljes körű megreformálása. Ezt bizonyítja két rendelkezés is:

- 1848: III. tc. 27. § *A törvényes bíróságok és ítélőszékek törvényes önállóságukban, s a törvény további rendeleteig eddigi szerkezetükben fentartandók.*
- 1848:XXIX. tc. 29. § *A törvény útján kívüli elmozdíthatatlanság, egyedül az igazság szolgáltatásával megbízott bírói hivatalokra szoríttatik.*

Az áprilisi törvények által megszüntetett kancellária helyett az igazságügy-minisztérium vette át a Kúria feletti felügyeletet.

Az 1848: IX. és XI. tc. eltörölte az úriszéket, és annak hatáskörét a következőképpen rendezte:

- szolgabírói szék: kisebb polgári ügyekben,
- megyei törvényszék (sedria): nagyobb polgári ügyekben és büntető ügyekben,
- alispáni ítélőszék: a volt jobbágyok és földesurak között a
 - legelő-elkülönítés,
 - faizás,
 - makkoltatás és
 - a jobbágyokat megillető jogok tekintetében felmerült jogviták.

1848 eltörölte az úriszéket, de nem szüntette meg a büntetések és a büntetőeljárás során fennálló rendi különbségeket. Így

- nemes szabadlábbon védekezhetett, a volt jobbágy letartóztatva,
- nemes korlátlanul fellebbezhetett, jobbágy csak
 - halálbüntetés,
 - 3 évnél súlyosabb szabadságvesztés büntetés esetén,
 - vagy ha nemes büntárrsal együtt ítélték el,
- nemes ellen írásbeli, jobbággal szemben *sommás eljárást* alkalmaztak.

A sajtóról szóló 1848:XVIII tc. rendelkezik az esküdtbíróságok felállításáról, de kizárólag sajtóvétségek esetén. Sajtóvétség: „*Ki valamely bűn, avagy vétség elkövetésére, egyenes és határozott felhívást tesz sajtó útján, és a bűn, avagy vétség valósággal el is követtetik, ...*” A felelősségre vonás kapcsán bevezeti a fokozatos felelősség elvét: sorrendben felel: a szerző, a szerkesztő, a nyomda tulajdonosa.

1848 októberében a Honvédelmi Bizottmány felfüggesztette a civil bíróságok működését és a haditörvényszékek hatályát kiterjesztette a népfelkeléssel szembeni elégedetlenségekre. Jellegüket tekintve hadi és polgári vegyes bíróságként működtek. Tagjait a Honvédelmi Bizottmány nevezte ki és szervezetileg függetlenek a megyei bírósági szervezettől. Polgári és katonai tagokból álltak, és azonos szabályok szerint bírálták el a katonák és civilek cselekményeit. Összesen 18 *vésztörvényszék* került felállításra, majd az ítélkezési gyakorlat egységesítés végett ezek fölé központi *vésztörvényszéket* szerveztek, mely:

- országos hatáskörű,
- szervezetileg az igazságügy-minisztérium alá tartozott.

A *vésztörvényszékek* rendszerét a Szemere-kormány számolta fel, és megkezdődött a korábbi bírósági rendszer visszaállítása. A Kúria azonban nem követte a kormány törekvéseit, így Kossuth Lajos kormányzóelnök elrendelte a hétszemélyes tábla, királyi tábla, és váltófeltörvényszék megszüntetését, és olyan felsőbbbíróság felállítását mely a függetlenségi nyilatkozat szellemében ítélkezik. Ilyen körülmények között került felállításra a hétszemélyes *főtörvényszék* (fellebbviteli fórumként működött), és az országos törvényszék (királyi tábla helyett). A hétszemélyes *főtörvényszék* 3 tanácsban ítélkezett:

- polgári tanács,
- büntető tanács,
- váltó tanács.

A NEOABSZOLUTIZMUS BÍRÓSÁGI SZERVEZETRENDSZERE

A szabadságharc bukását követően Magyarország a neoabszolútizmus időszakában önálló államiságát elvesztette, melynek következményeként a főbb állami szervek működése is szünetelt. Az igazságszolgáltatás átszervezése is ennek fényében történt. A kialakult új szervezet közvetlenül az osztrák igazságügy miniszter felügyelete alatt állt, melynek jellemzői a következők:

- 3 fokúvá vált az igazságszolgáltatás:
 - járásbíróság,
 - megyei törvényszék,
 - főtörvényszék (kerületenként szerveződött),
 - legfőbb ítélőszék.
- országunk teljes területét átfogó bíróság nem létesült.

Az olmtüzi alkotmány Magyarország területét öt kerületre osztotta, ahol öt *főtörvényszéket* állított fel. A bírósági területek felosztásakor arra is ügyeltek, hogy a korábban egységes Magyarország melléktartományait szintén a birodalmi központ alá rendeljék. Ezzel magyarázható, hogy **Erdélyt** és **Horvátországot** a szűkebb értelemben vett Magyarországtól **elkülönítve szervezték meg**. Az 1849. november 18-án kiadott pátens a Bánságot és Bácskát is elszakította Magyarországtól és "Szerb Vajdaság és Temesi Bánság" néven külön tartománynak nyilvánította.

Az abszolútizmus *különös* bíróságai között fontos szerepet játszottak a *haditörvényszékek*, melyek hatásköre kiterjedt a felségsértés és lázadás bűncselekményével vádolt *polgári személyekre is*.

A *haditörvényszékek* felállítását Haynau Magyarország és Erdély területén 1849. július 1-én rendelte el. Kezdetben a hadijogban szokásos statáriális ügyekben ítélt, később azonban hatáskörébe utalták a forradalomban való részvétellel gyanúsított személyekkel szembeni ítélezést is. A hadbírói ítéletek ellen kegyelmi kérvényt lehetett az uralkodóhoz előterjeszteni, aki arról a minisztertanács állásfoglalása alapján döntött.

A volt jobbágy és a földesurak közötti jogviták rendezésére állították fel az *úrbéri bíróságokat*. Háromfokozatú *bíróságként* működött; törvényszékekre, országos főtörvényszékekre és a Bécsben székelő legfőbb úrbéri törvényszékekre tagolódott. A bíróságok feladata volt a jobbágyok és a volt földesurak közötti jogviták rendezése az 1853. évi úrbéri pátens alapján. Különös bíróságként járt el Pesten a *kereskedelmi törvényszék*.

BÍRÓSÁGI REFORMOK 1861 ÉS 1869 KÖZÖTT

Ideiglenes Törvénykezési Szabályok

Az Októberi Diploma alapján visszaállított magyar hatóságok nem voltak hajlandóak elismerni a Bach-korszakban kiadott pátenseket, hanem a magyar jog szerint szerettek volna eljárni. Ugyanakkor az 1848 előtti jogszabályok már nem alkalmazhatók, mert pl. az ősiség eltörlésével a magyar magánjog egyik központi intézménye szűnt meg.

A király báró Vay Miklós magyar kancellárhoz a következő legfelsőbb kéziratot intézte: „*Minékutána szándékom Magyarországom összes törvénykezési ügyét ismét ezen ország határai közé visszahelyezni – ennél fogva országbíróim Nekem több alkalmas egyéniségeket fog kijelölni a királyi Curia tagjaiul, kik az ő elnöklete alatt, más alkalmas egyéniségek közbejöttével, mindenekelőtt a magyar igazságszolgáltatásnak szervezése fölött tanácskozadván, ebbéli javaslataikat magyar királyi kancelláriám útján haladéktalanul Elém terjesztendik;*”

Ennek eredményeként 1861-ben gróf Apponyi György országbíró vezetésével összeült az Országbírói Értekezlet, melyen megszületett az **Ideiglenes Törvénykezési Szabályok (ITSZ)** elnevezésű dokumentum. Arra keresi a választ, hogy a magyar perjogi, magánjogi, büntetőjogi szabályok mennyiben alkalmazhatóak, és milyen kiegészítő rendelkezések szükségesek. Az ITSZ visszatér az 1848 előtti ítélezési szervezetrendszerhez, de tekintettel van az időközi változásokra. A büntetőjog terén egyértelművé tette az 1843. évi javaslat elvetését, a büntetőjogi reformok eszméjének elnapolását, azt a kiegészítést követő évekre hagyva. A magyar bíróságok azonban nem voltak hajlandók az osztrák büntetőjogot alkalmazni praxisukban. Jobb híján tehát vissza kellett térni a polgári átalakulás előtti magyar joghoz. A magánjog terén a magyar törvényeket kell alkalmazni, de ha azok az 1848:XV. tc., és az újabb jogviszonyok miatt nem lennének alkalmazhatók, addig, míg az újabb törvények megszületnek, az Országbírói értekezlet munkáit kell ideiglenesen, kiegészítő jelleggel használni. Miután az uralkodó is helybenhagyta, a Kúria határozatban jelentette ki, hogy „*addig, amíg az alkotmányos törvényhozás másképp nem rendelkezik, azonnal mindennemű törvényes eljárásaiban zsinórmértékül követendi.*”

Új törvénykezési rendtartás (1868:LIV. tc.)

A polgári törvénykezési rendtartás radikális átalakítását jelentette.

Elsőfokon:

- szabad királyi városban és rendezett tanácsú városokban a *városi bíró*;
- megyében a *szolgabíró* vagy a *megyei törvényszék*;

Másodfokon:

- ítélőtábla (Pest és Marosvásárhely),

Harmadfokon:

- magyar királyi kúria
 - semmitőszék (alaki felülvizsgálat),
 - legfőbb ítélőtábla (fellebbezések érdemi elbírálása).

Az *egyházi bíróságok* elé tartozó ügyek száma is csökkent. Ezután csupán az olyan házassági perekben ítéltettek, amelyek

- a házassági kötelék érvényességét,
- az ideiglenes elvált, vagy a házasság felbontását érintették.
- A házassági jogviszonyra vonatkozó egyéb viták (a születés törvényességének kérdése, a gyermektartás, a válás utáni vagyoni viták) rendes bíróságokra tartoztak.

Megszűnt a szentszéki bíróságok több évszázados joga arra is, hogy a végrendeletek alaki feltételeivel kapcsolatos jogvitákban döntsenek.

A bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869:IV. tc. [Tk. 429-430.o.]

Jelentősége abban áll, hogy először foglalt álláspontot a **közigazgatás és a bírászkodás elválasztása** mellett. Rögzítette azt az elvet is, hogy **az ítékezés mindig a király nevében történik**, a bírakat a **király nevezi ki és az állampénztár fizeti**. Ekkor szabták meg első ízben a **bírák alkalmazásának szakmai feltételeit**, a hivatali **összeférhetetlenség** szabályait. Elvi súlyú intézkedés volt a **bírói függetlenség szabályozása**, amely szerint a bíró csak a törvénynek (törvényerejű szokásnak) van alávetve.

Szakmai feltételek:

- magyar állampolgárságú férfi,
- 26. életév betöltése,
- nem áll gondnokság alatt,
- fedhetetlen előéletű,
- jogi diplomával, jogszabályban meghatározott gyakorlattal és bírói vizsgával is rendelkezik.

Összeférhetetlenségi szabályok:

- Politikai összeférhetetlenség alapján nem lehet
 - országgyűlési képviselő,
 - munkásegylet tagja,
 - gyülekezet tagja,
 - folyóirat, tulajdonosa, kiadója, szerkesztője.
- Társadalmi összeférhetetlenség alapján
 - nem járhat el ügyvédként,
 - nem folytathat kereskedést vagy iparügyletet.
- Anyagi összeférhetetlenség:
 - fizetését az állampénztártól kapja,
 - törvényben meghatározott illeték vagy díj kivételével ingyen szolgáltat igazságot, így munkájával összefüggésben semmilyen anyagi juttatást nem fogadhat el,
 - fizetése nem szállítható le.

Ez a törvény sem volt azonban minden meghirdetett elv realizálásában következetes. Nem választotta el következetesen a közigazgatást a bírászkodástól; a kihágási ügyek nagy részét továbbra is közigazgatási hatóságokra bízta, miközben a bíróság is végzett közigazgatási feladatokat (telekkönyvezés).

BÍRÓSÁGOK A DUALIZMUS KORÁBAN

Általános jellemzők:

- A bírósági rendszer **állandóvá vált**, megszűnt az oktávák szerinti és az uralkodói megbízásból eredő időszakos, egyedi igazságszolgáltatás.
- A bíróságok ezen túl **helyhez kötöttek** voltak, főszabály szerint csak kijelölt székhelyükön és hivatali helyiségeikben gyakorolhatták az igazságszolgáltatást. A törvényszékek központjait törvény, a járásbíróságok székhelyét, területét és a törvényszékek határait az igazságügy-miniszter állapította meg.
- A bíróságok **folymatosan** működtek, az általános törvényszünet ismeretlen volt.

A rendes bírósági szervezetrendszer [Tk. 430-431.o.]:

- Magyar Királyi Kúria
- Magyar Királyi Ítéltábla
- Magyar Királyi Törvényszék
- Magyar Királyi Járásbíróság

Magyar Királyi Kúria (1881:LIX. tc.)

A dualizmus idején a Magyar Királyi Kúria volt a legfőbb bírói fórum. A bíróság korábbi két osztályát (semmitőszék és legfőbb ítélőszék) ugyanez a törvény egyesítette. Személyzetének létszámát a következőképpen állapították meg: a bíróság *elnökből*, másodelnökből, hét tanácselnökből és a fiúmei s tengerészeti ügyek két előadójával együtt 65 rendes bíróból, ezen kívül számszerű és kiegészítő bírákból állt. Kizárólag fellebbviteli fórum, munkája során öttagú héttagú tanácsban vagy teljes ülésben jár el. A jogfejlesztésben fontos szerepe volt a büntető vagy polgári tanácsok teljes ülésének, mely büntető vagy polgári ügyekben teljes ülési határozatokat hozhatott. A jogegységesítés elősegítésére pedig 1912-től jogegységi tanácsokat is köteles volt alakítani. Jogegységi határozatot hozott.

Négy tanácsa volt:

- közszolgálati,
- úrbéri, telekkönyvi, birtokrendezési,
- váltó és kereskedelemügyi,
- büntetőügyi.

Magyar Királyi Ítéltábla

Kezdetben kettő, majd összesen 11 ítéltábla szerveződött, melyek hatásköre több megyére terjedt ki. Kizárólag fellebbviteli fórumként működött, csak hivatalnoki fegyelmi ügyekben döntött elsőfokon. Két szakosztályban működött: polgári és büntető ügyek szakosztályában. Mind a két szakosztály három vagy öttagú tanácsban ítélkezett. Ítélezés szempontjából a Kúria alatt, felügyelet szempontjából közvetlenül az igazságügy miniszter alatt álltak.

Magyar Királyi Törvényszék

A bíraskodás legfontosabb dualizmuskori szerve a *törvényszék* volt. Ez tekinthető a korabeli törvénykezés **általános hatáskörű, elsőfokú ítélkezési fórumának**. Minden megye székhelyén létesült, de előfordult, hogy területnagyság alapján kisebb székhelyen kívüli városokban is (pl. Kalocsa) létrehozták. A törvényszékek *polgári* ügyekben egyesbíróként vagy hármastanácsban határoztak. Ítélezési szempontból a törvényszék felettes hatósága az az ítéltábla volt, melynek területén a törvényszék feküdt. Kivételt képeztek az 500 forint értéket meghaladó sommás perekben hozott ítéletek elleni felülvizsgálati kérelmek, melyekről a Kúria döntött.

Magyar Királyi Járásbíróság

Az új bírósági rendszer alapegységei a *járásbíróságok* voltak. Itt bírálták el a kisebb vagyoni értékű polgári pereket és a csekélyebb súlyú büntetőügyeket. A járásbíróság élén *járásbírák* álltak, az ítélezés egyes bíráskodás formájában történt. Ítéleteik ellen (polgári ügyekben) jogorvoslatért a törvényszékhez lehetett fordulni, büntetőítéleteik az ítéltáblához voltak fellebbezhetőek.

ESKÜDTBÍRÓSÁGI RENDSZER [Tk. 431.o.]

Laikus elem részvételére az igazságszolgáltatásban két megoldás kínálkozik:

- *Esküdtszék:*
 - 17. századi Angliában jelenik meg, de már az 1791-es francia alkotmány is tartalmazza,
 - a kontinensen büntetőügyekre jellemző, míg Angliában polgári perekben is alkalmazták.
- *Ülnökbíráskodás:*
 - a laikus fél valamennyi bírói funkcióban részt vesz, a hivatásos bírakkal együtt jár el.

Az esküdtbíráóság gondolata először az 1843/44-i országgyűlés alkalmával merült fel. Ekkor fogalmazódott meg az igény, hogy súlyosabb büntetőügyek esetén társasbíráósági rendszert kell követni. Az esküdtbíráóság első megjelenési formája az áprilisi törvényekhez köthető. A sajtótörvény (1848:XXVIII. tc.) 17. §-a sajtóvétség esetén esküdtszéki eljárást ír elő.

Ezt követően a 307/1867. számú igazságügy-miniszteri rendelet a sajtóvétségekben ítélező esküdtbíráóságokat akként alakította meg, hogy

- a vétkesség kérdésében tizenkét laikus személy,
- a büntető törvény alkalmazását illetően három szakbíróból álló tanács ítéljen.

Az esküdtbíráóságok felállításáról az 1897:XXXIII. tc. rendelkezett oly módon, hogy minden büntető hatáskörű törvényszéknél kell esküdtbíráóságot felállítani.

Az esküdtbíráóságot az elnökkel együtt 3 bírói taggal és 12 esküdttel az ún. esküdtszékekkel szervezte. Ezek a törvény szerint nem együtt ítéleztek. Az esküdtek döntöttek a tények megállapítása, a bűnösség és a minősítés kérdésében, míg a bírói tanács döntött a büntetés kiszabása kérdésében.

Esküdtképeség feltételei:

- magyar állampolgár,
- 26 évesnél idősebb férfi,
- az állam hivatalos nyelvét érti (magyarul tud írni, olvasni),
- minimum évi 20 korona egyenes adót fizet
- középiskolai vagy felsőbb szakiskolai végzettséggel rendelkezik.

Nem vehető fel az esküdtek jegyzékébe:

- akit hivatalvesztésre ítélték,
- aki szabadságvesztés végrehajtása alatt áll, vagy feltételesen szabadságon van,
- akit gondnokság alá helyeztek,
- aki testi vagy szellemi fogyatkozás miatt esküdti kötelességeit teljesíteni nem tudja,
- aki bíró, ügyész, fegyveres erők, rendőrség tagja.

A törvény a magyar esküdtbíráóság *hatáskörének* meghatározásánál egy kettős megszorítás alkalmaz.

Egyrészt az 1897:XXXIII. tc. szerint csak azok a bűncselekmények, melyekre a törvény:

- öt évi vagy annál súlyosabb szabadságvesztés büntetés kiszabását,
- életfogytig tartó szabadságvesztés büntetés kiszabását, vagy
- halálbüntetés kiszabását rendeli.

Másrészt további megszorításokat tartalmaz az 1897:XXXIV. tc. 15. §-a, mely szerint a fenti bűncselekmények közül taxatívén határozza meg az esküdtbíráóság hatáskörébe tartozó ügyeket.

Így az esküdtbíráóság elé utalt ügyeket a törvény szerint 3 csoportba oszthatjuk:

- Az esküdtbíráóságok **rendes** hatáskörébe tartozó ügyek:
 - gyilkosság, a szándékos emberölés, az amerikai párbaj, a párbaj,
 - a kitétel és elhagyás,
 - halált okozó testi sértés, a mérgezés,
 - közegészség elleni bűntett, a gyermekrablás, a szöktetés, stb.
- Az esküdtbíráóságok **kivételes** hatáskörébe azok a büntettek tartoztak, melyekben csak a királyi ítélőtáblák székhelyén működő esküdtbíráóságok járhattak el pl.:
 - felségsértés, a király bántalmazása, a hűtlenség, a lázadás.
- Végül megmaradt az esküdtbíráóság **sajtóbíráskodási** hatásköre egyes *sajtó útján* elkövetett bűncselekményekre.

DUALIZMUS KÜLÖNBÍRÓSÁGAI [Tk. 431-432.o.]

A különbíróóságok szervezésének alapja az, hogy speciális az ügy *alanya* (bizonyos személyi kör), vagy *tárgya*.

Közigazgatási Bíróság [Tk. 425-427.o.]

A közigazgatási bíraskodás megteremtésének feltételei:

- végrehajtás és igazságszolgáltatás szervezeti elkülönülése,
- közigazgatásra jellemző szokásjogi normák megszűnése,
- társadalmi igény az állampolgári jogok védelmére.

A rendi korszakban e feltételek nem fejlődhetek ki, így először 1848-ban jelenik meg a közigazgatási intézkedésekkel szembeni jogvédelem iránti igény. Bár a formális jogegyenlőség megvalósult, ekkor még nem tisztázott a két hatalmi ág egymáshoz való viszonya.

Komoly előrelépést jelentett az 1869:IV. tc., mely által megvalósult:

- a közigazgatás és igazságszolgáltatás elválasztása,
- közigazgatás törvényeknek való alávetése.

A közigazgatás két alaptörvénye az 1870:XLII. tc. és 1871:XVIII. tc. a kormány számára széles cselekvési lehetőséget biztosított, így a területi szintű önkormányzatok mozgástere minimálisra csökkent. A kormányt képviselő főispánok ettől kezdve törvényes befolyást nyertek a helyi ügyekre, és a tisztviselőket csak akkor lehetett felelősségre vonni, ha tevékenységük vagy mulasztásuk egyben bűncselekményt valósít meg. Ilyen körülmények között különösen fontos a közigazgatási jogvédelem megteremtése, mely 1880-ban az **általános közigazgatási bíróság** felállításával megvalósult.

E szerv volt a közigazgatási bíróság közvetlen szervezeti elődje. A közigazgatási bíróság végleges szervezete az 1896:XXVI. tc. nyomán alakult ki. Legfelsőbb fokú bíróságként jött létre, két ügyszakban, az

- *általános közigazgatási* és (községi, törvényhatósági, és miniszteri határozatok elleni panasz elbírálása),
- *pénzügyi osztályban* működött.

Élén az *elnök* állt, aki a Kúria elnökével egyenrangú volt, bírúival szemben magas szakmai követelményt állítottak. 5 tagú tanácsban, írásbeli eljárással ítélezett. A közigazgatási bíróság felállításával lehetővé vált, hogy a polgárok a közigazgatási hatóság visszaélései ellen bírósághoz forduljanak.

1907:LX. tc.:

- lehetővé teszi a miniszteri rendeletek elleni jogorvoslatot, ha azok a törvényhatóságok törvényben biztosított jogkörét sértik,
- a panaszt a törvényhatósági bizottság terjesztette elő,
- ha a bíróság a jogsértést megállapította, megsemmisítette az érintett rendelkezést.

Főudvarnagyi Bíróság

A Főudvarnagyi Bíróságot az 1909:XVI. tc. állította fel. A bíróság háromtagú tanácsa élén álló elnököt az uralkodó nevezte ki.

Hatásköre

- a Magyarországon élő Habsburg-Lotharingiai főhercegekre és
- az olyan diplomáciai mentességet élvező személyekre terjedt ki, akik elismerték a bíróság joghatóságát.

Ez a különbíróóság ítélt az uralkodó család hitbizományi birtokainak, Magyarországon fekvő ingatlanainak örökösödési pereiben. A Főudvarnagyi Bíróság ítélete ellen a budapesti királyi ítéletáblához, onnan a királyi Kúriához lehetett fellebbezni.

Hatásköri bíróság

Az 1907:LXI. törvénycikkkel létrehozott hatásköri bíróság a leggyakrabban előforduló hatásköri összeütközések eldöntésére alakult. Hatásköri összeütközés lehet:

- *pozitív* (egyszerre több szerv állapítja meg az adott ügyre a hatáskörét),
- *negatív* (egyetlen szerv sem állapítja meg a hatáskörét).

Ha a hatásköri összeütközés csak a közigazgatási hatóságok vagy csak a bíróságok között merül fel, akkor nem a Hatásköri Bíróság, hanem a legközelebbi felettes szerv jogosult eljárni.

A Hatásköri Bíróság kötelező érvényű, megfellebbezhetetlen határozatot hozott

- a bíróságok és közigazgatási hatóságok,
- a közigazgatási bíróság és a rendes bíróságok, valamint
- a közigazgatási bíróság és közigazgatási szervek közötti hatásköri vitákban.

A bíróság országos hatáskörű volt, elnöki tisztét 3 évenként felváltva a királyi kúria, illetve a közigazgatási bíróság elnökei látták el, tagjait szintén e két bírói testület delegálta.

Szabadalmi Bíróság

A Szabadalmi hatóságok rendszere az 1895:XXXVII. tc. alapján a következőképpen néz ki:

- *Szabadalmi Hivatal*
 - *bejelentési osztálya* háromtagú tanácsban – mely egy bírói és két műszaki képesítésű szakembert foglal magában – járt el a szabadalmak megadása, megszorítása, megtagadása tárgyában,
 - *bírói osztálya* öttagú tanácsokban jár el, mely elnökből, két bírói képesítésű, és két műszaki végzettségű tagból áll. A bírói osztály a bejelentési osztály fellebbviteli fóruma volt, továbbá elsőfokon járt el a szabadalom megvonása, vagy megsemmisítése iránt indított perekben.
- *Szabadalmi Tanács* másodfokú bíróság volt a hivatal bírói osztálya, mint elsőfokú hatóság felett.

Az 1920:XXXV. tc. rendezi át a szabadalmi hatóságok rendszerét, s immár a közigazgatástól teljesen függetlenítve a következő szervezetrendszert állapítja meg:

- Szabadalmi Hivatal → Szabadalmi Bíróság,
- Szabadalmi Tanács → Szabadalmi Felsőbíróság,

Hatásköre: szabadalmak megadása, megsemmisítése, megvonása stb. iránt indított perek.

További különbíróságok: választási bíraskodás, egyházi bíróságok, katonai bíróságok, szabadalmi hatóságok, választott bíróságok, Budapesti áru- és értéktőzsde bírósága, kereskedelmi és váltótörvényszéket.

KÉRDÉSEK ÉS FELADATOK A XI. ELŐADÁS ANYAGÁHOZ

1. Mennyiben érintette az áprilisi törvényhozás a bírói szervezetrendszert?
2. Ismertesse a sajtóvétség fogalmát!
3. Mit jelent a fokozatos felelősség elve?
4. Ismertesse a véstörvényszékek rendszerét!
5. Mit jelent a statáriális ítélkezés?
6. Mutassa be a neoabszolutizmus rendes bíróságait!
7. Mutassa be a neoabszolutizmus különbíróságait!
8. Jellemezze az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokat!
9. Mely bíróságok ítélkeztek elsőfokon az 1868:LIV. tc. alapján?
10. Mely bíróságok ítélkeztek másodfokon az 1868:LIV. tc. alapján?
11. Mely bíróságok ítélkeztek harmadfokon az 1868:LIV. tc. alapján?
12. Ismertesse az egyházi ítélkezés szerepét a dualizmus korában!
13. Mutassa be az 1869:IV. tc. jelentőségét!
14. Mit jelent a bírói függetlenség, és milyen garanciái vannak?
15. Ismertesse a bírókkal szemben támasztott szakmai követelményeket!
16. Jellemezze a bírákra vonatkozó összeférhetetlenségi szabályokat.
17. Lehet-e választani a bírákat az 1869:IV. tc. után? Válaszát indokolja!
18. Mi a jelentősége az igazságszolgáltatás közigazgatástól való különválasztásának?
19. Sorolja fel a dualizmus rendes bíróságait!
20. Jellemezze a Kúriát!
21. Jellemezze az Ítéletábrát!
22. Jellemezze a Törvényszéket!
23. Jellemezze a Járásbíróságot!
24. Milyen módon vehet részt a laikus elem az igazságszolgáltatásban?
25. Milyen elv alapján működik az esküdtbíróság?

26. Mi a különbség az esküdt és az ülnök között?
27. Ki lehetett esküdt a dualizmus alatt?
28. Ismertesse az esküdtbírók hatáskörét!
29. Milyen elvek alapján szerveztek különbírókat a dualizmus időszakában?
30. Mit jelent a közigazgatási jogvédelem?
31. Milyen feltételei vannak a közigazgatási jogvédelem megteremtésének?
32. Jellemezze a közigazgatási Bíróság működését!
33. Mit értünk garanciális panasz alatt?
34. Mutassa be a Főudvarnagyi Bíróság működését!
35. Mit értünk hatásköri összeütközés alatt, mely típusai ismeretesek?
36. Jellemezze a Hatásköri Bíróság működését!
37. Jellemezze a Szabadalmi Hatóságok rendszerét!
38. Milyen ügyekben járhatott el a Szabadalmi Bíróság?

A NYILAS-DIKTATÚRA [Tk. 457-462.o.]

Magyarországon az 1944. március 19-i német megszállás, majd Horthy Miklós kormányzó október 15-i sikertelen kiugrási kísérlete után *szélsőjobboldali hatalomátvétel* következett be.

Az elrabolt fiával zsarolt kormányzó október 16-án kénytelen volt visszavonni előző napi proklamációját, s kinevezte *miniszterelnökké Szálasi Ferencet*, majd lemondott az államfői posztról. S ezzel mintegy „legalizálta” a bekövetkezett államcsínyt, amelyre Veessenmayer, a magyarországi német *birodalmi megbízott* azzal tudta rávenni a kormányzót, hogy „becsületszavát” adta az elrabolt ifjabb Horthy Miklós szabadon bocsátására.

A magyar alkotmányjog szerint (1937:XIX. tc.) a kormányzói tiszt megüresedése esetén össze kell hívni az **Országtanácsot**, melynek tagjai a miniszterelnök, a törvényhozás két házának elnöke, az ország hercegprímása, a Királyi Kúria és a Közigazgatási Bíróság elnökei, valamint a hadsereg főparancsnoka. *Szálasi e testület előtt tette le a miniszterelnöki esküt.*

Kormányzótanács néven ideiglenes államfői testületet hoztak létre, ezzel az ideiglenes megoldással kívánták rendezni az államfői poszt kérdését.

1944. október 27-én az Országtanács Szálasi indítványára *egyesítette a miniszterelnöki és államfői funkciót*. Ezt a döntést november 3-án a képviselők kevesebb, mint ötöde – 55 fő – és ugyancsak felettebb foghíjas felsőház is jóváhagyta. Ezzel Szálasi hatalma kiteljesedett, persze azzal, hogy a zsugorodó országterületen a német parancsnokságok elsősége érvényesült, s ténylegesen e hatalom a fővárosra és a Dunántúlra terjedt ki.

Szálasi a 3668/1944. ME rendelet alapján formai ellenőrzést gyakorló kormánytanács (két miniszter és egy képviselő) felügyelete mellett a miniszterelnöki megbízatás mellé megszerezte a **nemzetvezető** státusát is. (kormányzó jogköre+hadsereg főparancsnoka).

A nemzetvezető jogkörét az Országgyűlés által 1944. november 3-án elfogadott **1944:X. tc.** szabályozta, amely szerint:

- a nemzetvezető megkapta a kormányzó jogköreit,
- és amennyiben nem nevez ki miniszterelnököt, akkor annak jogköreit is gyakorolja.

Szálasi hatalomátvételével Magyarországon létrejött a **Hungarista Munkaállam**, amely az olasz fasizmust és a német nemzetszocializmust leképező magyar hungarista ideológia szervezeti megjelenítője lett.

A Nyilaskeresztes Párt – Hungarista Mozgalom eszmerendszerének középpontjában a totális nemzet megvalósítására való törekvés állt, amely a nacionalizmus és a szocializmus összhangján nyugszik. Ennek megvalósítója a Kárpát-Duna Nagyháza vezető népe, a magyar. A Nagyháza alapítói a talajgyökeres és honképes emberek, akik erejüket a munkaállamban egyesítik. A hungarizmus ideája a nacionalista keresztény modell volt, amely minden ateizmust tagadott és támadott, s ekképp a teljesen zsidómentes társadalmat tűzte ki célul. A hungarizmus célja a kooperatív szerkezetű államberendezkedés, amely integrálja a dolgozókat a nemzetgazdálkodás érdekében. Az állam formájának legitimitását a Szent Korona eszmére építette.

A *végrehajtó hatalmat*, a még 1944. október 16-án, Horthytól nyert megbízatás alapján a **Nemzeti Összefogás Kormány**a gyakorolta, amely mellett a totális párdiktatúrának megfelelően mintegy „árnyékkormányként” működött a nemzetvezetői munkatörzs.

A **nemzetvezetői munkatörzs** a párt vezető apparátusából alakult, a vezetője a nemzetvezető helyettese, a munkavezető volt.

A nemzetvezetői munkatörzs keretén belül **politikai irodák** alakultak, amelyek a minisztériumok feladatait vette át. (Államjogi Iroda, Dolgozó Nemzet Irodája, Fegyveres Nemzet Irodája, Kultúriroda, Nemzetbiztonsági Iroda, Országépítési Iroda, Parasztiroda, Pártiroda, Számonkérő Iroda, Személyügyi Iroda, Világnezetű Iroda).

A totalitárius berendezkedésnek megfelelően *megkétszereződött az államgépezet*, azaz az állami szervek mellé kiépültek a valódi döntést hozó pártszervek, illetve a párt beszivárgott az állami mechanizmusba.

A párt az ún. *pártmegbízottak* útján gyakorolta a politikai ellenőrzést az állami szervek felett.

A hungarista állam legfelsőbb irányító-koordináló szervei a végrehajtó hatalom körében: az államvezérkar, a nemzetvezérkar és a szakvezérkarok voltak.

Miután a csonkán összeült (mivel csak a szélsőjobb képviselők jelentek meg) **Országgyűlés** megszavazta Szálasi összevont tisztségeit, **formálissá vált működése**. Minden fontosabb kérdést a kormány szabályozott rendeleti úton.

Az Országgyűlés mellett megszervezték a *Törvényhozók Nemzeti Szövetségét* és felsőház gyanánt a *Felsőházi Tagok Nemzeti Szövetségét*.

A *közigazgatást is átszervezték*. A polgári közigazgatást a katonai alá rendelték. A főispánok és minden fontosabb intézmény vezetőjének jelentős részét lecserélték. A közalkalmazottak esküt tettek Szálásra. A kormány a közigazgatást is felhasználta az ország teljes mozgósítására.

A **Nemzeti Számonkérés Szervezete** elnevezésű nyilas különítmény a párt katonai-politikai szervezete volt, amelynek a politikai tisztogatás volt.

A KOALÍCIÓS IDŐSZAK [Tk. 300-306., 331-333.o.]

A II. világháborús események még nem teljesen zárultak le, de már az ország keleti felén átvonult a front, s az 1944. december 2-án Szegeden 5 pártból megalakult **Magyar Nemzeti Függetlenségi Front** (Kisgazdapárt, Szociáldemokrata Párt, Nemzeti Parasztpárt, Polgári Demokratapárt, Magyar Kommunista Párt) képviselői haladéktalanul hozzáláttak egy ideiglenes törvényhozó testület megszervezéséhez (Ideiglenes Nemzetgyűlés), amely **1944. december 21-én** ült össze a debreceni református kollégium oratóriumában. A testületben a baloldaliak aránya 64,78% volt, amely a Vörös Hadsereg jelenlétének volt köszönhető.

Ideiglenes Nemzetgyűlés

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés *tagjait nem választották, hanem a Függetlenségi Front pártjainak képviselőiből alakult előkészítő bizottság egy részüket kijelölte, illetve behívta, más részüket pedig a szervezők által összehívott rögtönzött népgyűlések delegálták*. Ennek ellenére az Ideiglenes Nemzetgyűlés legitimitását a szövetséges nagyhatalmakon kívül (USA, Nagy-Britannia, SZU) az ország lakosságának döntő többsége is elismerte. A későbbiek folyamán Budapestről és a Dunántúlról újabb tagokkal egészítették ki az Ideiglenes Nemzetgyűlést, így a pártarányok a valós pártpreferenciákhoz valamelyest közelítettek. Az MKP képviselőinek aránya 38-ról 34%-ra csökkent.

A testület mindössze két napig ülésezett. Ezalatt kinevezte az Ideiglenes Nemzeti Kormányt, és saját soraiból Politikai Bizottságot választott.

Ideiglenes Nemzeti Kormány

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány tagjait tulajdonképpen Moszkvában jelölték ki. Dálnoki Miklós Béla miniszterelnök mellett helyet kapott a kormányban két horthysta tábornok és gróf Teleki Géza, valamint 2-2 kisgazda, szociáldemokrata és kommunista, továbbá egy parasztpárti és egy párton kívüli politikus. Mivel a párton kívüliként feltüntetett Molnár Erik és a névlegesen parasztpárti Erdei Ferenc valójában a kommunisták létszámát gyarapította, a kommunisták a kormányon belül is túlsúlyra tettek szert.

A nemzetgyűléstől kapott felhatalmazás alapján az Ideiglenes Nemzeti Kormány három fontos döntést hozott: elfogadva a SZU feltételeit, aláírta a fegyverszünetet (1945. január 20.), megkezdte a közigazgatás reorganizálását és a szélsőjobb és háborúpárti politikusok felelősségre vonását, és 1945. március 17-én elrendelte a földosztást.

Politikai Bizottság

A 23 tagú Politikai Bizottság, amely – a nemzetnek felelős nemzetgyűlés kicsinyített másaként – a nemzetgyűlés számos jogát gyakorolta, 1945. január 26-án háromtagú **Nemzeti Főtanácsot** választott az államfői jogok ideiglenes gyakorlására. Ennek tagjai a nemzetgyűlés elnöke (Zsedényi Béla jogászprofesszor), a miniszterelnök és a kommunista Gerő Ernő.

Az ideiglenesség állapotának megszűnése érdekében, de leginkább a Szövetséges Ellenőrző Bizottság nyomására **általános választásokat** kellett tartani.

A választások rendjéről a szeptemberben néhány napra ismét összehívott Ideiglenes Nemzetgyűlés által kibocsátott **1945. ÉVI VIII. TC.** intézkedett.

Ez a választójogi törvény listás szavazásról rendelkezett:

- a listát csak az Országos Nemzeti Bizottság és a SZEB engedélyezte szervezetek állíthattak,
- arányos képviselet elve érvényesült: az országot 16 kerületre osztották, 12 ezer szavazat egy mandátumhoz,
- korhatár 20 év,
- a természetes kizárási okokon kívül nincs semmilyen cenzus, csak
 - magyar állampolgárság,
 - ország területén belüli lakás,
 - (de a hazai németsek a kollektív bűnösség alapján kizárták a választójogból),
- a lakosság 60%-a szavazhatott,
- általános, egyenlő, közvetlen és titkos a választás,
- 25 betiltott szervezet vezetőjét diszkvalifikálták.

Az **1945. november 4-én** megtartott választásokon 6 párt versengett a mandátumokért: MKP, SzDP, Nemzeti Parasztpárt, KgpP, Polgári Demokrata Párt, Magyar Radikális Párt.

A *92%-os részvétel mellett megtartott választásokon 57%-os abszolút többséget a Kisgazdapárt szerzett*, amely egy nyugati típusú parlamentáris demokrácia és egy magántulajdonon alapuló piacgazdaság kiépítésének lehetőségét vetítette elő.

A SZEB nyomására azonban a kisgazdák kénytelenek voltak a kommunisták bevonásával kormányt alakítani, amelynek miniszterelnöke a kisgazda Tildy Zoltán lett. A belügyi tárcát a kommunisták kapták meg.

Nemzetgyűlés

Az 1945-ös választások után összeülő egykamarás Nemzetgyűlés első teendőjének az **államforma kérdésének** végleges rendezését tartotta. Az államforma kérdésének eldöntése számos bel- és külpolitikai tényezőtől függött. A háború utáni béke mielőbbi béke megteremtése, és Magyarország elismerése, valamint a kisgazda választási győzelem és a kommunista befolyás egyaránt hozzájárult a király illetve kormányzó nélküli királyság felszámolásához, és a köztársasági államforma megteremtéséhez. 1946 elején több tervzet is született az államforma és az államfői jogok szabályozásáról. A kommunisták egy radikálisan korlátozott jogkörű elnöki tisztséget tartottak kívánatosnak, míg a kisgazdák egy teljes jogkörű elnöki pozíciót alkottak volna meg. Tervezetük világosan elkülönítette volna egymástól a hatalmi ágakat. Köztes megoldást jelentett a szociáldemokraták javaslata, amely szűkítette az elnöki jogkört, de a hatalmi ágak megosztásán alapult.

E három tervzet formálódott törvényjavaslattá, s ebből született meg az **1946. évi I. törvény Magyarország államformájáról**.

1946. február 1-jével Magyarország államformája köztársaság lett, s ezzel megszűnt királyságnak lenni. Az állam élén a köztársasági elnök áll, ami – az addig az államfői jogokat gyakorló – Nemzeti Főtanács megszüntetését jelentette. Az államforma megváltozása kül- és belpolitikai értelemben egyaránt deklarálta a jogfolytonosság megszakítását Horthy-rendszerrel. Az államfői tisztséget – a nemzetgyűlésben közfelkiáltással megválasztott – **Tildy Zoltán** töltötte be egészen 1948. július 30-ig. Ekkor a veje ellen indított hűtlenségi per ürügyén lemondatták, utóda, **Szakasits Árpád**, a Magyar Dolgozók Pártjának elnöke, 1949. augusztus 20-ig töltötte be a köztársasági elnöki posztot.

AZ 1946. ÉVI I. TÖRVÉNY MAGYARORSZÁG ÁLLAMFORMÁJÁRÓL

E törvényt „ideiglenes alkotmánynak” is nevezzük, nem egészen négy évig, 1949 augusztusáig volt hatályban. A törvény a népszuverenitás elvét mondja ki, **az államhatalom kizárólagos forrása és birtokosa a magyar nép. A magyar nép a törvényhozó hatalmat az általános, egyenlő, közvetlen és titkos választójog alapján megválasztott Nemzetgyűlés útján gyakorolja.**

Az ország államformája köztársaság, melynek élén *köztársasági elnök áll, akit a Nemzetgyűlés négy évre választ.*

Köztársasági elnök

A köztársasági elnök jogköre szűkebb lett a hagyományos polgári köztársaságok elnökeinek jogkörénél. Az elnök megválasztását **jelölés** előzi meg (legalább 50 képviselő ajánlása). Ha csak egy jelölt van, nemzetgyűlés kétharmadának jelenlétében közfelkiáltással megválasztható, egyébként a választás titkos. A

megválasztáshoz az összes képviselő kétharmadának szavazata szükséges, s ha az első fordulóban ez nem eredményes, újabb jelölést követően hasonló feltételekkel választható meg. Ha ekkor sem nyeri el egyik jelölt sem a megfelelő támogatást, a harmadik fordulóban a legtöbb szavazatot kapott jelölt lesz az elnök.

A köztársasági elnök nemzetgyűlési megválasztását követően **esküt, illetve fogadalmat tesz**.

A köztársasági elnök **felelőssége** az 1848. évi III. törvénycikk miniszteri felelősségén alapszik.

A végrehajtó hatalmat a köztársasági elnök a Nemzetgyűlésnek felelős minisztérium által gyakorolja. Ő nevezi ki a parlamenti többség alapján a miniszterelnököt és a miniszterelnök előterjesztése alapján kormány tagjait.

A köztársasági elnök minden rendelkezéséhez és intézkedéséhez a miniszterelnök vagy az illetékes felelős miniszter **ellenjegyzése** szükséges.

A nemzetgyűlés által elfogadott **törvényeket ő hirdeti ki**. A törvényhozással kapcsolatban **egyszeri szuszpenzív vétőjogot** gyakorolhat, azaz a kihirdetés elrendelése előtt 15 napon belül a törvényt újabb megfontolás végett, észrevételeinek közlésével, egy ízben visszaküldheti a Nemzetgyűlésnek; a Nemzetgyűlés által hozzá másodízben áttett törvényt azonban tizenöt napon belül kihirdettetni köteles.

A hadüzenet és békekötés jogának gyakorlását csak a Nemzetgyűlés előzetes hozzájárulásával gyakorolhatja. A Nemzetgyűlést csak a kormány vagy a képviselők kétötödének kezdeményezésére oszthatja fel.

Az 1946:I. tv. a köztársasági államforma megállapítása és a köztársasági elnöki jogkörök szabályozása mellett a magyar törvényalkotás történetében először preambulumban kifejezte az **emberi jogok tiszteletben tartásának és büntetőjogi védelmének elvét**:

„A köztársaság polgárai részére biztosítja az ember természetes és elidegeníthetetlen jogait, a magyar nép számára a rendezett együttélést s a más népekkel való békés együttműködést.

Az állampolgárok természetes és elidegeníthetetlen jogai különösen: a személyes szabadság, jog az elnyomatástól, félelemtől és nélkülözéstől mentes emberi élethez, a gondolat és vélemény szabad nyilvánítása, a vallás szabad gyakorlása, az egyesülési és gyülekezési jog, a tulajdonhoz, a személyi biztonsághoz, a munkához és méltó emberi megélhetéshez, a szabad művelődéshez való jog s a részvétel joga az állam és önkormányzatok életének irányításában.

Ezekről a jogoktól egyetlen állampolgár sem fosztható meg törvényes eljárás nélkül és e jogokat a magyar állam valamennyi polgárának minden irányú megkülönböztetés nélkül, a demokratikus államrend keretein belül, egyformán és egyenlő mértékben biztosítja.”

A köztársaság kikiáltását követő hónapokban felgyorsultak a belpolitikai események, amelyek legfőbb mozgatórugója a kommunista párt volt, amely az ún. „szalámi-taktikával” háttérbe szorította a kiszegződőket a koalíción belül.

A belpolitikai változások és a kommunisták nyomására **idő előtti választások** megtartására került sor, amelynek szabályait az **1947:XXII. törvényben** rendezte a Nemzetgyűlés.

Ez a törvény

- az előre hozott, 1947. aug. 31-i választásokat szabályozta
- több, a demokratikus választójog alapelveit sértő rendelkezést tartalmazott, ilyen volt az:
 - **ajánlási rendszer:**
 - korlátozottan érvényesült, ugyanis azoknak a pártoknak, amelyek 1945-ben nem kaptak indulási engedélyt az Országos Nemzeti Bizottságtól, minden választókerületben ötvenszer annyi választópolgár ajánlását kellett felmutatni, mint amennyi a körzetben jelölhető személyek száma
 - **prémiumos rendszer:**
 - ha a választási szövetségbe tömörült pártok (csak azok, amelyek 1945-ben indultak) megszerezték a szavazatok 60%-át, akkor az országos listán a megválasztható képviselői helyek 80%-ára, ha 75%-át, akkor az országos lista helyeinek 100%-ára tarthattak igényt
 - **kék cédulák:**
 - névjegyzékkivonatokkal való szavazás, azaz, akik választói jogosultságukat a körzetük választási bizottsága által kiadott névjegyzékkivonattal igazolták, a körzetükön kívül bárhol szavazhattak

Az 1947-es választások gondos előkészítése ellenére a Kommunista Pártnak ismét csalódnia kellett az eredményekben, ugyanis szavazatainak arányát 17%-ról mindössze 22%-ra sikerült növelnie. A

felmorzszolt Kisgazdapárt 15%-ot szerzett, azonban utódpartjaival összesen a rájuk leadott szavazatok aránya ismét meghaladta az 50%-ot.

A kommunisták az ismételt vereség ellenére folytatták a hatalom megszerzésére irányuló tevékenységüket, amelyhez kellő támogatást, sőt utasítást kaptak Moszkvából.

A politikai tisztogatások, a plurális közélet tematizálása, felszámolása és a gazdaság államosítása a társadalom és az állami berendezkedés teljes megváltozását eredményezték 1947 és 1949 között.

Mindennek következtében Magyarország sikeresen adoptálta a **szovjet modellt**, amely a **proletárdiktatúra** megvalósulását jelentette.

A szovjet típusú diktatúra jellemzője a **hatalom egységének elve**, azaz a klasszikus, polgári berendezkedésekben megszokott államhatalmi ágak nem válnak szét egymástól, egy kézben összpontosulnak, egy hierarchikus, átpolitizált államgépezethez kapcsolódnak. Az ország életének minden szegmensét áthatotta a kommunista párt ideológiája, a párt mindenhatósága.

A szorosán vett magyar alkotmánytörténetben is jelentős változás következett be, hiszen ekkor született meg **az első írott alkotmányunk**, amely a Magyar Népköztársaságot a munkások és a dolgozó parasztok államaként deklarálta.

KÖZPONTI SZERVEK A 49-ES ALKOTMÁNY ALAPJÁN [Tk. 363-383.o.]

Az 1936-os szovjet alkotmány mintájára készült 1949. évi XX. törvény egyik legfontosabb vonása, hogy a *hatalom egységének elvét* vallotta, ahol a törvényhozás elsődlegességét deklarálta, s a többi állami szerv között csak a munkamegosztás miatt alakult ki valamiféle tagozódás.

Országgyűlés

Az országgyűlés hatásköre a 49-es alkotmánnyal megváltozott, és szerepe is módosult. Bár az országgyűlés a legfőbb népképviselői szervként, így a szuverenitás letéteményeseként volt deklarálva, mégis **elvesztette a súlyát**, jelentőségét.

Működésének jellemzői:

- évi 2-3 ülés,
- az ülésszakok hossza évente átlagosan 8,5 nap lett,
- az országgyűlés működésének célja a pártirányítás legitimálása volt,
- az interpelláció teljesen hiányzott.

Képviselők:

- a képviselők kiválasztása a pártérdekeknek és a politikai szempontoknak megfelelően történt,
- a lakosság foglalkozási és származási összetételét kellett reprezentálniuk.

Hatáskör:

- az alkotmány megállapítása és módosítása,
- törvényalkotás (a tvr.-ek miatt nem jelentős),
- kormányprogram megvitatása,
- népgazdasági és költségvetési törvény megalkotása (de nincs parlamenti ellenőrzés: Számvevőszék),
- a NET megválasztása,
- az országgyűlés házszabályának megalkotása,
- szabályozó hatáskörébe vonhatott bármilyen kérdést.

Tisztviselők:

- elnök,
- két alelnök,
- hat jegyző.

Szervezet:

- állandó bizottságok,
- ideiglenes bizottságok,
- mentelmi,
- összeférhetlenségi bizottság,
- Országgyűlés Irodája: adminisztrációs ügyek.

A Népköztársaság Elnöki Tanácsa

A 49-es alkotmány szovjet mintára deklarálta **egyfajta kollektív államfőként** a Népköztársaság Elnöki Tanácsát (NET), amelynek közjogi hagyományai nem voltak Magyarországon.

A NET önálló jogkörrel alig rendelkezett, azonban az országgyűlést helyettesítő jogköre szinte korlátlan lett. Mivel az országgyűlés alig ülésezett, a **NET helyettesítő jogköre lett a főszabály**.

Így az alkotmány módosításán kívül minden kérdésben jogszabályt alkothatott. Azonban ez a formalitások miatt nem törvény volt, hanem ún. **törvényerejű rendelet** (tvr.), amellyel leegyszerűsödött a jogalkotás, ugyanis ezzel nem kellett bevárni az országgyűlés ülészeit, így nyilvános vitákra sem került sor, pusztán csak be kellett mutatni ezeket az országgyűlés következő ülésén. Törvényerejű rendeletekkel törvényeket is módosíthattak.

A NET-nek volt **saját hatásköre** is:

- az országgyűlés napjának kitűzése,
- törvény hitelesítése és kihirdetése,
- népszavazás elrendelése (ennek azonban hiányoztak a jogi keretei),
- követek küldése, fogadása,
- kegyelmezési jogkör (elvileg csak egyéni kegyelem, de sor került közkegyelemre is tvr. keretében),
- kinevezési hatáskör:
 - államtitkárok,
 - fontosabb állami alkalmazottak,
 - fegyveres erők magasabb rangú tisztjei esetében,
- kitüntetések, címek alapítása és adományozása,
- a tanácsok alkotmányos felügyelete,
- az egyházi kinevezésekhez való hozzájárulás,
- diszpenzációs jog: a hivatásos bírák kinevezésekor a szükséges képesítés alóli felmentés.

Működés:

- ügyrendjét a párt titkársága tárgyalta és állította össze,
- eleinte havi 1-2 ülés, majd később 3-4 alkalom.

Minisztertanács

Az 1949-es alkotmány hatályba lépésével a Minisztertanács – bár az alkotmány a hatalom egységének elvéből indult ki – mint az „államigazgatás legfelsőbb szerve” a Magyar Népköztársaság *végrehajtó-rendelkező tevékenységének közigazgatási csúciszerve* lett (kormány).

A kormány személyi összetétele szokásjogon alapult, jogszabály nem rendelkezett róla, sem arról, hogy az országgyűlés mikor és mennyi időre választja meg a Minisztertanácsot. A személyi változásoknál a NET döntött. A Minisztertanács munkáját az országgyűlés nem ellenőrizhette, a kormány csak a pártvezetésnek tartozott számadással. A Minisztertanács rendeleteket és határozatokat alkotott.

Szervezet:

- elnök,
- elnökhelyettes,
- államminiszterek,
- minisztériumokat vezető miniszterek (15 minisztérium).

Az államhatalom helyi szervei: a tanácsok

A szovjet típusú államigazgatás nem ismerte el az önkormányzatiság jogát, így a korábban létező helyi igazgatási szerveket, önkormányzatokat felszámolta és helyette kiépítette a **tanácsrendszert**. Ezzel az államélet egyetlen központi irányítás alá került, hiszen a tanácsok egyik legfontosabb feladata a **központi akarat helyi érvényesítése** volt.

A helyi szervek működését nem csak jogszabályok, hanem a párt utasításai is meghatározták. Ehhez **az állami szervezet az államigazgatás minden szintjén megkészsereződött**, ugyanis az államigazgatási szervek mellett kiépültek a megfelelő szintű pártszervek is, amelyek a politikai irányítást végezték.

A tanácsrendszer alapját az **1950:I. tv.** (első tanács törvény) jelentette, amely alapján megszűntek az önkormányzatok, és a községi tulajdont az állami tulajdon váltotta fel. A tanács törvény szerint az

államhatalom helyi szervei a Budapest fővárosi, megyei, megyei jogú városi, járási, járási jogú városi, városi kerületi és községi tanácsok voltak.

A tanácsok egymásnak és a legfelsőbb államhatalmi szerveknek is alárendeltjei voltak.

A helyi tanácsoknak a végrehajtó és intézkedő szervei a **végrehajtó bizottságok** (VB) voltak, amelyeknek a tagjait a helyi tanácsok tagjainak sorából választották. A végrehajtó bizottságok közvetlenül felelősek voltak a helyi tanácsoknak és a felsőbb tanácsok végrehajtó bizottságainak.

A helyi tanácsoknak **hivatali szervei** is voltak, amelyek szakigazgatási ágak szerint **osztályokban** szerveződtek.

A hatalom koncentrációját testesíti meg a tanácstörvény azon rendelkezése, amely szerint a helyi tanácsok felett a felügyeletet és az ellenőrzést a NET, a minisztertanács és a felsőbb helyi tanácsok gyakorolják. A helyi VB-ok felett pedig a minisztertanács, az egyes miniszterek és a felsőbb VB-ok.

A Népköztársaság elnöki Tanácsa, illetőleg a minisztertanács megsemmisítheti, illetőleg megváltoztathatja a helyi tanácsok minden olyan szabályrendeletét, határozatát vagy intézkedését, amely az Alkotmányba ütközik, vagy sérti a dolgozó nép érdekeit.

A felsőbb helyi tanácsok az alájuk tartozó tanácsoknak minden olyan rendeletét, határozatát vagy intézkedést, amely az Alkotmányba vagy alkotmányosan hozott jogszabályba ütközik, megsemmisíthetik, illetőleg megváltoztathatják.

A felsőbb végrehajtó-bizottság megsemmisítheti, illetőleg megváltoztathatja az alsóbb végrehajtó-bizottság minden olyan intézkedését, amely az Alkotmányba vagy alkotmányosan hozott jogszabályba ütközik.

Ezek a rendelkezések jelentették a **demokratikus centralizmus** megvalósulását a tanácsrendszerben.

A tanácsrendszer 1990-es megszűnéséig számos reformon esett át, melyet a következő törvények jeleznek:

- **1954:X. tv.** a tanácsokról (második tanácstörvény). Az új szabályozás az előzővel szemben kiemelte a tanács, mint választott államhatalmi szerv szerepét, a tanácsi testület elsődlegességét. Megszüntette a VB általános helyettesítő jogkörét, a tanácstestület tagjaiból állandó bizottságokat hozott létre, jogkörüket kibővítve, szélesebb társadalmi bázisra támaszkodhattak. Kimondta, hogy államhatalmi szervet csak felsőbb államhatalmi szervek irányíthatnak. A megyei tanács eszerint az Országgyűlés és az Elnöki Tanács irányítása alatt állt. A VB mint általános hatáskörű államigazgatási szerv a Minisztertanácsnak alárendelve működött. A tanács ugyanakkor utasíthatta a VB-t, így e testület **kettős alárendeltségben** működött. A második tanácstörvény által biztosította a VB-k általános irányító szerepét, hogy a nekik alárendelt, de kettős alárendeltségi viszonyban álló szakigazgatási szerveknek önálló hatósági jogkört adott. (Az első tanácstörvény szerint csak a VB-nek volt hatósági jogköre, a szakigazgatási szervek ilyen funkciójukban a testület nevében jártak el.)
- **1971:I. tv.** a tanácsokról (harmadik tanácstörvény) újraszabályozta a tanácsok jogállását, szerepét és a tanácsi szervezet hatáskörét. Az előzőekhez képest a legjelentősebb változás a tanácsok jellegének meghatározásában történt. Eszerint **a tanácsok a nép hatalmát megvalósító szocialista államnak a demokratikus centralizmus alapján működő népképviselői-önkormányzati és államigazgatási szervei.** Ez a változtatás azt jelentette, hogy a tanácsok munkájában a korábbinál jóval nagyobb szerepet kellett kapnia az önkormányzati jellegnek, amely a tanácsok növekvő önállóságát és öntevékenységét célozta. Ez természetesen azzal járt együtt, hogy a helyi igényeket figyelembe vevő tanácstestületi döntésekhez a szükséges gazdasági eszközöket is biztosítani kellett. Ezért a tanácsok szabadabb kezet kaptak a tervezésben, az anyagi eszközök felhasználásában.
- **1985:IV. tv.,** amely a harmadik tanácstörvényt módosította, továbblépést jelent a tanácsok tevékenységének szabályozásában, a helyi tanács felelősségét és döntési jogosultságát, a lakosság érdekeinek képviselését hangsúlyozva.

Bírósági szervezet

Legfelsőbb Bíróság, Megyei Bíróságok, Járásbíróságok

Ügyészi szervezet

Szovjet mintára a törvényesség legfőbb öre lett, 1953-tól önálló ügyészi szervezet épült ki, tehát már nem az igazságügyi miniszternek volt alárendelve: Legfőbb Ügyészség, Megyei Ügyészségek, Ügyészségek.

A KÁDÁR-RENDSZER ÉS A RENDSZERVÁLTOZÁS¹⁸

Az 1956 forradalmi eseményei után a Magyar Dolgozók Pártjából lett Magyar Szocialista Munkáspárt, és vezetője **Kádár János** vette át a hatalmat, miután a november 4-i bevonulás után a szovjet csapatok néhány napon belül szétverték az ellenállás maradék gócait is. Ezzel kezdetét vette a Kádár-korszak, amely egészen 1989-ig tartott.

A Kádár-rendszert két nagy szakaszra oszthatjuk, amelyekben további kisebb szakaszhatárok húzhatók.

Az **első szakasz az 1956-tól 1963-ig** tartó megtorlás és politikai konszolidáció korszaka.

A forradalom leverése után megkezdődött a rendszer konszolidálása, amelyben jelentőséggel bírt a párt és a legfontosabb állami szervek újjászervezése. Az országgyűlés 1957. május 9-én gyűlt össze először. Ez a Kádár-kormány minden addigi intézkedését helyben hagyta, és megerősítette Kádárt kormányfői tisztségében 1958-ig. A parlament új nemzeti szimbólumokat fogadott el: a háromszínű, díszítés nélküli trikolorot, a jól ismert népköztársasági címet.

Az első parlamenti és tanácsi választásokat 1958. november 16-án tartották. A régi módszernek megfelelően a választók csak egy listára szavazhattak, s a jelölteket a Hazafias Népfront állította. A 338 jelöltnek mindössze 18%-a, 62 fő volt párton kívüli. Az országgyűlés továbbra is évente 2-3-szor ülésezett 6-10 napos időtartamban, s évente 4-5 törvényt fogadott el. A NET volt továbbra is a tvr.-ek megalkotója.

Az Kádár-rendszer első korszakának szakaszhatárát az 1963-as esztendő jelenti, amikor is március 22-én általános amnesztiát hirdettek az 1957-58-ban politikai elítéltek számára.

A **következő korszak 1963-tól 1989-ig** tart. Ez a Kádár-rendszer második nagy korszaka, amely több kisebb szakaszra osztható, s ezek határát egy-egy politikai, gazdasági vagy éppen alkotmánytörténeti esemény adja. Az egyik ilyen jelentős változást hozó esztendő 1968 volt, amely az **új gazdasági mechanizmus** bevezetéséről ismert, amely a gazdaságban három területen hozott jelentős változást:

1. a központi tervezés szerepének csökkentése és a vállalati önállóság növelése a termelés és a beruházás terén,
2. az árrendszer reformja, amely a fogyasztói árakra is kiterjedt,
3. a bér- és jövedelemszabályozás rendszerének módosítása.

A következő kisebb szakaszhatárt az 1972-74-es évek jelentik, amikor is átfogó alkotmányreformra került sor (**1972:I. tv.**). Ez magába foglalta:

- tervgazdálkodás módosítását,
- az állami és szövetkezeti tulajdon egyenrangúságának deklarációját,
- deklarálták az emberi jogok tiszteletben tartását (az ENSZ tagság követelménye),
- a NET hatásköre bővült:
 - amnesztiát adhat,
 - honvéd tanácsot állíthat fel,
 - alkotmányosságot ellenőrzi,
- hiányzik az alapjogok korszerű szabályozása és a gazdaság alkotmányos alapelveinek rögzítése.

A következő évtizedben, a nyolcvanas évek közepén már megjelentek a rendszer gyengeségének a jelei.

Kádár bukásának a következő négy összetevője volt:

1. a gazdaság komplex válsága és az ebből adódó életszínvonal csökkenés, amelyhez hozzájárult egy társadalmi méretű bizalomvesztés a rendszerrel szemben (külföldi hitelek, második gazdaság),
2. a külső körülmények változása: az 1970-es évektől újra erősödött a fegyverkezési verseny, a Reagan-kormány csillagháborús politikája meggyengítette a szovjet gazdaságot,
3. Magyarországon létrejött egy hatalomátvételre kész ellenzék,
4. Kádár személyes bukása, a párton belüli vezetői cserék.

A gyengülés folyamata a jogszabályokban is tükröződik. Az Alkotmány módosításáról szóló **1987:X. tv. szűkítette a NET hatáskörét**: Ha az országgyűlés nem ülésezik, az országgyűlés jogkörét az Elnöki Tanács gyakorolja; az Alkotmányt azonban nem változtathatja meg, és nem alkothat jogszabályt olyan tárgykörben, amelynek szabályozása az Országgyűlés hatáskörébe tartozik.

A jogalkotásról szóló 1987:XI. tv. pedig már – erősítve az országgyűlés szerepét – felsorolja a törvényhozási tárgyakat, amelyekben a NET törvényerejű rendeletalkotási joga kizárt.

¹⁸ ROMSICS IGNÁC: *Magyarország története a XX. században* c. munkája alapján, Osiris Kiadó, Budapest, 2003

S ezzel elérkeztünk a rendszerváltás éveibe.

Anélkül, hogy a rendszerváltás okait és eseményeit részleteiben taglalnánk, kiemelendő néhány, az államberendezkedést egészében megreformáló törvény.

Ahogy láttuk, 1988-tól folyamatosan kialakult a **politikai pluralizmus**, amit az MSZMP-n belül a reformkommunisták megerősödése és az ellenzéki demokratikus mozgalmak megjelenése jelzett. Ekkor jöttek létre a ma is jól ismert **politikai pártok**: MDF, SzDSz, Fidesz, illetve újjászerveződtek az egykori történelmi pártok: szociáldemokraták, kisgazdák, kereszténydemokraták, néppártiak.

A fokozódó társadalmi aktivitás a törvényhozásban is megjelent, s a következő jelentős törvények születtek:

1989:I. tv. az Alkotmány módosításáról, amelynek legfontosabb rendelkezése az **Alkotmánybíróság felállítása** volt: Az Alkotmánybíróság ellenőrzi a jogszabályok és a jogi iránymutatások alkotmányosságát, illetőleg ellátja a törvénnyel hatáskörébe utalt feladatokat. Az Alkotmánybíróság – a törvény kivételével – minden alkotmánysértő jogszabályt, illetőleg jogi iránymutatást megsemmisít, az alkotmánysértő törvény végrehajtását felfüggeszti.

1989:II. tv. az egyesülési jogról. Ezzel a törvénnyel utat nyitottak a politikai pártok legális megalakulásához, működéséhez. Az egyesülési jog alapján mindenkinek joga van arra, hogy másokkal szervezeteket, illetőleg közösségeket hozzon létre vagy azok tevékenységében részt vegyen. Az egyesülési jog alapján a magánszemélyek, a jogi személyek, valamint ezek jogi személyiséggel nem rendelkező szervezetei – tevékenységük célja és alapítóiak szándéka szerint – politikai pártot, szakszervezetet, tömegmozgalmat, érdekképviselői szervezetet, egyesületet vagy más – e törvény rendelkezéseivel nem ellentétes – szervezetet (a továbbiakban együtt: társadalmi szervezet) hozhatnak létre és működtethetnek.

1989:III. tv. a gyülekezési jogról, amely értelmében a gyülekezési jog gyakorlása keretében békés összejövetelek, felvonulások és tüntetések (a továbbiakban együtt: rendezvény) tarthatók, amelyeken a résztvevők véleményüket szabadon kinyilváníthatják.

1989:VII. tv. a sztrájk jogát biztosította.

1989:VIII. tv. szintén a 49-es alkotmányt módosította, bevezette a **bizalmatlansági indítvány** jogintézményét, amelyet a képviselők legalább egyötöde gyakorolhatott a miniszter vagy a minisztertanács ellen.

1989:XVII. tv. a népszavazásról és népi kezdeményezésről.

1989:XXXI. tv. az Alkotmány módosításáról, amely egységes szerkezetben tartalmazta az 1949. évi XX. tv. módosított szövegét. Ez az ún. **októberi vagy őszi alkotmány**, amely alapján Magyarország államformája 1989. október 23-tól **köztársaság**.

Az 1989-es módosítással megállapított alkotmányszöveg a 49-es alkotmány szerkezetét követi, de **tartalmát tekintve új alkotmány**, amely deklarálja a parlamenti kormányformát és a köztársasági államformát. Biztosítja a polgári és politikai jogokat és a jogállamiságot. Történelmi jelentőségű kompromisszum eredményeként született. A modern alkotmányok tapasztalatait is hasznosítja, ez azonban nehezen volt beilleszthető a 49-es alkotmány szerkezetébe, ezért következtelenségek, ismétlődések jellemzik a szövegét.

Az országgyűlési képviselők választásáról szóló 1989:XXXIV. tv. alapján 1990. március 25-én és április 8-án megtartották az első demokratikus választásokat, amelynek eredménye alapján egy MDF-FKgP-KDNP koalíciós kormány alakulhatott Antall József miniszterelnöksége alatt (május 23.).

KÉRDÉSEK ÉS FELADATOK A XII. ELŐADÁS ANYAGÁHOZ

1. Ismertesse az 1944. október 15-16-i eseményeket!
2. Milyen szerepe volt az Országtanácsnak Horthy Miklós 1944. október 16-i lemondását követően? Mit tud e testületről?
3. Milyen szerv volt a Kormányzótanács?
4. Mit tud a nemzetvezetői posztról?
5. Mit tud a Hungarista Munkaállamról?
6. Ismertesse a Szálasi-féle végrehajtó hatalom szervezetrendszerét!
7. Mi a Nemzetvezetői Munkatörzs?
8. Mit tud a Politikai Irodákról?
9. Mit jelent az, hogy „megkétszereződik az államgépezet”?
10. Hogyan jellemezhető az országgyűlés működése a Szálasi-féle diktatúra alatt?

11. Mi a Magyar Nemzeti Függetlenségi Népfront?
12. Hogyan és mikor jött létre az Ideiglenes Nemzetgyűlés?
13. Milyen feladatot látott el az Ideiglenes Nemzetgyűlés?
14. Mit tud az Ideiglenes Nemzeti Kormányról? Milyen fontos döntéseket hozott?
15. Milyen szerepe volt a Politikai Bizottságnak?
16. Milyen szerv volt a Nemzeti Főtanács? Mektől meddig működött?
17. Ismertesse az 1945:VIII. törvénycikk rendelkezéseit!
18. Jellemezze az 1945-ös választójogot!
19. Milyen tervek születtek az államforma rendezésére 1945 folyamán?
20. Hogyan és melyik törvénnyel rendezték az államformát 1946-ban?
21. Mutassa be a köztársasági elnök jogkörét az 1946-os szabályok szerint!
22. Hogyan választják a köztársasági elnököt az 1946-os szabályok szerint?
23. Jellemezze az 1947-es választójogot!
24. Mit tud az ajánlási rendszerről?
25. Mit tud a prémiumos rendszerről?
26. Mire szolgáltak az ún. kék cédulák?
27. Jellemezze a szovjet modellt!
28. Jellemezze az 1949-es alkotmányt!
29. Hogyan jelennek meg az emberi jogok az 1949-es alkotmányban?
30. Jellemezze a választójogot az 1949-es alkotmány hatályba lépését követően!
31. Mit jelent a demokratikus centralizmus elve?
32. Hogyan épült fel a párt szervezetrendszere?
33. Milyen szerepe volt az országgyűlésnek az 1949-es alkotmány alapján?
34. Mit tud a NET-ről?
35. Milyen jogforrás a törvényerejű rendelet?
36. Ismertesse a NET saját jogkörét!
37. Milyen szerv volt a Minisztertanács az 1949-es alkotmány szerint?
38. Mutassa be a tanácsrendszert!
39. Hogyan érvényesül a demokratikus centralizmus a tanácsrendszerben?
40. Jellemezze az igazságszolgáltatás rendszerét a pártállami időszakban!
41. Mit tud az 1949 utáni ügyészi szervezetről?
42. Jellemezze a Kádár-rendszert!
43. Mit tud az 1972-es alkotmányreformról?
44. Mi vezetett a Kádár-rendszer bukásához?
45. Mutassa be egy-egy fontos törvényen keresztül a legfontosabb közjogi változásokat a rendszerváltás idején!

IRODALOMJEGYZÉK

- BALOGH JUDIT: Közös érdekű ügyek a dualizmus rendszerében. In: *Jogtörténeti Szemle*, 2007/3 2-7.
- CSIZMADIA ANDOR – KOVÁCS KÁLMÁN – ASZTALOS LÁSZLÓ: *Magyar állam- és jogtörténet*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1998
- DEÁK FERENC: A közös ügyek tárgyában készült javaslatról In: *Párbeszéd a kiegyezésről*, Budapest, Neumann Kht., 2003, <http://vmek.oszk.hu/05800/05894/html/gmdeak0003.html>
- ECKHART FERENC: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*, Osiris, Budapest, 2000
- Jogtörténeti Tanszék kiadványai: segédanyag a jogtörténet oktatásához 1-2. köt.* Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszék. Miskolc, 1995
- MEZEY BARNA (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*, Budapest, Osiris, 2003
- ROMSICS IGNÁC: *Magyarország története a XX. században*, Osiris Kiadó, Budapest, 2003
- RUSZOLY JÓZSEF: *Alkotmány és hagyomány. Újabb jogtörténeti tanulmányok*, JATEPress, Szeged, 1997
- STIPTA ISTVÁN: *A magyar bírósági rendszer története*, Multiplex Media- Debrecen U. P. Debrecen, 1997
- STIPTA ISTVÁN: *Törekvések a vármegyék polgári átalakítására*, Budapest, Osiris, 1995
- SZABÓ ISTVÁN: *A magyar igazságszolgáltatás történetének vázlata az államalapítástól napjainkig*, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2004
- SZÜCS JENŐ: *Vázlat Európa három történeti régiójáról*, Budapest, Magvető, 1983